

Het kan wél

Bijlage bij het D66 verkiezingsprogramma 2025–2030

The logo consists of a green square containing the white text 'D66'. This square is centered within a larger, dark blue square, which is itself centered within a light blue rectangular frame.

D66

Het kan wél

Inleiding

In het verkiezingsprogramma heb je kunnen lezen waar D66 voor staat. Daarin staat onze koers en richting. We kiezen voor vooruitgang: voor een toekomst waarin er weer ruimte is om te vernieuwen, om te ondernemen en samen te leven. Waar een sterke democratie de basis is voor een sterke samenleving. Waar een betaalbaar huis, een leraar voor de klas en goede zorg voor iedereen vanzelfsprekend zijn. Waar we door samenwerking in Europa vrij en veilig zijn. Waar we elkaar hoop bieden en voor elkaar zorgen.

In dit uitvoeringsprogramma lees je h e we dit waarmaken. Want het gaat niet alleen om wat we willen; de toekomst vraagt ook om daadkracht. Die verantwoordelijkheid dragen we samen: alle inwoners van Nederland, alle bedrijven en organisaties, en natuurlijk ook onze overheden – van gemeenten tot provincies en het Rijk. Iedereen heeft een rol te spelen. Want door er samen voor te gaan, kan het w l. Ook al weten we misschien nog niet precies waar we uitkomen; we komen vooruit door te beginnen. Als we willen dat het anders wordt, moeten we durven doen. Het is aan ons. Als we het willen, kan het w l.

Inhoudsopgave

1. Democratie en veiligheid	6
1.1. Samen beslissen, samen sterker	7
1.2. Jij beslist over jouw data	12
1.3. Veilig leven, vrij leven	17
1.4. Wij zijn één Koninkrijk – Nos ta un Reino – We are one Kingdom	21
1.5. Cultuur. Altijd en overal	22
1.6. Gelijke kansen. Geen uitzonderingen	25
2. Wonen, mobiliteit en sociale zekerheid	27
2.1. Doorbraak op de woningmarkt	28
2.2. Altijd en overal vooruit kunnen	32
2.3. Zeker zijn van je bestaan	37
3. Gezondheid en zorg	41
3.1. Gezondheid begint buiten de zorg	42
3.2. Zeker van zorg	46
3.3. Jeugdzorg: we veranderen het systeem, niet het kind	53
3.4. Mentaal sterk	56
3.5. Jouw leven, jouw keuze	58
4. Onderwijs en wetenschap	61
4.1. Talent van elk kind op één	62
4.2. Elke student doet mee	67
4.3. Vrije wetenschap, sterke toekomst	68
5. Klimaat, energie en economie	71
5.1. Vooruit voor het klimaat	72
5.2. Technologische innovatie voor maatschappelijke missies	77
5.3. Ruimte om te ondernemen	79
5.4. Handen tekort, talent genoeg	80
5.5. Arbeidsmigratie die werkt	84

6. Ruimtelijke ordening, natuur en landbouw	88
6.1. Een land dat leeft	89
6.2. Voor de toekomst van alles wat leeft	92
6.3. Toekomst voor boeren én natuur	94
7. Europa, defensie, internationale samenwerking en migratie	99
7.1. Europa dat beschermt en verbindt	100
7.2. Een Europese krijgsmacht	103
7.3. Internationaal leiderschap in recht en vrede	108
7.4. Asielbeleid dat wél werkt	114
8. Overheid	119
8.1. De overheid met oog voor mensen	120
8.2. Geen angst meer voor een foutje	123

Verdieping | Hoofdstuk 1

Democratie en veiligheid

Democratie en veiligheid

1.1. Samen beslissen, samen sterker

Rechten altijd en overal beschermd

Een sterke rechtsstaat is pas echt krachtig als iedereen toegang heeft tot het recht en vertrouwen kan hebben in een eerlijke, onafhankelijke rechtspraak. We investeren in betaalbare rechtsbijstand, transparantie en alternatieve vormen van conflictbeslechting. Zo zorgen we ervoor dat het recht toegankelijker, efficiënter en toekomstbestendig wordt voor iedereen.

- Iedereen verdient **toegang tot het recht**. Om mensen met minder te besteden ook effectieve rechtsbijstand te geven, maken we het aantrekkelijker om te kiezen voor het vak van sociaal advocaten. Dat doen we onder andere door het advies van de Commissie van der Meer-2 door te voeren en een periodieke indexatie van de tarieven standaard te maken. Ook verlagen we de griffierechten. We zorgen dat meer procedures bij de kantonrechter terechtkunnen, zodat ook andere rechtshulpverleners dan advocaten – met een lager tarief – rechtsbijstand kunnen verlenen. Er komen meer Huizen van het Recht waar mensen zonder afspraak terecht kunnen voor hulp, bemiddeling of doorverwijzing bij juridische problemen, om te beginnen in de twintig kwetsbare wijken uit het Nationaal Programma Leefbaarheid en Veiligheid.
- Een weerbare rechtsstaat vraagt om een **strikttere scheiding der machten**. Daarbij past het niet dat de minister van Justitie en Veiligheid macht kan uitoefenen over onze rechtspraak en het Openbaar Ministerie. We schrappen de bevoegdheden van de minister om opdracht te geven aan het Openbaar Ministerie, en om leden te benoemen van de Raad voor de Rechtspraak. Om de onafhankelijkheid van de rechterlijke macht verder te vergroten, komt er een aparte begroting voor de rechtspraak.
- D66 staat voor een **transparante en professionele rechtspraak**. Rechterlijke uitspraken komen zoveel en zo snel mogelijk digitaal beschikbaar. Dat vergroot de rechtszekerheid. Ook komt er meer openheid over rechterlijke adviezen bij gratieverzoeken en de uitspraken van (semi)private geschilbeslechtende instellingen. We blijven investeren in versterking van de rechterlijke macht, die nog steeds kampt met de negatieve gevolgen van eerdere bezuinigingen.
- Laagdrempelige vormen van **conflictbeslechting** zoals mediators en spreekuurrechters zijn onder andere bij burenruzies of arbeidsconflicten effectiever dan een gang naar de rechter.

Sommige zaken zijn geschikter voor de Huurcommissie of een andere (online) instantie dan voor een rechter. Dat scheelt tijd en speelt rechters vrij voor andere zaken waar de doorlooptijden nu te lang zijn. We creëren (ook financiële) prikkels om eerst alternatieve vormen van conflictbeslechting te proberen. Bovendien zorgen we dat de innovatie in geschilbeslechting op een hoger plan komt.

- D66 wil de **wettelijke basis voor meerouderschap** versterken en **draagmoederschap** zorgvuldig regelen. Nu is het zo dat mensen zich niet mogen aanbieden als draagmoeder en wensouders ook niet mogen aangeven dat zij een draagmoeder zoeken. Dat willen we veranderen, zodat wensstellen en draagmoeders elkaar makkelijker kunnen vinden. Daarnaast willen we het toezicht op internationale draagmoederschapstrajecten te vergroten.

Vol voor de liberale democratie

Om onze democratie te versterken, willen we de macht beter spreiden, de controle verbeteren en de invloed van burgers vergroten. Dat vraagt om een stevigere positie van het parlement, meer transparantie en beter georganiseerde politieke partijen. Ook rechters, toezichthouders en burgers krijgen een sterkere positie in het bewaken van onze rechtsstaat.

- Het parlement moet beter in staat worden gesteld om de regering te controleren en de samenleving te vertegenwoordigen. In verhouding tot onze bevolkingsomvang is ons parlement erg klein. Daarom **breiden we de Tweede Kamer uit** naar minimaal 260 leden. Ook verbeteren we de ondersteuning van zowel de individuele Kamerleden als het parlement als geheel. We bevorderen dat er meer tijd en aandacht uitgaat naar de behandeling van wetgeving.
- Politieke partijen moeten ook intern democratisch georganiseerd zijn. Daartoe passen we **het wetsvoorstel Wet op de politieke partijen** aan. Bij de financiering van politieke partijen gaat het ledenaantal een grotere rol spelen. We stellen bovendien structureel meer middelen beschikbaar voor politieke partijen en hun neveninstellingen, waaronder de wetenschappelijke bureau's. Daarnaast geven we iedere belastingbetaler via een 'democratisch donatietegoed' de mogelijkheid om jaarlijks een politieke partij naar keuze financieel te steunen.
- Om **transparantie het uitgangspunt** te maken, staan we voor een gedegen uitvoering van de Wet open overheid. Dat begint met het op orde brengen van de informatiehuishouding van de overheid en vraagt een cultuur van openheid. Ook komt er een nationaal lobbyregister om politieke beïnvloeding inzichtelijk te maken en een gelijk speelveld daarbij te bevorderen.

- We geven kiezers een noodrem in handen om wetgeving in bijzondere gevallen tegen te kunnen houden door het **correctief bindend referendum** in te voeren. Dat maken we ook mogelijk bij waterschappen en in de lokale en provinciale politiek.
- **Onafhankelijke toezichthouders**, zoals de Autoriteit Persoonsgegevens en de Autoriteit Consument en Markt, krijgen voldoende instrumenten en middelen. In een samenleving die steeds verder digitaliseert en waar bedrijven en overheden steeds meer sturen op data, is een sterke waakhond die de belangen van burgers en consumenten beschermt essentieel. We versterken de onafhankelijkheid van de Rijksinspecties ten opzichte van de politiek. We passen de consultatieversie van de Wet op de Rijksinspecties aan, zodat inspecties meer autonomie krijgen bij het vaststellen van hun eigen werkprogramma en een eigen begrotingsartikel om de kans op beïnvloeding door de politiek langs die weg te minimaliseren. Ook verplichten we ministers om inspectierapporten aan de Tweede Kamer te sturen.
- Met **een constitutionele toetsing** aan onze klassieke en sociale grondrechten kan de rechter ons beter beschermen en wordt de betekenis van onze Grondwet vergroot. Bovendien helpt dit de controle op de macht beter te spreiden.
- In een democratie bepalen gekozen volksvertegenwoordigers het beleid. D66 wil daarom **af van de politieke functies die de Koning nog steeds vervult**. De Koning maakt dan niet langer deel uit van de regering of Raad van State. Ondertekening van wetten en ‘Koninklijke’ besluiten zijn overbodig. Kamerleden hoeven geen trouw meer aan de Koning te zweren of beloven om beëdigd te worden. Over de financiën van de leden van het Koninklijk Huis wordt transparanter verantwoording afgelegd. Ook gaan zij net als andere Nederlanders gewoon belasting betalen en brengen we hun vergoeding meer in lijn met de Wet normering topinkomens.
- Er komt meer **democratische controle op de veiligheidsdriehoek**. Veiligheidsregio's worden transparanter over hun werkzaamheden en leggen verantwoording af tegenover de betrokken gemeenteraden.
- D66 wil dat de politie transparant is over de manier waarop zij omgaat met gegevens van demonstranten. **Demonstreren is een grondrecht** en geen strafbaar feit, dus mag de politie niet zomaar persoonsgegevens opvragen. De politie stopt met onaangekondigde huisbezoeken aan vreedzame demonstranten, omdat daar een intimiderende werking van uit kan gaan en het mensen kan ontmoedigen om hun grondrecht uit te oefenen.
- De enorme welvaart die zich concentreert in handen van met name grote techbedrijven, bedreigt de liberale democratie. Want als te veel macht in een paar handen komt, is geen sprake meer van één persoon, één stem. Zo kunnen extreem rijke mensen, bedrijven of

organisaties de rechtsstaat en democratie naar hun hand zetten. We beschermen de rechtsstaat en de democratie daarom óók met actiever mededingingsrecht en regels om de macht van (te) grote bedrijven in te dammen.

Jouw stem maakt het verschil

We willen de democratie dichterbij mensen brengen en hun invloed op het bestuur vergroten. Daarom maken we ruimte voor nieuwe vormen van participatie, directe inspraak en hervormen we het kiesstelsel. Zo zorgen we voor een inclusieve en toekomstgerichte democratie waarin iedere stem telt.

- **Burgerfora** geven mensen meer directe inspraak en betrokkenheid. Deze worden samengesteld op basis van (gewogen) loting.
- We **hervormen het kiesstelsel** conform de aanbeveling van het eerste Nationale Burgerforum. Met het wetsvoorstel 'Met één stem meer keus' schaffen we de voorkeursdrempel af en maken het mogelijk om te kiezen tussen een partijstem en een personenstem. Zo kunnen kiezers duidelijker maken of ze de lijstvolgorde die een partij heeft voorgesteld steunen of op een specifieke kandidaat willen stemmen. Het verkiezen van lager geplaatste kandidaten is nu erg moeilijk. Wij geven kiezers met de keuze tussen een partijstem en een personenstem meer invloed op de samenstelling van de volksvertegenwoordiging. Dit leidt in de Tweede Kamer tot een betere representatie van vrouwen, kandidaten van buiten de Randstad en praktisch geschoolden.
- We investeren in jongereninspraak via bijvoorbeeld **jongerenfora**.
- De **Ombudsman voor toekomstige generaties** wordt in eerste instantie ondergebracht bij de Nationale Ombudsman. Deze kan nieuwe initiatieven als de generatietoets, die de gevolgen van beleid voor toekomstige generaties inzichtelijk maakt, en de 'Toekomststoel', die volgende generaties letterlijk een plek aan tafel geeft, de steun geven die ze verdienen en een vaste plek geven in beleid.
- We bouwen aan een **diversere en inclusievere volksvertegenwoordiging**. We moderniseren verlofregelingen voor onder andere Kamerleden en Raadsleden. Daarnaast hebben we extra aandacht voor vrouwen, mensen met een migratieachtergrond en LHBTI+'ers, bij de aanpak van (online) agressie tegen politieke ambtsdragers.
- De politiek gaat vaker naar inwoners toe. We organiseren vaste **spreekuren van bewindspersonen** en Kamercommissies vergaderen vaker buiten Den Haag, op de plek waar het debat over gaat.

- We maken **verkiezingen toegankelijker** door hulp in het stembokje te versoepelen, door vervroegd stemmen in de twee dagen voor de verkiezingen mogelijk te maken en de experimenten met het nieuwe kleinere stembiljet – met een positieve grondhouding – voort te zetten. Dat maakt de organisatie van verkiezingen door gemeenten ook eenvoudiger. Inwoners van de Europese Unie die minimaal vijf jaar in Nederland wonen, krijgen stemrecht bij de nationale en provinciale verkiezingen. Er wordt een proef met digitaal stemmen ingevoerd voor Nederlandse stemgerechtigden in het buitenland voor de eerstvolgende Tweede Kamerverkiezingen na 2025.
- We **experimenteren met nieuwe vormen van participatie en besluitvorming**, zoals vormen van online inspraak en het recht van burgeramendement, waarbij mensen aanpassingen op een wetsvoorstel kunnen indienen.
- Voor jongeren (15-30 jaar) met een maatschappelijk idee komen er **micro-subsidies** tot €3.500 euro. We zetten in op kleinschalige ondersteuning, in samenwerking met maatschappelijke organisaties. Zo maakt D66 het makkelijker voor jonge mensen om hun vernieuwende ideeën vorm te geven in hun eigen buurt of gemeente.
- Leden van het waterschapsbestuur moeten worden verkozen via de gangbare democratische weg. Bij de Waterschappen hebben boeren en natuurorganisaties '**geborgde zetels**.' Dat is ondemocratisch en schaffen we af.
- We **ondersteunen scholen** bij hun opdracht om kinderen te leren over burgerschap, de Grondwet, mensenrechten en het belang niet te discrimineren. Zodat zij, met kennis van ieders rechten en plichten, kunnen deelnemen aan de samenleving.

Sterke en vrije media. Geen desinformatie

D66 streeft naar een onafhankelijk en betrouwbaar medialandschap, dat bestand is tegen desinformatie en politieke en commerciële druk. Om dit te realiseren kiest D66 voor een aantal concrete hervormingen, gericht op het versterken van de publieke omroep, het wettelijk waarborgen van journalistieke kwaliteit en een eerlijke verdeling van financiële middelen.

- D66 wil een **sterke en onafhankelijke publieke omroep** die de samenleving verbindt en onze democratie weerbaar maakt. We kiezen daarbij voor focus op de kerntaken: betrouwbare informatie, cultuur en educatie. Omroepen zullen zich moeten verantwoorden op basis van criteria die uiting geven aan die kernwaarden, en niet langer op basis van ledenaantallen. Die criteria leggen we vast in een hernieuwde Mediawet. Zo werken we aan een kleiner aantal herkenbare omroepen met kwalitatief hoogwaardige journalistiek.

- De **journalistieke code** wordt juridisch bindend voor de omroepen, met passende sanctiebevoegdheden. Het blijft aan de journalistiek zelf om in gezamenlijkheid de journalistieke code vast te leggen, maar die code is niet vrijblijvend: we leggen in de wet vast dat naleving een harde voorwaarde is om in aanmerking te komen voor financiering als publieke omroep.
- We investeren in **voorlichting over desinformatie**, zodat mensen in staat zijn om desinformatie te herkennen en kritisch te bekijken. Als mensen eenmaal geloven in onwaarheden of complottheorieën blijkt dat in de praktijk moeilijk te ontcrachten. Daarom zetten we in op prebunken: het proactief weerleggen of anticiperen op mogelijke desinformatie, beschuldigingen, of (tegen)argumenten van misleidende bronnen voordat deze daadwerkelijk worden geuit.
- We verdelen de investeringen voor **lokale en regionale omroepen** landelijk, zodat omroepen niet afhankelijk zijn van financiering van de lokale instituten die zij kritisch controleren.
- Media gemaakt door de publieke omroep dienen ook **online publiek toegankelijk** te zijn.
- Om te zorgen dat **journalisten zo vrij en veilig mogelijk** hun werk kunnen doen investeren we in het fonds voor bijzondere journalistieke projecten en in extra capaciteit voor PersVeilig. Daarnaast willen we een Europees steunfonds voor onafhankelijke onderzoeksjournalistiek. Dit waarborgt in elk Europees land goede journalistiek en een breed medialandschap.
- We werken toe naar **een Europese wereldomroep** met nieuwsuitzendingen in vele talen. Op die manier ondersteunen we een alternatief van onafhankelijke journalistiek tegenover de desinformatie in autocratische landen.

1.2. Jij beslist over jouw data

De afgelopen jaren heeft de EU hard gewerkt aan toonaangevende wet- en regelgeving om de waarden en rechten van onze burgers online te beschermen. Maar echte online zelfbeschikking vergt meer dan alleen wet- en regelgeving. D66 introduceert het 'Baas over eigen Bits' principe voor echte digitale autonomie, passend in ons eigen digitaal ethisch kader. Daarbij is digitalisering essentieel voor productiviteitsgroei die nodig is voor de Nederlandse economie. We slaan twee vliegen in een klap en nemen het heft in eigen hand. Onze digitale toekomst hoort niet in handen van buitenlandse bedrijven. Onze digitale toekomst is democratisch, rechtvaardig, duurzaam en veilig.

Baas over eigen bits

Van de basis van digitale infrastructuur (datakabels, datacentra, clouds) en apparatuur en software (computers, smartphones, besturingssoftware) tot aan de bovenste laag van algoritmes, data en content zijn we grotendeels afhankelijk van buitenlandse bedrijven. Dit kan en moet anders. D66 wil dat Nederland het voortouw neemt richting een soevereine Europese digitale wereld.

- Met de introductie van een **'Baas over eigen Bits' principe** rollen we de ontvlechting van onze afhankelijkheid van buitenlandse Tech bedrijven stap voor stap uit. De overheid ontwikkelt afrekenbare kaders voor het democratisch, veilig en rechtstatelijk aanbieden van Techproducten en diensten.
- Zowel in de aanleg als het beheer van **digitale infrastructuur en applicaties** zijn we grotendeels afhankelijk van buitenlandse partijen. Met een spreekwoordelijke rode stopknop kan ons de toegang tot onze data worden ontnomen. Als overheid pakken we grip en controle hierop terug door anders in te kopen en strenge eisen te stellen. Overheidsdata en data van kritische publieke sectoren moeten we zelf beheren met eigen, duurzame, datacentra en Cloud omgevingen die we zelf hosten. Nationale en Europese alternatieven, passend binnen onze standaarden, zijn al beschikbaar.
- Er komt een **Digitale Dienst** bij de Rijksoverheid. Nu zijn alle departementen zelf verantwoordelijk voor de manier waarop ze digitalisering organiseren. Dat is inefficiënt. Door hier één club voor aan te wijzen kan de overheid sneller leren, best practices ontwikkelen en opschalen.
- We **centraliseren het inkoopproces** voor digitale producten en diensten vanuit de Digitale Dienst binnen de overheid, passend bij onze rechtsstatelijke standaarden. Ook wordt onafhankelijke Tech kennis binnen de publieke sector versterkt. We kopen zoveel mogelijk Europees in en maken goede afspraken met bedrijven, zodat licenties beschikbaar zijn voor de hele overheid en het inkoopproces voor alle onderdelen van de overheid wordt vereenvoudigd. Zo bundelen we de kracht van de publieke sector en zorgen we dat die publieke waarden centraal stelt.

Geen plek voor straffeloosheid online

We zetten volop in op digitale autonomie, en brengen het gebruik van digitale technologie in lijn met onze veiligheid en belangen. Om dit te garanderen is democratische grip en controle cruciaal.

We houden vast aan toonaangevende nationale en Europese wet- en regelgeving en zorgen voor voldoende capaciteit om dit te handhaven.

- We zorgen voor de nodige capaciteit om de Europese Digitale Dienstenverordening, de Europese Digitale Marktenwet en de Europese Artificial Intelligence Wet te **handhaven**, maar monitoren ook of deze wetten doen wat ze beloven: sancties voor bedrijven die te weinig doen aan illegale content online, of voor bedrijven die innovatie dwars zitten.
- Daarbij zet D66 in op een **sterke Digital Fairness Act in Europa**, om standaarden voor sociale media, algoritmes en AI te ontwikkelen om de negatieve impact op mentale gezondheid, maar ook onethische verkooppraktijken te beperken.
- **Democratische controle** op technologische toepassingen is essentieel. De Tweede Kamercommissie Digitale Zaken blijft. We investeren in de capaciteit van toezichthouders zoals de Autoriteit Consument & Markt, Autoriteit Persoonsgegevens, College voor de Rechten van de Mens, om hen toe te rusten om Europese wetgeving zoals de Digitale Dienstenverordening, de Digitale Marktenwet en de Artificial Intelligence Wet met kracht te handhaven. Ook investeren we extra in onafhankelijke parlementaire ondersteuning en kennis op het vlak van ICT en digitalisering.
- Er komt een **verplichte mensenrechtentoets** vóórdat de overheid algoritmes toepast, zodat niemand wordt gediscrimineerd of onterecht wordt benadeeld. Deze toetsen maken we publiek inzichtelijk en controleerbaar.
- Er komt een **einde aan de straffeloosheid** waarmee Tech bedrijven de wet overtreden en burgerrechten schenden. Naast handhaving van wetten hanteert de overheid als ICT-gebruiker een mechanisme van drie waarschuwingen voor Tech bedrijven die nalatig zijn, bijvoorbeeld als het gaat om veiligheid of het schenden van burgerrechten. Daarna komt een bedrijf niet meer in aanmerking voor aanbestedingen.
- AI zorgt voor **nieuwe kwetsbaarheid voor cyberaanvallen**. We investeren extra in cybersecurity voor een weerbare samenleving.
- Het **toezicht op algoritmes en AI** wordt steviger. We verhogen het budget van de algoritmewaakhond. Toezichthouders zoals de Autoriteit Financiële Markten, de Autoriteit Consument & Markt, de Autoriteit Persoonsgegevens en het Commissariaat voor de Media, hebben voldoende middelen nodig om toezicht te kunnen houden op naleving van regels.
- De overheid gebruikt **open standaarden**, tenzij het echt niet anders kan. Open-source software vormt het uitgangspunt bij de overheid. Alle software die met publiek geld voor de publieke sector wordt ontwikkeld, wordt voortaan publiek beschikbaar gemaakt onder

een open-source licentie. Dit draagt bij aan digitale inclusie, transparantie, controle en de bescherming van privacy.

- Technologie als AI is afhankelijk van grote hoeveelheden elektriciteit, stroom en eindige grondstoffen. D66 wil dat technologie zoals datacenters **klimaatneutraal en met respect voor natuur en milieu** wordt ontwikkeld. Nederland maakt zich in Europa hard voor klimaatrechtvaardige toeleveringsketens van technologie. Er moeten standaarden en transparantieregels komen voor Tech bedrijven om te rapporteren over het gebruik van elektriciteit, water en land.
- Er komt een **nationaal plan datacenters** met heldere criteria over de wenselijkheid en onwenselijkheid van datacenters in ons land, en ook de voorwaarden waaronder de komst van datacentra acceptabel is. Nederland zet in op een Europese strategie voor datacenters.

Kinderen veilig online

Desinformatie, manipulatie, online pesten, en een overdaad aan informatie om te verwerken: onveilig of onverantwoord blootgesteld worden aan het digitale domein kan grote impact hebben op het mentale welzijn en de ontwikkeling van kinderen. Dagelijks scrollen miljoenen Nederlandse kinderen door eindeloze tijdlijnen, verleid door algoritmes die hen beter kennen dan hun eigen ouders. Daarbij zijn onze kinderen geen gebruikers meer, maar producten. D66 stopt dit met **het digitale kindernetje**. Met de maatregelen die we daarmee treffen worden het welzijn, de ontwikkeling en de online leefwereld van onze kinderen beschermd tegen grote Tech bedrijven.

- Digitale weerbaarheid betekent ook **bekwamen**: we breiden initiatieven die jongeren de vaardigheden geven om zich digitaal staande te houden uit, om kritisch te denken en misleiding te herkennen. Zo beschermen we niet alleen hun veiligheid maar ook hun vrijheid en autonomie.
- Ouders missen de **handvatten** om gezond om te gaan met schermtijd. De overheid moet met richtlijnen komen en actief campagne voeren over schermtijd, sociale media en advies over smartphonegebruik per leeftijdscategorie. We maken scholen smartphone vrij, smartphones horen thuis of in de kluis.
- Onder leiding van D66 pleiten we in Europa voor **een wet die korte metten maakt met verslavend ontwerp**. Dat betekent dat de meest manipulatieve functies zoals oneindige feeds en autoplay niet automatisch aan staan, er meer transparantie komt over hoe algoritmes gedrag aansturen en standaardinstellingen waarbij pushmeldingen uitstaan. Daarnaast moeten platforms worden verplicht om de impact van hun ontwerp op mentale

gezondheid te monitoren en openbaar te rapporteren. Want wie winst maakt met verslaving, draagt ook verantwoordelijkheid voor de schade.

Nederland koploper in waardengedreven AI

AI gaat de komende jaren grote impact hebben op (economische) machtsposities in de wereld. We wachten niet af waar de grote Tech bedrijven verder mee komt en kiezen voor een aanjagende rol in het opbouwen van AI-capaciteiten, gebaseerd op onze standaarden. We omarmen initiatieven zoals de AI Deltaplannen van AI Plan NL. Als onderwijs en innovatiepartij laten we zien dat het wel kan, en investeren we in de hele keten van onderzoek en onderwijs, naar ontwikkeling binnen start-up, scale-up of volwassen bedrijf en maken we de keten af door als launching customer een afzetmarkt te initiëren.

- We benoemen een **AI-gezant** die een **AI-strategie** voor NL ontwikkelt, gericht op het anticiperen van de impact van AI op Nederland, en op het optimaal benutten van economische en innovatieve kansen. Hierin stellen we ambitieuze doelen voor Nederlandse ontwikkeling van AI voor publieke sectoren, zoals de zorg en het onderwijs. We ondersteunen lopende initiatieven en faciliteren proactief nieuwe initiatieven.
- We **investeren structureel meer in onderzoek, onderwijs en ontwikkeling rondom AI**, zowel technologisch gericht als gedragswetenschappen en ethische normen. Er liggen enorme kansen om internationaal talent op te nemen. AI-experts die binnen digitaal ethische standaarden willen werken kunnen hier aan de slag. Overigens hebben we al veel talent in huis. Met genoeg middelen, strategische ambities geven we ruimte aan talent om toonaangevend verschil te maken.
- We richten een **Europese AI-Hub** op in Nederland waarin we met publiek-private partners, kennisinstellingen, universiteiten en wetenschappers de ambitieuze doelen voor Nederlandse AI ontwikkeling voor in publieke sectoren te lijf gaan. Hierin laten we AI-talent, ontwikkelingen en kapitaal concentreren. We zoeken hier zoveel mogelijk de samenwerking met Europese partners.
- Europese AI-ontwikkeling vergt ook **Europese rekenkracht**. De Rijksoverheid zal betrouwbare Europese cloud- en rekencapaciteit centraal inkopen en betaalbaar beschikbaar stellen aan de publieke sector. Deze capaciteiten sluiten zoveel mogelijk aan bij de Europese supercomputing en AI-factories.

1.3. Veilig leven, vrij leven

Veiligheid is een voorwaarde voor een vrije samenleving. Tegelijkertijd heeft onveiligheid vaak complexe oorzaken die verschillende domeinen overstijgen. Criminaliteit bestrijden betekent ook kansengelijkheid aanpakken. Seksueel geweld voorkomen vraagt om samenwerking tussen zorg en politie. En vrijwel elk veiligheidsprobleem heeft inmiddels ook een digitale dimensie. Om veiligheid voor iedereen te waarborgen, moeten we deze oorzaken breed aanpakken. D66 investeert in professionals, verbetert de samenwerking tussen domeinen en vergroot het bewustzijn in de samenleving. Want of het nu gaat om kindermisbruik of cyberveiligheid: alleen samen houden we de samenleving veilig.

Een einde aan femicide en kindermishandeling

Niemand zou in angst moeten leven. Toch is dat de realiteit voor veel mensen in Nederland: vrouwen die vastzitten in gewelddadige relaties – soms met dodelijke afloop. Kinderen die slachtoffer zijn van mishandeling en misbruik. D66 pakt onveiligheid aan, door oorzaken van misbruik en geweld te adresseren, slachtoffers beter en sneller te helpen, en daders te straffen én zorg te bieden.

- Elke acht dagen wordt in Nederland een vrouw vermoord, vrijwel altijd door een (ex-) partner. Dat is onverdraaglijk en onacceptabel. D66 clustert en versterkt de aanpak van verschillende instanties en verschillende bestaande programma's onder één langjarig **Nationaal Actieplan Gendergerelateerd Geweld** – inclusief een aanpak tegen online geweld en tegen vrouwenhaat onder jongens en mannen. Het actieplan bevat preventie, vervolging en herstel, in nauwe samenwerking tussen betrokken organisaties en ministeries. Structurele monitoring van alle vormen van gendergerelateerd geweld is cruciaal. Daarnaast wil D66 intensieve training van bijvoorbeeld politie en zorgverleners om gedrag en signalen te herkennen en daarop te handelen.
- Als je mogelijk risico loopt in je relatie moet je weloverwogen beslissingen kunnen nemen. Daarom komt er de wettelijke mogelijkheid om – naar het voorbeeld van Clare's Law in het Verenigd Koninkrijk – na te gaan of je partner een gewelddadig verleden heeft.
- Psychisch geweld wordt strafbaar. Bij signalen van ernstige dreiging krijgen gewelddadige (ex)partners een tijdelijk huisverbod, gepaard met (mentale) zorg. Wanneer daders van **femicide** zelfmoord plegen, vindt nu geen strafrechtelijk onderzoek plaats en blijven nabestaanden met vragen zitten. D66 is daarom voorstander van reviews – naar voorbeeld van Portugal en Engeland – waarin de zaak toch wordt onderzocht, buiten het strafrecht.

- We treden op **tegen eerwraak**, genitale verminking en gedwongen huwelijken.
- Elk kind heeft recht op een veilig thuis. **Bescherming tegen kindermishandeling** vereist samenwerking tussen vele partijen. Tegelijk bestaat het risico dat kinderen uit beeld raken. Daarom zorgen we altijd voor één gezamenlijk plan en één aanspreekpunt per gezin. In acute situaties onderzoeken we de mogelijkheid om een ouder in plaats van een kind het uit huis te plaatsen, zodat een kind zich niet nóg onveiliger voelt door verandering van de leefomgeving. Ieder kind dat seksueel misbruik meemaakt, verdient directe, deskundige hulp. Om signalering te verbeteren vergroten we bewustzijn bij ouders en professionals.
- In Nederland zijn 1 op de 8 vrouwen en 1 op de 25 mannen slachtoffer van seksueel geweld. **Preventie begint met seksuele vorming** waarin kinderen leren praten over wensen, grenzen en consent. We versterken multidisciplinaire slachtofferhulp voor kinderen en volwassenen door structurele financiering van het Centrum Seksueel Geweld, zorgen voor meer en beter getrainde zedenrechercheurs en voor herstelbemiddeling in aanvulling op het strafrecht.
- Om de grote hoeveelheid kinderporno die in Nederland gehost wordt terug te dringen, **versterken we de aanpak van politie**, de Autoriteit online Terroristisch en Kinderpornografisch Materiaal en organisaties die zijn aangewezen als trusted flagger om materiaal te laten verwijderen.

Preventie en samenwerking in criminaliteitsbestrijding

Voorkomen is beter dan genezen – ook bij criminaliteit. Effectieve preventie vereist samenwerking tussen domeinen en overheden, lokaal, regionaal en landelijk. Van zorg tot onderwijs en veiligheid. D66 investeert in professionals, versterkt wijkgerichte aanpakken en kiest voor bewezen effectieve interventies.

- Het voorkomen van **ondermijnende criminaliteit** vraagt om maatschappelijke weerbaarheid. Criminelen hebben ‘de bovenwereld’ nodig voor hun verdienmodel. Ze infiltreren overheden en uitvoeringsorganisaties voor toegang tot informatie, bedrijven dienen als dekmantel voor illegale activiteiten en financiële dienstverleners worden misbruikt om geld wit te wassen. Om dit tegen te gaan, ondersteunen we uitvoering en lokaal bestuur bij anti-corruptiebeleid en verhogen we bewustzijn bij ondernemers in kwetsbare branches. Met het Europees anti-witwaspakket komen er uniforme plichten voor poortwachters van het financiële stelsel. We versterken publiek-private samenwerking en we beschermen gegevensdeling bij bestaande lokale en regionale samenwerkingsverbanden tegen ondermijning, met waarborging van privacy.

- D66 wil **criminele carrières voorkomen** en stoppen. We zetten het Nationaal Programma Leefbaarheid en Veiligheid voort, dat integraal werkt aan wonen, onderwijs, werk, zorg en veiligheid in kwetsbare wijken. We investeren in interventies zoals sportactiviteiten als alternatief voor rondhangen op straat. Ook zetten we Preventie met Gezag voort.
- **Gemeenten worden ondersteund** bij het herkennen en voorkomen van radicalisering van jongeren, in het bijzonder met handelingsperspectief om online radicalisering tegen te gaan. Ook houden we sociale mediabedrijven aansprakelijk wanneer zij onvoldoende doen om haatdragende en terroristische content te verwijderen.
- Personen met **onbegrepen en onveilig gedrag** kunnen zorgen voor overlast en gevaarlijk zijn voor henzelf en anderen. Om de juiste hulp en zorg te organiseren, komen er meldpunten waarin woningcorporaties, zorgprofessionals en politie gezamenlijk de afweging maken welke interventie bij elke melding nodig is. Zo kan bij elke situatie de juiste hulp geboden worden.

Slagkracht in de strafrechterketen

Waar criminaliteit voorkomt, moet de overheid krachtig optreden. Dat vraagt om een effectieve strafrechterketen. We investeren in de hele keten, van politie tot detentie. Agenten krijgen weer ruimte om als oren en ogen in de wijk te functioneren. En we maken ook scherpe keuzes over wat we níet meer doen.

- De hele strafrechterketen loopt aan tegen problemen met financiering. Politie en lokale driehoeken worden beperkt door landelijk gelabelde budgetten. De financiering van het OM, gericht op zoveel mogelijk zaken, botst met het preventieve werk van de politie. We verbeteren **het financieringssysteem** zodat belangen van politie, OM en politiek op elkaar aansluiten. Politie en justitie leggen aan het begin van elke kabinetsperiode grote keuzes rondom de prioritering van de inzet van capaciteit voor aan de Tweede Kamer, die zich uitspreekt over de prioriteiten en zich daaraan committeert. De voortgang wordt jaarlijks gemonitord en waar nodig bijgestuurd bij de begrotingsbehandelingen. Zo voorkomen we grillige keuzes bij elk incident.
- Criminele samenwerkingsverbanden ondermijnen onze samenleving. Daar treden we hard tegen op waarbij we ons focussen op excessief geweld, de mainports en criminele geldstromen. **We versterken financiële opsporing bij de politie, de FIU en de FIOD.** Met de implementatie van de Europese Confiscatierichtlijn zorgen we dat we crimineel vermogen sneller en vaker kunnen afpakken. Op basis van het Dreigingsbeeld Ondermijning Nederland zorgen we dat prioriteiten in de lokale, regionale en landelijke aanpakken beter op elkaar aansluiten.

- De **war on drugs is zinloos**. Het is tijd voor een nieuwe koers: regulering in plaats van repressie, waarbij we serieus onderscheid maken tussen verschillende soorten drugs. Regulering moet hand in hand gaan met stevige handhaving om het criminele verdienmodel te doorbreken. Voor cannabis kunnen we – net als andere landen – zelf aan de slag met gereguleerde productie en verkoop. Voor andere middelen, zoals XTC, willen we lokale experimenten starten. Dat vraagt om ruimte binnen Europese en VN-regels. Samen met andere landen pleiten we daarom voor internationale aanpassingen. Een effectieve aanpak kan uiteindelijk alleen internationaal. Tot het zover is, mogen we niet naïef zijn: criminele samenwerkingsverbanden ondermijnen onze samenleving. Daar treden we hard tegen op.
- We zorgen voor **meer politieagenten**. Het functiehuis wordt flexibeler, zodat zij-instromers sneller kunnen beginnen en agenten eenvoudiger kunnen doorstromen. We zetten Boa's in bij verkeershandhaving en maken meer gebruik van politievrijwilligers.
- **Goede ICT** is cruciaal voor een effectieve strafrechtketen, en geavanceerde digitale opsporingsmiddelen zijn nodig om de georganiseerde misdaad effectiever te kunnen dwarsbomen. Daarom investeren we in digitale middelen in de gehele strafrechtketen. Ook criminaliteit vindt steeds meer online plaats. Om het strafrecht daarop aan te passen verhogen we een aantal strafmaxima voor cybercriminaliteit.
- Rechters mogen vaker kiezen voor een langere **taakstraf of elektronische detentie** in plaats van een korte gevangenisstraf. Zo voorkomen we herhaling van criminaliteit en creëren we ruimte in gevangnissen voor zwaardere criminelen.
- Bij veroordeelden met een tbs-maatregel moet de behandeling eerder in detentie starten om verergering van aandoeningen te voorkomen. We verbeteren ook de doorstroom van detentie en tbs naar de reguliere ggz.
- Door bovenstaande maatregelen zorgen we ook dat de **doorlooptijden in de strafrechtketen aanzienlijk verminderen**. Slachtofferrechten in het proces moeten worden nageleefd. We zorgen dat met name de informatievoorziening van het OM aan slachtoffers wordt verbeterd, op basis van knelpunten die daarin door de Algemene Rekenkamer zijn vastgesteld.
- De politieagenten die dag in dag uit voor onze veiligheid instaan, verdienen zelf ook **een veilige werkomgeving**. De politie gaat streng optreden tegen machtsmisbruik en discriminatie binnen de organisatie. Er komt structurele aandacht voor preventie van PTSS en erkenning van PTSS als beroepsziekte. Agenten moeten met klachten over misstanden altijd bij een externe partij terechtkunnen. De organisatie staat voor inclusie en staat religieuze uitingen als onderdeel van het politie-uniform toe.

- We richten naar voorbeeld van PersVeilig **één steunpunt** in voor alle beroepen met een publieke taak, waar werknemers en werkgevers terecht kunnen voor onder andere advies en hulp bij aangiften.
- Het huidige stelsel van **bewaken en beveiligen** schiet tekort voor ernstig bedreigde personen. We hervormen het stelsel, waarbij meer mogelijkheid wordt geboden tot maatwerk in persoonsbeveiliging en waarbij de te beveiligen personen meer aanspraak krijgen. De aanbevelingen van het onderzoek van de Onderzoeksraad voor Veiligheid naar de moorden op Redouan B., Derk Wiersum en Peter R. de Vries voeren we uit.

1.4. Wij zijn één Koninkrijk – Nos ta un Reino – We are one Kingdom

D66 staat voor gelijke rechten, bestaanszekerheid en klimaatrechtvaardigheid voor alle inwoners van het Koninkrijk. We versterken de democratische stem van de eilanden, investeren in duurzaamheid en erkennen het verleden. Zo bouwen we samen met de Caribische delen van het Koninkrijk aan een eerlijke en gezamenlijke toekomst.

- **‘Pas toe of leg uit (comply or explain)’** blijft het uitgangspunt. Als de regering een uitzondering maakt op nieuwe wetten en nieuw beleid voor Caribisch Nederland, moet de regering dat onderbouwen.
- In 50 jaar tijd is het koraal in het Caribisch deel van het Koninkrijk met meer dan 50 procent afgenomen. Tegelijkertijd laten de eilanden ook zien wat er mogelijk is. Saba was der eerste plek binnen het Koninkrijk waar energie 100% duurzaam werd opgewekt. We zorgen dat **de eilanden klimaatneutraal** worden. We investeren in zonne-energie, batterijopslag en netverzwaring. Openbare instellingen lopen hierin voorop. We koppelen klimaatbeleid aan bestaanszekerheid en betaalbaarheid.
- De **registratieverplichting** bij de Europese verkiezingen voor de inwoners van Curaçao, Aruba en Sint-Maarten schaffen we af. Een stem uitbrengen moet – net als in Nederland – kunnen bij stemlokalen op elk eiland.
- Achterstelling in verdragen en wet- en regelgeving zetten we recht. Voor brede maatschappelijke bewustwording over **het slavernijverleden en de doorwerking** daarvan zetten we het Herdenkingscomité Slavernijverleden voort en zorgen we voor vertegenwoordiging vanuit alle eilanden en Suriname. Inwoners en maatschappelijke

organisaties op de eilanden worden actief geïnformeerd over de beschikbare subsidieregelingen. Op de BES-eilanden wordt het mogelijk voor mensen om kosteloos hun naam te wijzigen – net als in Europees Nederland. Onderzoek naar verzetsstrijders wordt voortgezet en verzetshelden worden op gepaste wijze geëerd. We geven verder vorm aan de gedeelde Leerstoel Slavernijverleden op de eilanden door ontwikkeling van een onderzoeksprogramma.

- We zetten de **Taskforce Knelpunten Caribisch Nederland** voort om structurele ongelijkheid binnen ons koninkrijk aan te pakken – van armoede tot toegang tot basisvoorzieningen. De BES-eilanden krijgen een eigen antidiscriminatie voorziening.
- D66 versterkt de **culturele infrastructuur in Caribisch Nederland** en stimuleert de culturele uitwisseling binnen het Koninkrijk.

1.5. Cultuur. Altijd en overal.

Cultuur is belangrijk omdat het mensen verbindt, inspireert en ruimte geeft aan verbeelding en nieuwe perspectieven. D66 wil daarom een rijk en breed cultuuraanbod, toegankelijk voor iedereen. Daarom kiezen we voor een sterk kunst- en cultuurbeleid, waarin de Rijksoverheid, de provincies en de gemeenten een gedeelde zorgplicht hebben voor het cultuuraanbod. Dat krijgen we van de grond met een nieuw subsidiestelsel met langdurige financiering, meer aandacht voor de positie van makers en kunstenaars en een extra stimulans aan culturele centra als bibliotheken, muziekscholen en buurthuizen.

Rust, ruimte en stabiliteit voor de makers

D66 wil een grondige hervorming van het subsidiestelsel. Met meer structurele middelen, langere subsidieperiodes en een betere regionale spreiding ontstaat rust, ruimte en stabiliteit voor de sector. Door samenwerking tussen overheden te versterken, wordt het cultuurbeleid effectiever, overzichtelijker en beter afgestemd op regionale behoeften.

- D66 investeert **structureel meer geld** in de kunst- en cultuursector. We willen deze middelen inzetten voor het versterken van de regionale basisinfrastructuur cultuur. Zo zorgen we voor een beter evenwicht in de regionale spreiding van cultuursubsidie en komt er meer ruimte voor cultuuraanbod buiten de randstad.

- De **looptijd van subsidies wordt verlengd** van 4 naar 8 jaar. Dit biedt culturele instellingen meer zekerheid en zorgt voor minder administratieve lasten. Overheden en cultuurfondsen krijgen zo bovendien de ruimte om een langetermijnvisie op hun cultuurbeleid te ontwikkelen.
- In het subsidiebestel komt **meer ruimte voor vernieuwing**. D66 wil dat alle cultuurfondsen, voorbij hun eigen grenzen, meer aandacht hebben voor nieuwe genres, experimentele kunstvormen, kleine collectieven en talentontwikkeling.
- Cultuurbeleid moet een **gedeelde verantwoordelijkheid** zijn van alle overheidslagen. D66 stimuleert daarom de samenwerking tussen het Rijk, de provincies en de gemeenten. Zo voorkomen we versnippering van middelen en procedures en zorgen we voor meer regionale inspraak in landelijk beleid.
- Instellingen die al jaren in de basisinfrastructuur zitten, krijgen een **vaste subsidierelatie**. In ruil daarvoor dragen zij een grotere verantwoordelijkheid en solidariteitsbijdrage binnen de sector richting nieuwe initiatieven.
- D66 wil dat de afspraken rondom de **'fair practice code'** voor de culturele sector worden toegepast, nageleefd en gehandhaafd: een eerlijke beloning en goede en veilige werkomstandigheden zijn essentieel.
- Op dit moment zijn alleen musea die de rijkscollectie beheren 'rijksmusea'. Musea die wél van grote nationale waarde zijn maar niet de rijkscollectie hebben – denk aan het Slavernijmuseum – vallen daardoor buiten het subsidiestelsel. Daarom willen we **een nationale museale infrastructuur**.
- De afgelopen jaren hebben kunstenaars en ontwerpers via verschillende **overheidsprogramma's** op een effectieve en inspirerende manier kunnen bijdragen aan complexe maatschappelijke vraagstukken. Nu veel van deze initiatieven aflopen, dreigt waardevolle denkkraft verloren te gaan. D66 wil deze programma's voortzetten en vernieuwen, zodat de creatieve sector structureel kan bijdragen aan de grote opgaven van onze tijd.
- **Internationaal cultuurbeleid** is essentieel voor diplomatieke relaties, economische kansen en culturele uitwisseling. D66 wil daarom investeren in internationale culturele samenwerking tussen Nederlandse en internationale kunstenaars en makers en in de internationale zichtbaarheid van Nederlands cultuur. Internationale culturele uitwisseling is een belangrijk onderdeel van onze diplomatie en versterkt de soft power van diplomatie.
- D66 blijft investeren in **meer en betere bibliotheken**. Samen met gemeente maken we er de huiskamer van de wijk of het dorp van.

- D66 wil scholen helpen bij het **verbeteren van kunst- en muziekonderwijs** als onderdeel van de rijke schooldag: door inzet van gediplomeerde kunst- en muziekleraren komen meer kinderen in aanraking met kunst en cultuur, verhogen we de leskwaliteit en verlagen we de werkdruk van de leerkracht.

Erfgoed voor de toekomst

Erfgoed verbindt ons met elkaar en met het verleden. D66 wil dat iedereen erfgoed kan beleven, beschermen en doorgeven. Met investeringen in participatie, toegankelijkheid en behoud.

- Erfgoed leeft pas als mensen er samen betekenis aan geven. D66 werkt daarom verder aan de uitvoering van het verdrag van Faro: we investeren extra in initiatieven om **erfgoed toegankelijker en inclusiever** te maken. We werken samen met het erfgoedveld aan nieuwe ideeën om erfgoed te verbinden met maatschappelijke vragen en midden in de samenleving te zetten.
- Klimaatverandering heeft grote gevolgen voor monumenten en cultureel erfgoed. D66 wil daarom investeren in de **weerbaarheid en bescherming van erfgoed**. We zetten in op veilige opslaglocaties, ‘ambulances’ waarmee kunst en erfgoed snel in veiligheid kan worden gebracht en het digitaliseren en scannen van objecten.
- D66 wil dat **erfgoed een volwaardige plek** krijgt in de omgevingsvisie. Monumentale gebouwen en elementen in het landschap bieden inspiratie voor ruimtelijke opgaven zoals klimaatadaptatie en de energietransitie.
- Veel erfgoed is gedurende zijn leven regelmatig aangepast. Elke periode heeft zijn laag toegevoegd. Een vleugel is toegevoegd, verwarming en toiletvoorzieningen aangelegd. In de huidige tijd is de puzzel hoe verduurzaming van monumenten te realiseren zonder de verhalen van het verleden kwijt te raken. D66 wil dat hier meer geld voor beschikbaar komt, zodat ook rijksmonumenteigenaren hun **panden fossielvrij** kunnen maken. Dit vraagt niet alleen budget voor eigenaren, maar ook meer creativiteit en flexibiliteit bij de beoordeling van restauratie en onderhoud.
- D66 wil een eigen subsidieregeling voor **grote monumenten**. Veel van deze monumenten zijn vlak na de Tweede Wereldoorlog voor het laatst gerestaureerd en hebben nu groot onderhoud nodig. We zorgen voor structurele financiering om dit erfgoed te behouden voor de toekomst.
- Er komt **één online platform** waar alle Nederlandse erfgoedlocaties makkelijk te vinden zijn. In deze “Openbare digitale Schatkamer” vind je ook gedigitaliseerde vormen van kunst, zoals

voorstellingen en e-books. Zo verbreden we onze collectie en is het Nederlandse erfgoed voor iedere Nederlander vanuit huis beschikbaar.

- Streektaalen zijn nationaal erfgoed. We ondersteunen en stimuleren de waarden en posities van de **streektaalen zoals Limburgs en Nedersaksisch** en dialecten die Nederland rijk is. We zoeken hierbij actief de samenwerking op met gemeenten en provincies. Daarnaast wil D66 meer erkenning voor Fries als Rijkstaal en zetten we in op de versterking van de Friese taal en cultuur.
- Erfgoed bestaat niet alleen uit monumenten, maar voor een groot deel ook uit tradities, rituelen en feesten die onze samenleving verrijken en mensen verbinden. D66 wil de kennis en zichtbaarheid van dit **immateriële erfgoed** vergroten, bijvoorbeeld door dit op te nemen als subsidievoorwaarde voor sommige culturele instellingen of in te zetten op projectsubsidies voor onderbelicht erfgoed.

1.6. Gelijke kansen. Geen uitzonderingen.

Gelijke behandeling is een grondrecht. Omdat emancipatie en inclusie om structureel beleid vragen, loopt dit als rode draad door alle beleidsterreinen in dit uitvoeringsprogramma – net zoals in het verkiezingsprogramma. We kiezen voor afdwingbare normen, wettelijke bescherming en actieve bevordering van gelijke kansen. Want Nederland is rijk aan diversiteit. D66 wil dat de overheid niet alleen discriminatie bestrijdt, maar actief zorgt dat iedereen – écht iedereen – gelijke kansen krijgt in onze samenleving.

- De Algemene wet gelijke behandeling (AWGB) is verouderd: deze bestrijkt niet alle terreinen en laat een aantal discriminatiegronden buiten beschouwing. D66 wil **een brede Antidiscriminatiewet**, zodat ook sociaaleconomische status en genderidentiteit – gronden die niet in de huidige wet staan – beschermd worden. Een moderne wet die alle vormen van discriminatie dekt en actieve verplichtingen oplegt aan instellingen, zoals wettelijke normen voor fysieke, digitale, arbeidsmatige en communicatieve toegankelijkheid.
- Veel van de maatregelen voor emancipatie en inclusie die dit verkiezingsprogramma bevat, kunnen worden ondergebracht in de Antidiscriminatiewet en onder de gelijkebehandelingsplicht. Dat geldt ook voor de afspraken uit het **Regenboog Stembusakkoord** uit 2023, dat D66 volledig naleeft, en de bepalingen uit het **VN-verdrag Handicap** uit 2016, dat D66 volledig implementeert. D66 is bovendien voor ratificatie van het Facultatief Protocol van het VN-verdrag Handicap.

- We hebben specifiek oog voor de positie van vrouwen. Nederland bungelt op plek 43 in de **Global Gender Gap Index** – ver achter onze buurlanden die de top 10 halen. Dat is beschamend: de helft van de bevolking wordt structureel achtergesteld. D66 accepteert dat niet. Daarom voeren we actief beleid voor vrouwen- én mannenemancipatie dat ongelijkheid tegengaat in álle beleidskeuzes. Door ook jongens en mannen te betrekken bij het doorbreken van schadelijke rolpatronen, voorkomen we gendergerelateerd geweld, stimuleren we gelijkwaardige relaties en gedeelde verantwoordelijkheid in zorg en werk.
- Discriminatie en racisme zijn geen incidenten, maar zitten diep verweven in onze instituties. Daarnaast zijn ook moslimdiscriminatie, antisemitisme of andere vormen van religieuze uitsluiting nog altijd realiteit in Nederland. Daarom maken we een einde aan **institutioneel racisme**, van beleid tot uitvoering. Ook verankeren we de **Nationaal Coördinator tegen Discriminatie en Racisme** in de wet.

Verdieping | Hoofdstuk 2

Wonen, mobiliteit en sociale zekerheid

Wonen, mobiliteit en sociale zekerheid

2.1. Doorbraak op de woningmarkt

De wooncrisis vraagt om duidelijke keuzes en een overheid die verantwoordelijkheid neemt. D66 wil regie in plaats van versnipperd beleid en losse initiatieven: landelijke sturing en lokale uitvoering gaan dan hand in hand. Alleen zo bouwen we voldoende betaalbare woningen, versnellen we processen en zorgen we dat iedereen, van starter tot senior, een passende plek of thuis kan vinden.

Een thuis voor iedereen

We gaan slim om met de ruimte om het woningtekort op te lossen. Op de juiste plekken, met oog voor leefkwaliteit en toekomstbestendigheid. D66 kiest voor verdichting waar het kan, uitbreiding waar het moet en heeft altijd oog voor de natuur.

- D66 wil kansrijke locaties benutten: we ontwikkelen **tien nieuwe steden** met goede voorzieningen en openbaar vervoer. Deze steden sluiten zoveel mogelijk aan bij bestaande kernen en steden of nabij locaties waar ov-verbindingen elkaar kruisen, waardoor ontsluiting eenvoudig te regelen is. Op deze manier is de impact in het landschap beperkt. We bouwen duurzaam en toekomstbestendig, dus zorgen we voor klimaatvriendelijke wijken.
- We maken woonbeleid dat zich richt op **veranderende woonbehoeften**, zoals studentenwoningen, seniorenwoningen, collectieve woonvormen of kleine huishoudens. D66 wil dat elke gemeente harde aantallen haalt voor elke doelgroep.
- D66 wil een **nationale bouwbaas**: een centrale regisseur die gemeenten en provincies ondersteunt bij de woningbouw en geschillen kan beslechten.
- Ook de mogelijkheden van gemeenten om te kunnen **sturen op bouw** moeten worden uitgebreid. Van de mogelijkheid van onteigening wanneer woningbouwplannen onevenredig lang stilliggen tot het ingrijpen bij langdurige leegstand van gebouwen. Met een leegstandsheffing kunnen eigenaren van langdurig leegstaande panden beboet worden. Op die manier versnellen we de transformatie van leegstaande panden en voorkomen we verloedering.
- Woningbouw staat nu te vaak stil door regels die elkaar tegenspreken of onvoldoende bijdragen aan het doel betaalbaar en snel bouwen. D66 wil **landelijke bouwregels harmoniseren** zodat bijvoorbeeld prefabwoningen sneller en eenvoudiger in heel Nederland

gebouwd kunnen worden. We harmoniseren ook geluidseisen, parkeernormen, richtlijnen voor ecologisch onderzoek en bouwvoorschriften voor binnenstedelijke en seriematige woningbouw. We versnellen en vereenvoudigen de uitvoering van milieueffectrapportages met behoud van gezondheid en natuur.

- Met **landelijke optopteams** maken we de regelgeving rondom het optoppen eenvoudiger.
- Het Rijk stimuleert **actief grondbeleid van gemeenten**. Hiermee kunnen we het voorzieningenniveau en het type woningbouw op peil brengen. Daarbij voeren we ook een planbatenheffing in, waardoor waardeinstijgingen van grond door bestemmingswijziging niet langer alleen bij grondontwikkelaars belanden.
- Ook als het economisch tegenzit, moet woningbouw doorgaan. Daarom richten we een **doorbouwfonds** op voor betaalbare woningen.
- We willen dat gemeenten **raden van woningzoekenden** instellen, naar het voorbeeld van Utrecht. Landelijk maken we potentiële bewoners formeel belanghebbende bij de Rechtbank en de Raad van State. Daarnaast willen we dat elke huurdersvereniging minimaal twee woningzoekenden heeft. Zo geven we de woningzoekenden een stem.
- D66 wil via **Nationaal Aanpak Plan Dakloosheid** mensen zonder eigen woning urgentie geven bij sociale huurwoningen (housing first). Zo helpen we hen sneller aan een eigen thuis en voorkomen we dat zij langdurig op straat, bij iemand op de bank of in opvangvoorzieningen moeten verblijven. We stellen een landelijk noodnummer in bij dreigende dakloosheid zodat snel de juiste hulp kan worden ingeschakeld.

Van generatie op generatie

De sleutel voor de vastgelopen woningmarkt ligt soms dichterbij dan je denkt. Veel ouderen willen verhuizen maar stuiten op financiële onzekerheid of gebrek aan passend aanbod. D66 organiseert een eerlijke doorstroomdeal tussen generaties: als ouderen kunnen verhuizen naar een geschikte en betaalbare woning komen gezinswoningen vrij voor starters en jonge gezinnen.

- Veel ouderen zouden graag verhuizen naar een kleinere woning, maar willen hier niet méér voor gaan betalen. Dit faciliteren we door de oprichting van een **Nationale Doorstroombank**. Deze onafhankelijke doorstroombank zorgt dat ouderen de overwaarde van hun oude woning makkelijk en zeker kunnen inzetten voor de woonlasten van de kleinere en geschiktere woning.
- Zolang de woningcrisis duurt, pakken we op korte termijn het woningtekort aan met maatregelen om woningdelen te stimuleren, bijvoorbeeld door het **afschaffen van de**

kostendelersnorm. Dit zorgt ervoor dat mantelzorgers, senioren of vrienden makkelijker samen kunnen wonen zonder in te moeten leveren op hun uitkering.

- We vereenvoudigen de regels voor kamerhuur (**hospitaregeling**). We zorgen dat er tijdelijk ruimte is om creatief met woningruimte om te gaan, met minder bureaucratische en financiële barrières.
- We stimuleren **meergeneratiewoningen en co-housing** als alternatieve woonvormen die en doorstroom en onderlinge steun bevorderen.
- D66 wil het **Nationaal Koopstartfonds** uitbreiden. Met dit geld ondersteunen we starters met een middeninkomen bij het kopen van een woning. Als de starters de woning weer verkopen vloeit het geld weer terug naar het fonds. Zo houden we budget voor toekomstige starters.

Betaalbare en groene huizen

Een eerlijke woningmarkt vraagt om keuzes die betaalbaarheid voor mensen vooropstelt. D66 zet in op financiële prikkels die zorgen voor meer bouwen en beter wonen, in plaats van op speculatie en meer bezit. We geven meer ruimte aan woningcorporaties om bij te dragen aan duurzame en betaalbare bouw van nieuwe woningen. We zorgen dat de sterkste schouders meer bijdragen.

- Het **verduurzamen van je woning moet direct lonen**. Dat wil zeggen dat de energiebesparing een groot deel van de investering moet kunnen dekken. We stellen hiervoor energiecoaches aan die mensen begeleiden met maatwerkadvies vanuit de energiehuizen in de wijk. Hier worden mensen ook gewezen op huur- en leaseconstructies voor zonnepanelen en andere maatregelen waarvan de financieringslast niet hoger is dan de energiebesparing in euro's.
- Ook zorgen we dat de **verbouwingskosten laag blijven** voor de standaard-maatregelen. Dat doen we door subsidies voor isolatie, ventilatie en zonnepanelen aan een maximum op basis van raamprijzen van de Rijksdienst voor Ondernemend Nederland. Wanneer huishoudens meer luxe wensen, vervalt de subsidie. Producenten zullen zich gaan richten op deze maximumprijzen. Het gevolg hiervan is dat de verbouwingskosten dalen en de bestaande subsidies een groter deel van de kosten dekken.
- D66 zet in op **gebouwgebonden financiering** voor de verduurzaming van huizen. Dat betekent dat de kosten voor verduurzaming aan de woning zijn gekoppeld en bij verkoop overgaan op de nieuwe eigenaar. Op die manier nemen we drempels weg om huizen te verduurzamen.

- We verplichten een inkomenstoets voor sociale huur en middenhuur: wie langdurig een hoger inkomen heeft, gaat ook meer huur betalen. Coöperaties krijgen de mogelijkheden om hiervan af te wijken bij zwaarwegende redenen, bijvoorbeeld bij een extra hoge energierekening of onvoldoende beschikbaarheid van alternatieve woningen.
- We stimuleren bouwen met **natuurlijke en hernieuwbare materialen**.
- D66 voert een **milieuprestatie-eis** in, zodat bij verbouwingen en renovaties duurzaam bouwen de norm wordt.
- Uit de inventarisatie van het Fonds Duurzaam Funderingsherstel is gebleken dat er landelijk negentien wijken zijn waar kopers de verwachte klimaatschade niet kunnen dragen. Veelal gaat het om een combinatie van funderingsschade, overstromingsschade en verduurzaming van woningen in wijken waar huishoudens financieel kwetsbaar zijn maar wel een woning bezitten. D66 wil voor die wijken dat het Fonds niet alleen beschikbaar is voor het herstellen van **funderingsschade**, maar ook gebruikt mag worden voor het verduurzamen van de woningen.
- Verhuurders van slecht geïsoleerde woningen krijgen een **verduurzamingsplicht**. We voeren een investeringscontract in: huurverhoging na verduurzaming mag maximaal 75% van de energiebesparing bedragen, met instemming van de huurder.

Buurten waar je je thuis voelt

Een wijk is meer dan een verzameling huizen. D66 kiest voor buurten die leefbaar, bereikbaar en verbonden zijn. Zo versterken we gemeenschappen waar mensen elkaar kennen en naar elkaar om kijken.

- We geven **woningbouwcorporaties** meer mogelijkheden om in wijken aanvullend te bouwen. We staan garant voor het bouwen van niet-DAEB (diensten van algemeen economisch belang) woningen door woningcorporaties. Hierdoor kunnen woningcorporaties ook voor de middenhuur meer woningen aanbieden en is het makkelijker om te zorgen voor gemengde wijken.
- We schaffen de markttoets voor woningcoöperaties af zodat ze sneller kunnen bouwen. Tegelijkertijd wil D66 heldere afspraken over de **prestaties van woningcorporaties**.
- We versterken gemeenschappen door nieuwbouwlocaties te ontwikkelen volgens de principes van **nabijheid, participatie, ecologie en solidariteit**. Betrokkenheid van bewoners staat hier centraal. Dat betekent dat nieuwe wijken zo worden ingericht dat mensen elkaar

makkelijk kunnen ontmoeten, voldoende zorg en voorzieningen in de buurt hebben en er ruimte voor de natuur is. We gebruiken de open ruimte in onze buurten voor groene parken, veilige speelplaatsen, ontmoetingsplekken en sportveldjes. Zeker bij verdichting is dat cruciaal voor een gezonde, leefbare en klimaatbestendige stad.

- Als we senioren willen laten doorverhuizen in hun eigen buurt is het van belang dat er goede woon-zorginitiatieven komen. Hierbij denken we ook aan inclusieve **woon-zorgcomplexen** waar mensen zorg kunnen krijgen die aansluit op de specifieke zorgbehoefte en past bij de (culturele) achtergrond van de zorgvrager.
- De lessen uit het **Nationaal Programma Leefbaarheid en Veiligheid** willen we toepassen op andere stedelijke gebieden in Nederland.

2.2. Altijd en overal vooruit kunnen

D66 wil toegankelijker, groener, en betaalbaarder openbaar vervoer. Daarbij is veilig reizen topprioriteit. Te lang zijn keuzes op het gebied van mobiliteit hoofdzakelijk gemaakt op basis van economisch rendement. Nieuwe investeringsbeslissingen worden daarom gemotiveerd vanuit brede welvaart. Hierbij hoort ook dat we de prijs van vervoer eerlijker maken. Deze veranderingen vragen om ander beleid en slimme investeringen.

Beter vervoer, overal toegankelijk

Het openbaar vervoer moet beter en aantrekkelijker. Daarmee stimuleren we alternatieven voor de auto én investeren we in een onmisbare publieke voorziening voor iedereen. Je reis begint zodra je de deur uitstapt. D66 zet in de volle breedte in om reizen met het openbaar vervoer zo makkelijk mogelijk te maken.

- Buiten de grote steden werken we er naartoe dat je op **ov-knooppunten** ook je pakketjes kunt ophalen en een plaatselijke supermarkt er een plek kan krijgen. Zo creëren we niet alleen meer openbaar vervoer, maar ook meer voorzieningen op de juiste plek.
- We verbeteren het **doelgroepenvervoer**, door het verbreden van de groep voor wie het toegankelijk is. Dit maakt kortere aanrijtijden en lagere kosten mogelijk.
- De fiets en trein blijven een gouden combinatie. D66 wil daarom **meer OV-fietsen** bij NS-stations en ov-knooppunten en meer mogelijkheden om in het weekend je fiets mee te nemen in de trein, ook in internationale treinen. D66 wil dat studenten met hun ov-reisabonnement ook gratis de ov-fiets kunnen nemen op werkdagen.

- D66 zet in op het verbeteren van de **internationale verbindingen**, omdat ook déze verbindingen voorspelbaarder en toegankelijker moeten zijn. We pleiten voor een Europese Spoorautoriteit die zorgt voor goede dienstregelingen, nachttreinen en verbindingen naar vakantiebestemmingen. Zowel waar het gaat om hogesnelheidslijnen, als om regionale verbindingen zoals bijvoorbeeld de spoorlijn Luik-Maastricht-Aken. We brengen het aantal dagelijkse treinen richting Parijs en Londen fors omhoog. Ook een snelle en frequente treinverbinding naar onze belangrijkste handelspartner Duitsland ontbreekt nog. We willen bindende afspraken met Duitsland.
- Het plannen, boeken en betalen van internationale treinreizen moet eenvoudiger, net als overstappen tussen trein en vliegtuig. Bij aanbestedingen eisen we open data, zodat derden makkelijker kaartjes kunnen aanbieden en integrale reizen tussen landen en aanbieders beter mogelijk worden.
- D66 geeft in het mobiliteitsfonds prioriteit aan investeringen in het openbaar vervoer. We zullen ons blijven inzetten voor de **Lelylijn** – die we doortrekken naar Bremen en Hamburg –, de Nedersaksenlijn, de Maaslijn, de Pampuslijn, het doortrekken van de Noord-Zuidlijn en de afronding van Zuidasdok. We houden tempo op het pakket met investeringen in onder andere het spoor tussen Leiden en Dordrecht en de Regio Express Arnhem-Doetinchem voor het toegankelijk maken van nieuwe woongebieden.
- We vinden het belangrijk dat **missende schakels** goed worden aangesloten op het netwerk van openbaar vervoer als geheel. Daarom investeert D66 onder andere in het plan ‘Alternatief Ring Utrecht’ van de regio Utrecht. Ook maakt D66 middelen vrij voor een intensivering van het beheer en onderhoud van infrastructuur en in het ontsluiten van de nieuwe en net opgeleverde woonlocaties.
- D66 **verhoogt de bijdrage** die metropoolregio’s krijgen voor het verzorgen van openbaar vervoer, de bijdrage die de NS krijgt om de landelijke dienstregeling te rijden en de vergoeding die vervoerders krijgen doordat studenten gedeeltelijk gratis kunnen reizen.
- Met de uitbreiding van het Nederlandse **nachtnet** van treinen helpen we mensen die ‘s nachts op pad zijn voor werk of in het uitgaansleven.

Nederland op de fiets vooruit

D66 is trots op het succesvolle fietsbeleid in Nederland. Daarnaast vormt de fiets – samen met de benenwagen – vaak het begin en einde van je route van huis naar bestemming. D66 wil fietsgebruik blijven aanmoedigen.

- We investeren extra in veilige **doorfietsroutes**, zodat op termijn elke stad via doorfietsroutes met elkaar is verbonden. D66 wil dat er bij de grote beheer- en onderhoudsopgaven van zowel ProRail als Rijkswaterstaat oog is voor fietsers en wandelaars.
- D66 blijft de komende jaren investeren in **fietsenstallingen**. Niet alleen bij stations, maar ook bij grote OV-knooppunten, bushaltes en carpoolplekken.
- Samen met gemeenten wil D66 meer maatwerk bieden aan mensen met een toegankelijkheidsbehoefte om een **aangepaste fiets** te krijgen die past bij hun specifieke behoefte.

Iedereen veilig onderweg

Elk slachtoffer in het verkeer is er één te veel. Vooral op het fietspad zien we de afgelopen jaren steeds meer ongelukken. D66 wil daarom dat ook de komende jaren volop aandacht blijft voor verkeersveiligheid, en hier samen met decentrale overheden in blijven investeren.

- Met de opkomst van cargobikes, fatbikes en e-bikes is het fietspad niet alleen voller geworden, maar zijn de verschillen in snelheid op het fietspad toegenomen. Dit leidt tot onveilige situaties. Met **breder fietspaden**, het scheiden van snel en langzaam fietsverkeer en waar nodig snelheidsbeperkende maatregelen kunnen we fietspaden veiliger maken.
- In de afgelopen jaren hebben diverse **campagnes** bijgedragen tot gedragsveranderingen. D66 wil hierin blijven investeren waarbij gezien het aantal slachtoffers specifieke aandacht nodig is voor verkeersveiligheid van ouderen.
- Alcohol in het verkeer is nog steeds een belangrijke oorzaak van ongevallen met een dodelijke afloop. Daarom is D66 voorstander van een **alcoholslot** in auto's van zware overtredders.

Eerlijk en groen de weg op

De auto geeft veel mensen de vrijheid om zich te bewegen, naar werk en naar familie en vrienden. Automobilititeit concurreert op dit moment wel nog in oneerlijke mate met bijvoorbeeld de trein of de bus. Wie kiest voor de auto, hoort ook een eerlijke prijs te betalen. Daarnaast kan automobilititeit nog veel groener, zowel in de techniek via elektrisch rijden, als in gebruik door bijvoorbeeld het delen van auto's. We zetten in op verschillende manieren om de uitstoot van CO₂, stikstof en fijnstof terug te dringen.

- Niet het bezit, maar het gebruik van de auto wordt belast. We introduceren een heffing die afhankelijk is van uitstoot, plaats, tijd en gewicht. In steden geldt een hoger tarief om vervuiling en files te verminderen en ruimte te maken voor ander vervoer. Tegelijkertijd willen we een laag tarief in gebieden waar men afhankelijker is van de auto, omdat de voorzieningen op grotere afstanden liggen en het ov-aanbod minder is.
- Het gebruik en betalen van deelauto's, -fietsen of -scooters moet net zo makkelijk worden als reizen met het openbaar vervoer. Hiervoor zijn meer **deelauto's en fietsen** nodig. We maken afspraken met gemeenten over het aanbieden van deelauto's, deelfietsen en deelscooters in (nieuwbouw)wijken.
- We investeren in **(slimme) laadpalen**, waarmee elektrische auto's kunnen laden wanneer de stroom goedkoop is en weer terug kunnen leveren aan het net wanneer er tekorten zijn. Auto's worden een opslagplaats voor energie.
- D66 steunt het plan om nieuwe zakelijke leaseauto's per 2027 enkel elektrisch te laten zijn. Dit is een eerste stap naar een **volledige elektrische leasemarkt** per 2030. Ook staat D66 achter het plan van de extra inzet van biobrandstoffen als onderdeel van de brandstoftransitie.
- Elektrische auto's kunnen een serieuze bijdrage leveren aan de tekorten op het elektriciteitsnet, omdat zij kunnen worden gebruikt om pieken (en dalen) in de elektriciteitsproductie op te vangen. Zo worden auto's **een opslagplaats voor energie**. D66 wil dit maximaal stimuleren.
- D66 wil dat het Rijk actief deelneemt aan de regionale samenwerkingen tussen overheden, werkgevers en onderwijsinstellingen die gaan over andere manieren van reizen en deze initiatieven financieel ondersteunt.

Schoon en veilig vervoer van goederen

D66 kiest ook bij goederenvervoer voor de inzet op schoon en veilig vervoer. Vervoer over water en spoor heeft daarom de voorkeur. Innovatie kan bovendien helpen goederenvervoer efficiënter te maken.

- D66 wil **spoorgoederenvervoer** laten groeien door betere aansluiting van bedrijventerreinen op het spoor. Groei moet gepaard gaan met leefbaarheid en veiligheid: omwonenden ervaren hinder van trillingen, geluid en onveiligheid. Een fonds, gefinancierd door verladers, vervoerders en overheid, helpt hen maatregelen te treffen tegen trillingen.

- D66 wil de hele **logistieke sector versneld verduurzamen**, van weg- en spoorvervoer tot binnenvaart en zeevaart. Dat vraagt om heldere normen, zoals een verplicht duurzaamheidslabel voor de binnenvaart, investeringen in innovatie en de aanleg van de benodigde infrastructuur. Afspraken met Rijnlanden worden aangepast om accijns te heffen en vervuiling te beprizen. D66 pleit internationaal voor een minimale norm voor CO₂-toeslag op brandstoffen voor zee- en luchtvaart, zodat bunkeren over de grens wordt ontmoedigd.
- We ondersteunen ondernemers met subsidies voor een soepele overstap en aanpassing aan **emissievrije zones**.
- **Drones** kunnen een interessante aanvulling zijn voor bijvoorbeeld medisch transport of het bezorgen van pakjes in het buitengebied. Dit vraagt niet alleen om meer en duidelijkere regelgeving, maar ook om ondersteuning van de ontwikkeling.

De luchtvaart van de toekomst

Dankzij de luchtvaart hebben we de mogelijkheden om de hele wereld af te reizen. Ondanks de belangrijke voordelen, betaalt nu voornamelijk alleen het klimaat de hoge prijs van deze manier van vervoer. D66 wil duidelijkere regels en eerlijke belastingen voor de luchtvaart, en zet in op innovatie en verduurzaming.

- We realiseren een eerlijkere, effectievere en **rechtvaardige prijs voor vliegtickets** door de effecten op het milieu te belasten. We maken daarbij onderscheid tussen business class en economy, en belasten privévliegtoegen en transferpassagiers meer. Voor afstanden van minder dan 700 kilometer verbeteren we de alternatieven door te investeren in langeafstand treinverbindingen. We gaan daarnaast afspraken maken met de luchtvaartmaatschappijen over het afschalen van vluchten naar bestemmingen waarbij vervoer per spoor een goed alternatief is.
- D66 wil dat de doelen in het aangekondigde CO₂-plafond per luchthaven scherper zijn de huidige doelen uit het Akkoord Duurzame Luchtvaart. Dat wil zeggen: minstens 55% reductie van de CO₂-uitstoot van de luchtvaart in Nederland in 2030 ten opzichte van 1990, en 100% reductie in 2050. D66 wil afbouwen naar een **klimaatneutrale luchtvaart in 2050**.
- D66 wil het aandeel duurzame luchtvaartbrandstoffen (SAF) dat (vrijwillig) bijgemengd wordt, vergroten. Op dit moment geldt een EU-**bijmengverplichting** van 6%. In lijn met de afspraken in het Akkoord Duurzame Luchtvaart wil D66 dat dit zo snel mogelijk 14% wordt. Samen met de luchtvaartsector en producenten van SAF werken we ernaar toe om dit doel op te hogen naar 20% in 2030.

- Door technologieën te ontwikkelen om **elektrisch vliegen** verder te brengen en door zelf waterstof en synthetische kerosine te ontwikkelen, kunnen we daar zelfs aan verdienen.
- Om de overlast en de gezondheidsschade voor omwonenden van Schiphol terug te dringen, pleit D66 voor een **nachtsluiting van Schiphol** tussen 23.00 en 7.00 uur.

2.3. Zeker zijn van je bestaan

Bestaanszekerheid vraagt om individuele vrijheid en gelijke kansen, in een samenleving die mensen ondersteunt om hun potentieel te realiseren. Of anders gezegd, een leven zonder voortdurende zorgen over basisbehoeften zoals inkomen, huisvesting en zorg; waarin mensen de mogelijkheid hebben mee te doen en de vrijheid om hun eigen keuzes te maken. Bestaanszekerheid maakt dat mensen grip hebben op hun leven. Helaas is die realiteit nog ver weg. Nog steeds leven meer dan een half miljoen mensen in Nederland in armoede, en een nog grotere groep net boven de armoedegrens. Dit leidt tot grote persoonlijke problemen en gaat ten koste van de eigenwaarde en gezondheid van mensen.

Zekerheid om op te bouwen

- We verhogen het **minimumloon** met 5%. Dat komt neer op €17,85 euro in 2030. De bijstand en de AOW stijgen mee. We laten de AOW minder meestijgen om de verhoging van het minimumloon betaalbaar te houden.
- We versoepelen de regels voor de **aanvullende inkomensvoorziening** voor ouderen, die AOW-uitkeringen aanvult tot de bijstandsnorm als er onvoldoende AOW is opgebouwd. Hieronder vallen ook de regels rondom verblijf in het buitenland. De menselijke maat wordt leidend.
- We verhogen het **minimumjeugdloon**, zodat iedereen vanaf achttien jaar recht heeft op het volledige minimumloon. Ook voor zestien- en zeventienjarigen gaat daarmee het minimumloon omhoog. Een sterke financiële basis is essentieel voor deze generatie om goed om te kunnen gaan met de druk die op onze jongeren staat. De leeftijdsgrens voor de vrijwilligersvergoeding wordt ook verlaagd: iedereen vanaf 18 jaar heeft dan dezelfde maximumvergoeding.
- Het makkelijker maken van financiële ondersteuning voor ouders en kinderen heeft grote prioriteit. De eerste stap is het **samenvoegen van de kinderbijslag met het kindgebonden budget**. Een andere stap is het overbodig maken van de kinderopvangtoeslag door op termijn kinderopvang gratis te maken voor alle kinderen.

- We maken **armoederegelingen** toegankelijk en begrijpelijk voor mensen, met zo min mogelijk papierwerk. De groep mensen die niet gebruikt waar zij wel recht op hebben, is nog steeds te groot. Het kan voor mensen soms een grote stap zijn om zich te melden, waardoor armoede verborgen blijft. Daarom kunnen mensen met terugwerkende kracht gebruikmaken van armoederegelingen.
- We kijken goed naar de **rolverdeling van de Rijksoverheid en gemeente** in het bieden van inkomensondersteuning. Hierbij is het uitgangspunt dat de ondersteuning vanuit de Rijksoverheid een voldoende basis moet bieden. Het doel van het op orde brengen van gemeentelijk en nationaal armoedebelaid is om gemeenten de middelen en ruimte terug te geven om met hun budget het werk te doen dat juist op gemeentelijk niveau zou moeten gebeuren.
- Door verschillende uitkeringsregelingen die samenkomen – waaronder de beslagvrije voet of leefgeld in het geval van schuldenproblematiek – is lang niet altijd duidelijk op welk minimum mensen recht hebben. Zo hebben tienduizend gezinnen jarenlang onder de bijstandsnorm geleefd omdat regelingen niet goed optelden, zonder dat dat bij de verschillende instanties bekend was. Het moet daarom voor iedereen duidelijk zijn wat het **bestaansminimum** is waar je altijd aanspraak op kunt blijven maken. We moedigen de uitkeringsinstantie aan om actief mee aan de slag te gaan om hun cliënten daarbij te begeleiden, en de samenwerking met andere instanties op te zoeken.
- De **vermogensgrens** voor kwijtschelding van gemeentelijke belastingen wordt gelijkgetrokken met de vermogensgrens van de bijstand.

Van schulden naar ademruimte

Schulden leiden er vaak toe dat mensen met genoeg inkomen toch niet rond kunnen komen. Het is een groot maatschappelijk probleem, waar een steeds groter deel van de mensen mee te maken krijgt. D66 wil mensen in financiële nood zo menswaardig en zo efficiënt mogelijk helpen. Het kwijtschelden of opkopen van een schuld kan ervoor zorgen dat het niet van kwaad naar erger gaat in een gezin.

- De middelen die de komende jaren zijn gereserveerd voor het **schuldenstelsel** worden structureel ingezet.
- Het opkopen van schulden door externe partijen wordt verboden. Want bedrijven mogen geen winst maken met de schulden van mensen. Ook onderzoekt de overheid de mogelijkheid om schulden over te nemen, zodat er voor gezinnen maar **één schuldeiser** overblijft.

- Aanbieders van bestellen op afbetaling krijgen **een zorgplicht**, een BKR-toets en een schuldregistratie. Als een aanbieder te veel wanbetalers heeft, verliest deze het recht om het bestellen op afbetaling aan te bieden.
- **Kredietregistratie** wordt een wettelijke taak met publieke waarborgen. Na het doorlopen van het wettelijke of het minnelijke traject, komt je registratie in het BKR automatisch te vervallen, zodat schulden je niet blijven achtervolgen. Want iedereen verdient een tweede kans.
- We verplichten schuldeisers schulden **digitaal inzichtelijk** te maken. Want inzicht begint bij overzicht.
- D66 zet zich in om **schulden te voorkomen** door het toeslagenstelsel af te schaffen en het sociaal minimum op orde te brengen. Zo zijn mensen zekerder van hun inkomen, krijgen ze waar ze recht op hebben zonder dit zelf te hoeven aanvragen, en hebben zij niet of in veel mindere mate te maken met terugvorderingen → *Lees hier meer standpunten over belastingen en toeslagen.*

Een pensioen met zekerheid en keuzevrijheid

Ook na het werkende leven moeten mensen hun leven kunnen leiden zoals zij dat willen. D66 wil na de invoering van de pensioenhervorming verder bouwen aan pensioenen die mensen keuzevrijheid én zekerheid voor later geven.

- We hebben alle krachten nodig op de arbeidsmarkt. Daarbij geeft werk zingeving en voldoening. D66 wil dat het aantrekkelijker wordt gemaakt om, als je dat wilt, na de AOW-leeftijd (al dan niet gedeeltelijk) te **blijven doorwerken**. Wij willen dat werkgevers en werknemers in hun arbeidsovereenkomsten opnemen dat zij in het zicht van de pensioendatum altijd met elkaar spreken over de mogelijkheden en wensen van beide kanten om te blijven werken. Het wordt mogelijk om de AOW tot maximaal drie jaar later in te laten gaan. De AOW-uitkering wordt ook een klein beetje hoger als deze een jaar of een paar jaar later ingaat.
- Een grote groep mensen bouwt verplicht meer vermogen voor hun pensioen op tijdens hun leven dan zij eigenlijk willen, terwijl ze juist in sommige levensfasen financieel krap zitten. D66 wil daarom de **keuzevrijheid binnen het pensioenstelsel** uitbreiden. Bijvoorbeeld door een flexibele opbouw van pensioen, zoals tijdelijk geen pensioenpremie betalen (maximaal vijf jaar) en dat later inhalen (premievakantie). Zo krijgen mensen de ruimte om bijvoorbeeld een deel van hun hypotheek af te lossen. Voorwaarde hierbij blijft dat mensen voldoende pensioen opbouwen om zelfstandig te kunnen rondkomen na hun pensioenleeftijd.

- Belanghebbenden moeten **meer inspraak** krijgen op het beleggingsbeleid van hun pensioenfondsen. Pensioenfondsen moeten investeringen doen waar alle belanghebbenden baat bij hebben en die aansluiten bij de voorkeuren van belanghebbenden.
- D66 wil dat de afspraken uit de **Code Pensioenfondsen** over diversiteit in pensioenfondsbesturen wettelijk worden geborgd en gehandhaafd, zodat er altijd vrouwen, mannen, jongeren en veertigplussers in het pensioenfondsbestuur zitten.
- Een hele grote groep werkende mensen met een baan – zowel zelfstandig als in loondienst – bouwt op dit moment geen pensioen op. Dit zorgt ervoor dat mensen op latere leeftijd onnodig in de financiële problemen komen en een beroep moeten doen op collectieve middelen. D66 wil deze groep verkleinen door het invoeren van een **pensioenplicht**. Voor beginnende ondernemers kan dit een probleem zijn. Daar houden we rekening mee.
- Om de kosten van de vergrijzing en de ambities op sociale zekerheid betaalbaar te houden, stijgt de **hoogte van de AOW** gedeeltelijk mee met de stijging in het wettelijk minimumloon.
- We verminderen vermogensongelijkheid op verschillende manieren, onder andere via een **rechtvaardigere pensioenopbouw**. We beperken de bestaande belastingvoordelen voor het opbouwen van het pensioen voor de hoogste inkomens.

Verdieping | Hoofdstuk 3

Gezondheid en zorg

Gezondheid en zorg

3.1. Gezondheid begint buiten de zorg

Gezondheid begint altijd buiten de gezondheidszorg: bij het voorkómen van zorg. D66 vindt het daarom belangrijk om op alle terreinen bezig te zijn met gezondheid en niet alleen in de zorg. Door vol in te zetten op preventie en zorg dichtbij, voorkomen we zwaardere zorg zoveel mogelijk.

- We investeren extra in **leefstijlpreventie**, zoals sport, gezond eten en bewegen. Denk aan het herstel van de subsidie op sportaccommodaties, aan medische preventie en bevolkingsonderzoek en aan de preventie promotor. Dit laatste is een coalitie van partijen die de strijd aangaan tegen overgewicht en obesitas door gezonde omgevingen te creëren voor een gezonde leefstijl. Op scholen, in wijken, in werksituaties en in de zorg. Hiermee worden mensen gezonder, de druk op de zorg lager en de arbeidsproductiviteit hoger. Bovendien verkleint het gezondheidsverschillen.
- In de afgelopen jaren is het Nationaal Preventieakkoord afgesloten met mooie doelen voor een gezonde generatie Nederlanders. Minder roken, gezonder leven, en drinken met mate. Maar we zien dat de doelen niet bereikt worden, omdat ze vrijblijvend zijn. Daarom willen we als D66 dat hier steviger op ingezet wordt en zetten we **gezondheidsdoelen in de Wet publieke gezondheid**. Dat moet snel gebeuren.
- Om de gezondheid van mensen te verbeteren, verschuiven we tijd, middelen en aandacht van ziekenhuiszorg (tweedelijnszorg), naar zorg in de eigen omgeving zoals de huisarts, de fysiotherapeut en de wijkverpleegkundige (**eerstelijnszorg**). Hierdoor voorkomen we beter dat mensen ziek worden en zijn we er sneller bij om te voorkomen dat lichte klachten erger worden. Dit kan ook bij studentenartsen op onderwijsinstellingen, waar studenten terechtkunnen voor voorlichting en hulp bij (lichte) klachten.
- Wij willen dat **huisartsen** de ruimte krijgen om te doen waar ze voor opgeleid zijn: persoonlijke en continue zorg bieden aan hun patiënten. Dat betekent minder tijd verspillen aan administratieve lasten en meer tijd voor het echte werk - luisteren, behandelen en begeleiden.
- D66 geeft huisartsen **extra tijd voor patiënten** en betaalt hen hier ook voor. Door huisartsen beter het gesprek met patiënten te laten voeren, komen eerder oorzaken van een kwaal boven tafel. Hierdoor worden de oorzaken in plaats van de symptomen bestreden. Als

de oorzaak van een probleem ligt in stress door schulden, kan een doorverwijzing naar schuldhulpverlening beter zijn voor de gezondheid dan een doorverwijzing naar een specialist. Zo worden mensen beter geholpen en onnodige doorverwijzingen naar het ziekenhuis voorkomen.

- We ondersteunen initiatieven die de huisarts voor mensen dichtbij brengt. We investeren in betere **huisvesting van huisartsenpraktijken** en maken de overname van een praktijk gemakkelijker. In dunbevolkte gebieden faciliteren we huisartskamers in bestaande publieke gebouwen, zodat de huisarts ook daar nooit ver weg is. Zo zorgen we voor een vast gezicht in de buurt.
- Vooral in de grotere steden is het vinden van een goede locatie voor de huisarts een groot probleem. We laten huisvesting voor huisartsen vastleggen in nieuwbouwplannen.
- Ook investeert D66 in meer huisartsen in **dunbevolkte gebieden**, door geld te besteden aan opleidingen voor huisartsen in krimpregio's en ervoor te zorgen dat werken daar meer gaat lonen dankzij een regio-vergoeding.
- Iedereen heeft tijdig en laagdrempelig toegang tot zorg nodig, ongeacht de omstandigheden. We verbeteren de toegang tot **zorg voor dak- en thuisloze mensen**, zoals door bestaande regelingen te versimpelen.
- We stimuleren het **digitaal consult** door de vergoeding hiervoor te verhogen. Het contact met de huisarts wordt hiermee laagdrempeliger, het scheelt de patiënt tijd, stress en onnodig lang wachten in de wachtruimte.
- We investeren in de uitbreiding en versterking van het **Rijksvaccinatieprogramma** door de aanbevelingen van de Gezondheidsraad over aanpassing van dit programma sneller over te nemen.
- D66 legt de rekening voor gezondheidsschade ook bij de **ongezonde voedselindustrie**. Zowel door ongezonde producten duurder te maken als door de voedingsindustrie te beperken in de productie van ultra-bewerkt voedsel. Afspraken om het aantal ongezonde ingrediënten te verminderen, zijn tot nu toe te vrijblijvend geweest. Daarom moeten hier nationale en Europese afspraken over worden gemaakt. En als dit geen effect heeft, dan moet hierop gehandhaafd worden via strenger normeren of boetes.
- Om gezondheidsschade door meeroken tegen te gaan en een rookvrije generatie te realiseren, gaan we door met het instellen van **rook- en vapeverboden** in de openbare ruimte, waaronder bij sportparken, speelplekken, stadions en rond de ingang van ziekenhuizen en verpleeghuizen. We beperken de verkooppunten van sigaretten en vapes en we verhogen de prijs. Om mensen te helpen stoppen met roken, willen we maatwerk, waarbij

mensen niet alleen geholpen worden met hun verslaving, maar bijvoorbeeld ook met hun schulden. Deze hulp moet vergoed worden door alle zorgverzekeraars.

- Om het aanbod van **illegale sigaretten** en vapes tegen te gaan willen we de capaciteit van de Nederlandse Voedsel- en Warenautoriteit vergroten. Het wordt strafbaar om vapes in voorraad te houden, online aan te bieden. We willen meer overheidscampagnes op plekken waar jongeren zich online bevinden om ze bewust te maken van de gevaren van vaperen. Zo ondersteunen we initiatieven vanuit het zorgveld zoals 'Vaperen #jouwkeuze', waarmee artsen in het onderwijs voorlichting geven over de gevaren van vaperen. Om instroom van illegale vapes uit met name China tegen te gaan, willen we een sterke Europese aanpak met onder andere een Europees verbod op vapes met smaakjes, een maximaal nicotinegehalte en een hardere aanpak op online verkoop en promotie.
- D66 wil **soa's terugdringen** met gratis testen, betere seksuele voorlichting en laagdrempelige toegang tot condooms en PrEP, een pil die hiv voorkomt.

Iedereen in beweging

Sport en beweging bevorderen de fysieke en mentale gezondheid en brengen mensen samen. Daarom is het belangrijk dat iedereen, ongeacht achtergrond of beperking, gelijke toegang heeft tot sport en voldoende kansen krijgt om te bewegen.

- D66 investeert in subsidieregelingen voor sportverenigingen om hun **accommodaties** te onderhouden en uit te breiden.
- Elke **wijk en buurt** moet zo ingericht zijn dat deze uitnodigt tot bewegen. Bij de bouw wordt de regel dat er voldoende groen is en brede stoepen en voorzieningen dichtbij zijn.
- Er mogen geen hindernissen zijn voor mensen met een lichamelijke of verstandelijke beperking om te kunnen sporten en bewegen. We werken aan **betere toegang** tot sportverenigingen voor mensen met een beperking en helpen daarbij de verenigingsvrijwilligers.
- De **financiële positie van topsporters** met een A-status moet beter. Daarbij moeten sporters in staat worden gesteld ook een maatschappelijke carrière op te bouwen. Bijvoorbeeld met studiebeurzen, leningen of flexibel studeren.
- Bij de organisatie van grote sporttoernooien in andere landen moet Nederland vooroplopen in het stellen van eisen ten aanzien van **mensenrechten**, sociale veiligheid voor vrouwen en LHBTI+ers en arbeidsomstandigheden. Als aan deze eisen niet wordt voldaan, zal Nederland niet deelnemen.

Gezond verstand over drugs

D66 zet in op een realistisch en mensgericht drugsbeleid. Met goede voorlichting, beperking van gezondheidsschade, toegankelijke verslavingszorg en een strikte aanpak van criminaliteit werken we aan gezondheid, veiligheid en regulering.

- Drugsbeleid begint bij **goede voorlichting** over de risico's van drugsgebruik op de gezondheid en omgeving van mensen.
- We zetten de **beperking van gezondheidsschade** voorop met onderzoek, voorlichting over zo veilig mogelijk drugsgebruik en de risico's ervan, toegankelijke verslavingszorg en ondersteuning van de instanties die dit mogelijk maken. Goede ogen en oren in de samenleving zijn essentieel om nieuwe ontwikkelingen en soorten drugs snel op het spoor te zijn en daar tijdig naar te handelen.
- Naar aanleiding van het rapport van de Staatscommissie MDMA stellen we een onderzoek in naar de hervorming van het Nederlandse drugsbeleid, zodat we drugs als MDMA zorgvuldig kunnen **reguleren**. In Europees en internationaal verband zet Nederland zich met andere landen in voor een realistisch en effectief drugsbeleid dat het voorkomen van gezondheidsschade vooropzet en een einde maakt aan de zinloze war on drugs.
- Alle coffeeshops in Nederland moeten legaal kunnen inkopen, leveren en verkopen. Voortbouwend op de ervaringen met het wietexperiment, wil D66 **de gehele coffeeshopketen reguleren**. Softdrugs worden getest op kwaliteit en samenstelling en deze informatie wordt gedeeld met mensen, zodat ze weten wat ze consumeren. We zorgen dat dat ook wettelijk mogelijk wordt bij festivals. Kleinschalige, veilige thuisteelt staan we net als bijvoorbeeld in Duitsland en Tsjechië toe.
- Wiettelers en coffeeshophouders moeten terechtkunnen bij de bank voor een **zakelijke rekening**. Dit is essentieel voor een legale coffeeshopketen.

De mogelijkheden van drugs als therapie

Voor mensen met bijvoorbeeld een posttraumatische stressstoornis (PTSS) kunnen psychedelica hoop bieden. D66 wil sneller nieuwe behandelingen mogelijk maken, risico's beter begrijpen en mensen in kwetsbare posities beschermen met duidelijke informatie en zorg.

- D66 wil meer onderzoek naar de **therapeutische toepassing** van psychedelica en andere drugs, zodat de behandeling voor patiënten die met het huidige behandelaanbod niet goed geholpen worden, versneld kan worden.

- D66 wil een **nationale en internationale strategie** om samenwerking, onderzoek en zorginnovatie op het gebied van de therapeutische toepassing van psychedelica en andere drugs verder te ontwikkelen.
- De Staatscommissie MDMA laat zien dat MDMA-ondersteunde therapie een laatste redmiddel kan zijn voor mensen met PTSS. De **medische toepassing van MDMA** wordt verder ontwikkeld en uitgerold.
- De **negatieve medische effecten** van het recreatief gebruik van drugs worden beter onderzocht, zoals de relatie tussen cannabis en psychoses. Risicogroepen beschermen we met voorlichting.

3.2. Zeker van zorg

De gezondheidszorg moet van de hoogste kwaliteit zijn. Met de beste professionals die van hun vak houden en daarvoor beloond worden. We halen verkeerde prikkels uit het systeem, zodat de meerwaarde voor de patiënt vooropstaat. We concentreren specialistische zorg. We vergoeden alleen zorg die echt werkt en erkennen dat (door)behandelen niet altijd beter is. We bieden oudere mensen een goede oude dag en erkennen dat goede zorg altijd inclusief is.

Zorgprofessionals bij de patiënt, niet bij de rompslomp

Om het werk in de zorg behapbaar te kunnen houden, moeten we niet alleen meer mensen werven, maar vooral huidige zorgprofessionals behouden, hun werkplezier vergroten en de regels verminderen. Waardering en vertrouwen zijn hierbij cruciaal. Daarnaast moeten we de zorg slimmer organiseren door de inzet van technologie en innovatie.

- D66 wil personeelstekorten verminderen en wachtlijsten terugdringen door onder andere een vergoeding te geven aan **verpleegkundigen in opleiding** en een nieuw stagefonds op te richten, waardoor er genoeg stageplekken zijn met voldoende begeleiding.
- We investeren in de toepassing van **innovaties in de zorg**, zoals domotica. Met bijvoorbeeld een alarmknop of de bediening van apparatuur met een smartphone komt minder werk op de schouders van zorgverleners terecht, waardoor deze meer tijd hebben voor persoonlijke zorg en ouderen langer zelfstandiger kunnen blijven.
- We ondersteunen **mantelzorgers** in het belangrijke werk dat zij doen. We zetten in op een gelijke waardering van mantelzorgers, zodat het niet uitmaakt in welke gemeente je zorgt

voor een dierbare. We stimuleren meer vervangende mantelzorg, zodat mantelzorgers ook af en toe rust kunnen nemen. We bieden meer ruimte voor voorzorgcirkels: initiatieven van buurtbewoners waardoor mensen ook onderling op elkaar kunnen rekenen. Waar regels dit in de weg zitten schrappen we deze.

- We gaan beter zorgen voor mantelzorgers. Door te investeren in passende zorg en zorgzame buurten met **buurtondersteuners** wordt veel druk bij hen weggenomen. De bestaande regelingen geven we meer bekendheid.
- Mensen met een **diploma** in de gezondheidszorg **uit het buitenland** moeten ook aan de slag kunnen in Nederland. Zo konden op initiatief van D66 Oekraïense psychologen onder begeleiding aan de slag om andere Oekraïense vluchtelingen te helpen. We nemen bestaande belemmeringen weg, zoals erkenning van diploma's, en houden oog voor kwaliteit in de zorg.
- **Statushouders** krijgen de mogelijkheid om na erkenning van diploma's versneld een BIG-registratie (Beroepen in de Individuele Gezondheidszorg) aan te vragen, zodat ze snel aan de slag kunnen. Ook moet het mogelijk zijn om tegelijk te werken en te leren, zodat statushouders ook meteen de taal leren.

De beste kwaliteit van zorg

We zetten in op verbetering van de kwaliteit van zorg door betere samenwerking, duidelijke verantwoordelijkheden en innovatie. We verbeteren de kwaliteit van en toegankelijkheid van de zorg door te centraliseren waar nodig en regionale netwerken te ondersteunen. Dankzij digitalisering en versimpeling van wetten en administratie krijgen professionals meer tijd voor patiënten. Daarnaast zorgen eerlijke financiering en lagere lasten voor kwetsbare groepen voor toegankelijke, passende en duurzame zorg die kwaliteit en menselijkheid centraal stelt.

- Concentratie van zorg is een kans om de kwaliteit van de zorg te verbeteren, mits het goed wordt vormgegeven. Door specialistische zorg te concentreren op strategische locaties, verbetert de kwaliteit dankzij de samenkost van ervaring en expertise. Tegelijkertijd moeten we voorkomen dat mensen in afgelegen gebieden zorg mislopen. Daarom pleiten we voor een evenwichtige aanpak, waarin **concentratie hand in hand gaat met sterke regionale netwerken**, goede bereikbaarheid en digitale ondersteuning.
- De centrale overheid neemt nadrukkelijk de **regie** op publieke randvoorwaarden van goede zorg zoals continuïteit, gegevensuitwisseling, capaciteitsplanning en contracttransparantie. Hiermee voorkomen we dat versnipperde verantwoordelijkheden leiden tot

ongecoördineerde zorg, personeelstekorten en groeiende gezondheidsverschillen. Dit is nodig om zorg voor iedereen beschikbaar te houden. Welke zorg iemand ook nodig heeft.

- Goede zorg is **duurzame zorg**. Daarom steunen we de ambities van de Green Deal in de zorg.
- Een financiële prikkel om veel behandelingen uit te voeren rijmt niet met het streven de best passende zorg te leveren. Daarom gaan alle nieuwe **medisch specialisten in loondienst** van een ziekenhuis werken en zullen zij vallen onder de wet normering topinkomens. Daarnaast moeten we af van het systeem dat een arts een consult alleen vergoed krijgt als er een behandeling uit voortvloeit. Soms draagt niet behandelen ook bij aan de kwaliteit van leven.
- Voor **chronisch zieken en mensen met een beperking** komt er een regeling waarin het eigen risico automatisch wordt verlaagd met €220 euro. Met deze maatregel stijgt de premie niet.
- D66 brengt de **tegemoetkoming arbeidsongeschikten** terug. Deze mensen hebben standaard hoge zorgkosten en kunnen deze tegemoetkoming niet missen.
- We versnellen de opschaling van **digitale zorg**. Zo zetten we digitale zorgtoepassingen breder in om de verpleeghuiszorg, de gehandicaptenzorg en de wijkverpleging menselijker en persoonlijker te maken. Immers, zo blijft meer tijd over voor de zorgprofessional om de patiënt aandacht te geven, een gesprek te voeren en te doen wat de zorgverlener goed kan: zorgen. Digitale zorgtoepassingen kunnen ook de regie en autonomie bij de patiënt vergroten, doordat deze minder afhankelijk wordt van de zorgverlener.
- Door één **integraal zorg- en ondersteuningsloket** op te richten, vereenvoudigen we de toegang tot zorg voor mensen. Zo voorkomen we dat verantwoordelijkheden binnen verschillende zorgdomeinen (ZvW, WLZ, WMO, WPG en de Jeugdwet) op elkaar afgeschoven worden. Professionals krijgen ruimte om domein overstijgend maatwerk te leveren, zonder tijdrovende bureaucratische belemmeringen.
- De zorg voor mensen aan het levenseinde is enorm belangrijk. D66 heeft ervoor gezorgd dat **palliatieve zorg** is opgenomen in het curriculum van zorgopleidingen, zodat hier altijd bij iedereen voldoende aandacht voor en kennis van is. Met specialistische palliatieve teams is het aanbod minder versnipperd is en kunnen mensen in rust hun laatste levensfase beleven. Organisaties in de palliatieve zorg, zoals Carend, gaan we beter ondersteunen. Want vrijwilligers in hospices doen fantastisch werk, maar hospicezorg zou niet alleen hoeven leunen op vrijwilligers.

Niet van waarde voor de patiënt? Niet doen

Iedereen moet toegang hebben tot goede en betaalbare zorg. Daarom kijken we kritisch naar welke behandelingen wel en niet in het verzekerde basispakket thuishoren. Door duidelijke keuzes te maken en het Zorginstituut meer bevoegdheden te geven, zorgen we dat zorg effectief, betaalbaar en transparant blijft voor iedereen.

- Nieuwe behandelingen of behandelmethoden worden **niet automatisch opgenomen** in het basispakket dat vergoed wordt vanuit de Zorgverzekeringswet. Hiermee wordt de werkwijze van het basispakket gelijkgetrokken met andere (semi-)publieke sectoren zoals onderwijs of politie, waarbij de wijze van werken ook niet automatisch meegroeit met de stand van de wetenschap en praktijk.
- We breiden het mandaat van het Zorginstituut uit naar alle behandelingen, dus ook naar behandelingen die al in het basispakket zitten. Als een behandeling **niet bewezen effectief** is, of geen meerwaarde heeft en opzichte van wat al in het pakket zit, dan hoeft dit niet vanuit belastinggeld vergoed te worden.
- Wachlijsten en zorguitkomsten worden **volledig transparant**. Zo kunnen patiënten sneller geholpen worden en beter een keuze maken voor de best passende zorg.

Niet elke behandeling maakt het leven beter

We moeten als samenleving open blijven kijken naar zorgkeuzes, waarbij de kwaliteit van leven centraal staat.

- We helpen zorgprofessionals om **gesprekken over doorbehandelen** beter te kunnen voeren. In goed en zorgvuldig overleg kan soms besloten worden dat behandelen de kwaliteit van leven niet vergroot. Bijvoorbeeld door extra scholing aan te bieden, maar ook door consulten waaruit geen behandeling volgt wel te vergoeden. Tot slot passen we het tuchtrecht hierop aan, zodat zorgprofessionals meer rechtszekerheid ervaren als wordt afgezien van behandeling vanwege de kwaliteit van leven. Zo wordt het tuchtrecht in plaats van enkel een bestraffend, ook een lerend instrument.
- We investeren in **overheidscampagnes** die mensen bewust maken van wat een behandeling wel of niet kan toevoegen aan hun kwaliteit van leven.

Zorginnovatie maakt het verschil

Nederland kan en moet koploper zijn in zorginnovatie die aantoonbaar verschil maakt voor patiënt en professional.

- We willen dat nieuwe technologie wordt ingezet om zorgverleners te ondersteunen en hun **werk makkelijker te maken**. Denk aan de inzet van AI, wat de administratieve lasten kan verminderen.
- De **persoonlijke gezondheidsomgeving** (PGO) biedt de mogelijkheid voor patiënten om in één oogopslag diens medische gegevens in te zien en te delen met zorgverleners. Afgelopen jaren is ingezet op vele verschillende PGO's, maar deze strategie heeft niet geleid tot een beter overzicht en meer autonomie voor de patiënt. De overheid moet meer regie nemen en één PGO aanbieden die gekoppeld is aan het BSN, naar het voorbeeld van België en Estland.
- We investeren ruim in projecten die echt bijdragen aan betere en doelmatiger zorg. Deze moeten sneller kunnen groeien.

Een goede oude dag

Iedereen wil gezond oud worden, maar dit is lang niet altijd het geval. D66 streeft naar een benadering waarin preventie, innovatie, persoonlijke keuzevrijheid en inclusie hand in hand gaan. Zo creëren we een menselijker, persoonlijker en toekomstbestendig zorgmodel dat recht doet aan de waardigheid en autonomie van ieder mens.

- **Zorg buiten het verpleeghuis** wordt de toekomst. Daarom scheiden we de financiering van wonen en zorg op de langere termijn steeds verder. Iedereen blijft verzekerd van dezelfde kwaliteit zorg, in verschillende woonvormen.
- Het verpleeghuis blijft een optie voor de groep oudere mensen die intensieve zorg in een zorginstelling nodig hebben, met name ook voor mensen met dementie.
- We stimuleren nieuwe en **kleinschalige woonvormen** voor ouderen in hun eigen buurt, zodat mensen langer zelfstandig kunnen blijven wonen in een vertrouwde omgeving.
- D66 maakt het makkelijker om woningen te delen en woonruimte flexibel in te richten, bijvoorbeeld door samenwonen met andere ouderen of jongere huisgenoten mogelijk te maken. Zo ontstaan moderne **woonzorggemeenschappen** waar hulp dichtbij is en generaties naar elkaar omkijken → *Lees hier meer standpunten over wonen.*

- We zorgen ervoor dat **thuis wonen en langdurige zorg goed** samengaan. Met passende ondersteuning kunnen mensen langer zelfstandig blijven wonen.
- We investeren in **scholing over de toepassing van nieuwe technologieën** in de zorg, zodat zowel zorgverleners als oudere mensen hier vertrouwd mee raken.
- We gaan de **prestaties van alle verpleeghuizen met elkaar vergelijken**, zodat ze van elkaar kunnen leren en verbeteringen kunnen aanbrengen. Vervolgens passen we ook de bekostiging hier op aan.
- We passen de aanspraak op langdurige, intensieve zorg in de **Wet langdurige zorg** aan, om te zorgen dat juist de meest kwetsbare mensen ondersteuning en zorg kunnen blijven krijgen als dat echt nodig is.

Zorg voor écht iedereen

Geen mens is hetzelfde en toch kent de zorg veel standaarden. Het resultaat is dat lang niet iedereen de beste zorg krijgt. D66 wil dat rekening houden met verschillen tussen mensen de norm wordt. Zo krijgen we inclusieve zorg.

- D66 investeert in de **gezondheidszorg voor vrouwen**, bijvoorbeeld door meer onderzoek naar betere diagnostiek, meer aandacht voor pijnbestrijding (zoals bij het plaatsen van een spiraal) en meer onderzoek naar en middelen voor vrouwvriendelijke onderzoeksmethoden (zoals bij een mammografie).
- We vinden het belangrijk dat medisch onderzoek door farmaceuten naar nieuwe medicijnen **representatief** is, zodat de juiste dosering is afgesteld op iemands geslacht en etniciteit. We kijken naar manieren om in bijsluiters gebruiksadvies op te nemen dat is toegespitst op verschillende groepen.
- Mensen met een migratieachtergrond ervaren vaak extra drempels bij de toegang tot zorg. D66 wil onderzoeken hoe deze drempels worden weggenomen en hoe **cultuur-inclusieve zorg** beter geïntegreerd kan worden in het bestaande zorgbeleid.
- Zorgverzekeraars en gemeenten nemen inclusieve zorg op in **inkoop- en aanbestedingscriteria**, zodat mensen gelijke toegang hebben tot zorg.
- Het komt nog voor dat intersekse kinderen zonder medische noodzaak correctief behandeld worden. Dat is discriminerend, stigmatiserend en kan op latere leeftijd grote psychische gevolgen hebben. Jonge intersekse kinderen gaan we wettelijk **beschermen tegen niet-noodzakelijke medische behandelingen**.

- Transgenderpersonen moeten vaak lang wachten op zorg. Dat heeft ingrijpende gevolgen, bijvoorbeeld op het mentaal welzijn van mensen. D66 wil de **wachlijsten voor transgenderzorg verkleinen**, bijvoorbeeld door te investeren in gespecialiseerde behandelcentra en zorgverleners.
- We investeren in de ondersteuning van mensen met een **licht verstandelijke beperking** door zorg te leveren in de eigen omgeving. Met de juiste ondersteuning kan deze groep (ongeveer een miljoen mensen in Nederland) onbeperkt meedoen in onze samenleving.
- D66 pleit voor het **recht op begrijpelijke taal**, ook in de zorg. Iedereen moet de weg weten te vinden in de zorg, ongeacht beperking, opleiding of taalvaardigheden. Daarom zorgen we voor toegankelijke informatie en begeleiding, bijvoorbeeld via buurtcentra.

Medicijnen beschikbaar en betaalbaar

Dankzij medisch wetenschappelijk onderzoek en technologische vooruitgang zijn er medicijnen beschikbaar die ziektes genezen of het mogelijk maken om ondanks een ziekte een goed leven te leiden. Tegelijkertijd zien we soms dat er buitensporige winsten worden gemaakt op nieuwe medicijnen, dat medicijntekorten toenemen en dat de kosten per patiënt per jaar soms oplopen tot meer dan een miljoen euro. Dit wil D66 aanpakken.

- Om minder afhankelijk te zijn van specifieke medicatie of leveranciers en (tijdelijke) tekorten zoveel mogelijk te voorkomen, moeten verzekeraars hun preferentiebeleid herzien.
- Er komt meer grip op de beschikbaarheid van genees- en hulpmiddelen. Tijdens de coronacrisis werd onze afhankelijkheid van landen als India en China voor iedereen merkbaar. Voor essentiële middelen streven we op Europees niveau naar een **basisvoorraad en eigen productie** waar mogelijk.
- De vergoedingslimieten voor vergelijkbare geneesmiddelen in het geneesmiddelenvergoedingssysteem worden opnieuw berekend op basis van actuele prijzen. Dit stimuleert gebruikers om **goedkopere alternatieven** te kiezen en zet fabrikanten aan tot prijsverlaging.
- De hoge winsten van farmaceuten zijn niet te rechtvaardigen. Zij moeten openheid geven over de **werkelijke kosten** van onderzoek, ontwikkeling en productie van hun middelen. Indien bij onderzoek en ontwikkeling gebruik is gemaakt van publieke middelen of kennis, dan vloeit een deel van de winst op de medicijnen ook terug in publieke handen.
- In Europees verband bundelen we de krachten bij **onderhandelingen met farmaceuten**. We scherpen de marktexclusiviteit voor weesgeneesmiddelen aan (medicijnen die voor

zeldzame, vaak ernstige aandoeningen gedurende een bepaalde periode alleen door een bepaalde aanbieder verkocht mogen worden). We gaan hierbij kritischer toetsen of een middel écht ‘nieuw’ is en daadwerkelijk als weesgeneesmiddel geldt. Nederland moet hierop aandringen bij de Europese autoriteiten.

- We richten een fonds en een onderzoeksconsortium op voor medicijnontwikkeling voor **zeldzame aandoeningen** waar door de aard (zeldzaamheid) in de markt geen verdienmodel voor is.
- Exorbitante prijsverhogingen van oude geneesmiddelen worden **wettelijk beperkt**. Tegelijkertijd maken we het economisch aantrekkelijk om deze middelen door te ontwikkelen voor nieuwe ziekten. Zo worden de mogelijkheden om ziekten te bestrijden met bestaande medicijnen voor andere aandoeningen optimaal benut.
- Onderhandelingen tussen geneesmiddelenproducenten en zorgaanbieders over medicijnen moeten **transparant** zijn, zodat duidelijk is of een hoge prijs in verhouding staat tot de meerwaarde voor de patiënt.
- Publiek geld moet een grotere rol spelen in de ontwikkeling van medicijnen. Door als **overheid meer te investeren** in langlopende trajecten, drukken we de kosten en versterken we de nationale wetenschap. We aanvaarden daarbij risico's, zeker bij onderzoek dat van groot belang is voor de volksgezondheid maar commercieel onaantrekkelijk is, zoals bij zeldzame ziekten.
- De apotheker declareert de kosten van anticonceptie bij de overheid. We onderzoeken of de **anticonceptiepil** ook bij de drogist verkrijgbaar kan worden gemaakt.

3.3. Jeugdzorg: we veranderen het systeem, niet het kind

Verbinding als basis

Vertrouwen is geen randvoorwaarde, maar het hart van onze nieuwe jeugdzorg. We maken zichtbaar andere keuzes en bouwen zo aan een samenleving waar gezinnen, scholen en wijken in verbondenheid en vroegtijdig een beroep kunnen doen op een vangnet zodat lichte vraagstukken op tijd kunnen worden opgelost: zonder labels, zonder diagnoses. Afgelopen decennia is geprobeerd de Jeugdzorg te hervormen door in te grijpen op symptomen. We zagen dat jeugdzorg te duur werd en besloten de administratieve lasten te verminderen. We

zagen dat het niet goed ging met sommige kinderen van ouders met schulden en plaatsten hen sneller uit huis. We zagen lange wachtlijsten en probeerden vooral de capaciteit te verhogen, zonder op basis van wetenschappelijke kennis te kijken naar de achterliggende redenen waarom zoveel kinderen en volwassenen zorg nodig hebben. Deze aanpak heeft niet geleid tot een fundamenteel beter systeem, maar tot steeds nieuwe problemen en een eindeloze cyclus van beleidsinterventies die de kernvraagstukken niet oplossen.

Een samenleving die kinderen en jongeren ondersteunt

We kiezen voor een koers waarin jeugdzorg een vangnet is, niet het startpunt. We zetten ons in voor een systeem waar zwaardere jeugdhulp beschikbaar blijft voor die kinderen en jongeren die dit echt nodig hebben. We koersen er tegelijkertijd op dat we ouders, kinderen en jongeren helpen accepteren dat het leven soms schuurt: niet elke hobbel in het leven heeft een label of diagnose nodig om te verhelpen. Voor deze groep werken we toe naar een systeem waarin gezinnen, scholen en buurten de kern vormen. Deze omslag vraagt om tijd, maar vooral om moed: om systemen los te laten die niet werken en te bouwen aan een samenleving die het talent ziet in alle kinderen en jongeren.

- Veel jeugdzorgvragen ontstaan bij een gebrek aan **bestaanszekerheid** bij ouders. Daarom leggen we in het jeugdbeleid de nadruk op stabiliteit en perspectief voor gezinnen. Toegang tot betaalbaar wonen, voldoende inkomen, psychische rust en een steunend netwerk zijn voorwaarden om gezond op te groeien. Dan kan de stap naar zorg vaak worden voorkomen en ontstaat vertrouwen in elkaar en in het systeem.
- Problemen van jongeren houden niet op als ze ‘volwassen’ zijn. Terwijl het recht op hulp nu wel stopt vanaf de leeftijd van 18 jaar. We zorgen voor betere begeleiding en samenhang in de **overgang naar volwassenheid**, waarbij we meewegen of de jongere stevig genoeg staat op de vijf leefdomeinen – ondersteuning, wonen, school en werk, inkomen en welzijn – voordat de hulp stopt of wordt afgebouwd.
- Voor die kinderen en jongeren waar (zwaardere) psychische zorg nodig is, werken we aan een betrouwbaar, voorspelbaar systeem van **jeugd-ggz**. Daar past bij dat de jeugd-ggz centraler wordt ingekocht en op termijn door de zorgverzekeraar. Zo zorgen we ervoor dat de zorg door kan gaan met dezelfde professionals wanneer de jongere overgaat van de jeugdzorg naar de volwassenenzorg.
- Gezinnen, ouders en jongeren moeten zich gehoord voelen en mee kunnen beslissen over hun ondersteuning. Toch worden verantwoordelijkheden binnen de overheid te vaak op elkaar afgeschoven en loopt de zorg vast, juist bij gezinnen met complexe problematiek.

Om **maatwerk** mogelijk te maken, doorbreken we de scheiding tussen de Jeugdwet, Wet Publieke Gezondheid en Wet Maatschappelijke Ondersteuning.

- Het verleggen van de aandacht naar de ‘voorkant’ van het huidige jeugdzorgsysteem vraagt **mensen, tijd, geld en ruimte**. Daar durven we in te investeren. Jeugd(zorg)werkers krijgen een beter passend loon, betere begeleiding, minder administratieve druk, meer ruimte om het juiste te doen. Jongeren, ouders en professionals betrekken we meer bij het vernieuwd tuchtrecht. Bovenal krijgen zij een belangrijke plek aan de beleidstafel.
- Een **bewindspersoon** krijgt specifieke overkoepelende verantwoordelijkheid voor het integrale jeugdbeleid met zeggingskracht en eigen middelen. Diegene heeft als taak de inzet en verantwoordelijkheid van verschillende bestuurslagen te coördineren en te zorgen dat de stemmen en belangen van jongeren worden gewaarborgd in beleid.
- Om op korte termijn de druk op het huidige systeem te verlichten zetten we in op extra capaciteit en flexibele inzet om **toegang tot spoedzorg** te bieden. We ondersteunen gemeenten om inkoopprocedures te versoepelen en pleiten voor meer stabiliteit voor professionals, bijvoorbeeld met meer vaste contracten en langdurige aanbestedingsrondes.
- Daarnaast investeren we in opleiding en loopbaanontwikkeling om **vakmensen** te behouden en maken ruimte voor samenwerking tussen onderwijs en jeugdhulp, zodat maatwerk mogelijk blijft waar nodig.
- We ontwikkelen **alternatieven voor gesloten jeugdzorg**: kleinschalig, veilig, met ruimte voor passend onderwijs en toekomstperspectief en met zo min mogelijk vrijheidsbeperkende maatregelen. Waar bescherming noodzakelijk is, moet het kind centraal blijven staan – niet het systeem. Uithuisplaatsing kan de meest passende oplossing blijken, maar we onderzoeken altijd of alternatieve oplossingen mogelijk zijn, zoals het tijdelijk uithuisplaatsen van ouders met de bijbehorende zorg en/of opvoedingsondersteuning.
- Kinderen raken nogal eens verstrikt in het systeem rondom de uitvoering van **kinderbeschermingsmaatregelen**. Om die reden wil D66 het systeem tegen het licht houden en daar waar nodig aanpassen, zodat het kind weer centraal komt te staan.
- De overheid stelt **strengere eisen aan zorgaanbieders** om de kwaliteit en toegankelijkheid van jeugdzorg te waarborgen en versnippering tegen te gaan. Ouders met minder middelen en kennis lopen nu vaker vast in het systeem. Het persoonsgebonden budget blijft beschikbaar, maar onder duidelijke voorwaarden.
- We kijken kritisch naar de manier waarop **onderwijs en zorg** zich tot elkaar verhouden. De kerntaak van het onderwijs is om goed onderwijs te bieden, zodat alle leerlingen dezelfde kans krijgen om zich te ontwikkelen. Voor sommige leerlingen is het bieden van goed

onderwijs niet genoeg omdat externe factoren hun ontwikkeling te veel belemmeren. Goede ondersteuning kan hierbij helpen. Voor die ondersteuning is lang niet altijd een label of diagnose, label of medicatie nodig.

3.4. Mentaal sterk

Mentale gezondheid verdient net zo veel aandacht als fysieke gezondheid, maar staat steeds meer onder druk, met name bij kwetsbare groepen en jongeren. Daarbij loopt de ggz vast vanwege de groeiende zorgvraag en tekort in capaciteit. Door zowel in te zetten op preventie van mentale problematiek als de bestaande problemen in de ggz aan te pakken, werken we aan een mentaal gezonde samenleving, waar uiteindelijk iedereen profijt van heeft.

Geen taboes meer over mentaal welzijn

- Voorop staat dat we investeren in *(Mental) Health in All Policies*, (M)HiAP: (mentale) **gezondheid in al het beleid**. Mentaal welzijn wordt versterkt door de bestrijding van armoede, het versterken van de samenleving en de inrichting van de publieke ruimte, en het vergroten van inclusie in de samenleving.
- We investeren in laagdrempelige plekken zoals bibliotheken, buurthuizen, sportclubs en online omgevingen waar mensen terechtkunnen voor rust, ontmoeting en steun. Verbinding met anderen is fundamenteel in het voorkomen van mentale problemen. In 2030 heeft elke gemeente minstens **één fysiek en één digitaal welzijnspunt** waar mensen laagdrempelig terechtkunnen.
- Mentale gezondheid zou net zo belangrijk en normaal moeten zijn om over te praten als fysieke gezondheid. D66 wil daarom meer aandacht voor mentale gezondheid in beleid en investeren in ondersteuning en **voorlichting voor familie en naasten**, zodat zij beter kunnen omgaan met de situatie.
- Om mentale gezondheid te versterken, lichte zorg laagdrempeliger te maken en zwaardere zorg te voorkomen, steunt D66 initiatieven die **samenwerking** tussen de geestelijke gezondheidszorg en andere domeinen bevordert, zoals de GEM-aanpak (Ecosysteem Mentale Gezondheid).
- We ondersteunen de Landelijke Aanpak voor een Mentaal Gezonder Nederland en verkennen hoe laagdrempelige **digitale en fysieke inloopmogelijkheden** kunnen bijdragen aan de mentale gezondheid van mensen.

- Om suïcide te voorkomen moet **alle beschikbare hulp** via zorg- en schuldhulpverlening goed bereikbaar zijn. Ook moet de bereikbaarheid en herkenbaarheid van de hulplijn voor mensen die rondlopen met suïcidedgedachten goed zijn.
- **Suïcidepreventie** vraagt om breed maatschappelijk draagvlak. D66 investeert daarom in structurele inzet en middelen voor onder andere de Landelijke Agenda Suïcidepreventie en meerjarig onderzoek. D66 steunt daarom het wetsvoorstel integrale suïcidepreventie. Binnen suïcidepreventie is het belangrijk om aandacht te hebben voor verschillen tussen doelgroepen. Zo kunnen cultuur, leeftijd, achtergrond en gender invloed hebben op welke aanpak het beste helpt.
- We maken ruimte voor initiatieven met een **taboedoorbrekende** werking op het gebied van psychische kwetsbaarheid en laagdrempelige hulp op scholen, zoals school- en studentenpsychologen.
- Landelijk stellen we financiële middelen beschikbaar waar **jongerenorganisaties**, -verenigingen en -initiatieven laagdrempelig aanspraak op kunnen maken. Zij kunnen daarmee effectieve interventies ontwikkelen om het mentaal welzijn te versterken. Door jongeren, met jongeren.
- Gokken, roken, drinken, gamen of scrollen: allemaal zaken die heel verslavend zijn. D66 wil dat de overheid mensen **beter beschermt** tegen verslavende producten en gedragingen. Bijvoorbeeld door reclame te beperken en problematisch gebruik actief te ontmoedigen.

Een einde aan lange wachttijden in de ggz

- We investeren structureel in het **terugdringen van wachttijden**. Daarbij wordt gedacht aan brede, gezamenlijke intakes, waarin flexibel kan worden op- en afgeschaald. Wachttijden in de basis-ggz moeten worden teruggebracht tot maximaal tien weken en bij de specialistische ggz tot veertien weken, met bindende regionale afspraken.
- Ondersteuning van de Praktijk Ondersteuner Huisarts (**POH-GGZ**) is cruciaal om bij lichte problematiek te ondersteunen. Door administratie en werkdruk te verminderen, kunnen mensen bij (lichte) mentale problematiek laagdrempelige hulp krijgen.
- Als je mentale zorg nodig hebt, zou je niet lang hierop moeten wachten. Daarom komt er centrale of regionale **regie op wachtlijsten** zodat ggz-aanbieders samen kijken waar de beste behandeling kan plaatsvinden. Dit verbetert de doorstroom en voorkomt dat mensen dubbel of verkeerd op wachtlijsten staan.

- D66 wil dat de **essentiële ggz gegarandeerd** blijft, met hoogspecialistische hulp voor de meest complexe gevallen, 24/7-crisisdiensten, verslavingszorg en zorg voor mensen met ernstige psychische aandoeningen. Continuïteit van zorg is van groot belang.
- D66 wil investeren in het opleiden en behouden van **professionals in de ggz** en werken in loondienst aantrekkelijker maken. Zo bouwen we aan sterke teams en houdbare roosters, met ruimte voor verschillende loopbaanroutes in de zorg.
- Tegelijkertijd voorkomen we dat mentale klachten op de wachtlijst verergeren, door patiënten alvast middelen aan te reiken om **zelf aan de slag** te gaan met hun mentaal welzijn (prehabilitatie). Dit gaat bijvoorbeeld om online interventies, mogelijkheden om laagdrempelig in gesprek te gaan met een professional of om verbeteringen in de leefstijl aan te brengen.
- We zetten in op **nazorg**, om te voorkomen dat iemand terugvalt na een traject in de ggz. We willen ggz-instellingen en zorgverzekeraars stimuleren meer te innoveren op het gebied van nazorgmogelijkheden.

3.5. Jouw leven, jouw keuze

Ieder mens heeft het recht om zelf keuzes te maken over diens leven, lichaam en gezondheid. Medisch-ethische vraagstukken zijn gevoelig en raken de kern van hoe mensen naar het leven kijken. D66 wil vanuit haar diepste waarden over fundamentele vrijheden dit gesprek bevorderen en mensen in staat stellen om hun keuzes over het leven zorgvuldig zelf te maken.

Baas in eigen buik

Elk mens heeft het recht zelf te beslissen over het begin en het einde van het leven en over vruchtbaarheidsbehandelingen en ouderschap.

- Het **recht op veilige abortus** is een cruciale vrijheid voor vrouwen. Om deze zorg te versterken moet een veilige abortus voor elke vrouw vergoed blijven. De **abortuspil** moet ook bij de verloskundige beschikbaar worden.
- We leggen de termijn voor een zwangerschapsafbreking **wettelijk vast op 24 weken**, zodat voor zorgverleners en vrouwen duidelijk is tot wanneer in Nederland een zwangerschapsafbreking mogelijk is. Hiermee laten we de levensvatbaarheidsgrens voor abortus los, zoals wordt geadviseerd in de evaluatie Wet afbreking zwangerschap.

- D66 wil een veilige en **eerlijke zaaddonorpraktijk**. Door klinieken aan te pakken die het niet zo nauw nemen met de regels (bijvoorbeeld rondom hoeveel kinderen van één donor verwekt worden) brengen we het vertrouwen terug en zal het tekort aan donoren afnemen. Daarnaast zorgen we voor een centrale wachtlijst en geven we donorkinderen het recht op volledige informatie over hun afkomst – zonder onnodige drempels of leeftijdsgrenzen.

Een waardig levenseinde

D66 strijdt onvermoeibaar door voor een waardig levenseinde. Iedereen krijgt van D66 de ruimte om ervoor te kiezen waardig te sterven.

- Kunnen kiezen voor **euthanasie**, ook bij dementie, verdient aandacht. Hoewel de wet dit toestaat, ervaren artsen in de praktijk grote drempels. Omdat de wilsbekwaamheid van patiënten achteruitgaat, durven artsen het te vaak niet aan om de eerder vastgelegde euthanasiewens in te willigen. Zo worden mensen gevangen in het bestaan dat ze juist vreesden. D66 wil drempels voor artsen weghalen door:
 - Mensen met dementie en hun families in een vroeg stadium via een campagne te informeren dat euthanasie in de praktijk alleen kans van slagen heeft als ze hun verzoek indienen vóórdat ze wilsonbekwaam worden. Iedereen moet binnen drie maanden na het krijgen van de diagnose dementie in gesprek met de huisarts over hun diagnose, zorgen en over eventuele levenseindekeuzes;
 - Kennis bij artsen over medische ondersteuning bij het levenseinde van mensen met dementie vergroten door middel van aanvullende opleidingen. Daarbij creëren we meer mogelijkheid voor ruggenspraak met collega's.
 - De inspectie te verzoeken zorgvuldig te zijn wanneer zij tuchtzaken aanspant in verband met euthanasie bij dementie;
 - Artsen de mogelijkheid te bieden ook vooraf advies te vragen aan de Regionale Toetsingscommissie Euthanasie (RTE) bij euthanasieverzoeken van mensen met dementie. Nu wachten zij zes weken in spanning op een oordeel nadat de euthanasie heeft plaatsgevonden.
- Ouders en artsen hebben behoefte aan een verruiming van de mogelijkheid van actieve levensbeëindiging van **ernstig zieke kinderen**. In gesprek met artsen, ouders en indien mogelijk het kind moet ruimte komen om de moeilijke beslissing over het levenseinde te nemen.

- D66 wil het wetsvoorstel **voltooid leven** zo snel mogelijk invoeren. Zorgvuldigheid staat daarbij voorop. In deze initiatiefwet gaat het om mensen van 75 jaar en ouder, wiens verzoek vrijwillig, zonder enige impliciete of expliciete druk van buitenaf, weloverwogen en duurzaam is. Mensen met een stervenswens moeten zich in de toekomst kunnen melden bij een speciaal opgeleide hulpverlener: de levenseindebegeleider. Samen kunnen zij tot een uiteindelijk besluit komen.
- Om het gesprek over **een waardig levenseinde** te bevorderen zorgen we dat professionals via (bij)scholing de juiste vaardigheden krijgen om het gesprek te voeren over euthanasie, palliatieve sedatie of niet verder doorbehandelen.
- Voor (jonge) mensen met een psychische aandoening en een uitgesproken euthanasiewens moet **tijdig passende hulp** beschikbaar zijn. Om jonge mensen met een aanhoudende doodswens beter te helpen, ondersteunen we onder andere ThaNet en willen we initiatieven zoals Reakiro (een inloophuis voor mensen met een doodswens als gevolg van psychisch lijden) mogelijk maken.

Erfelijke ziektes voorkomen

Iedereen verdient een kans om een gezin te stichten, ook als dat wat minder makkelijk gaat of als er erfelijke ziektes in de familie voorkomen.

- D66 wil ontwikkelingen in **embryo-onderzoek** ondersteunen om vruchtbaarheidsbehandelingen te verbeteren en meer kennis te krijgen over genetische ziektes.
- D66 steunt onderzoek naar mogelijkheden voor ouders om ernstige **genetische aandoeningen bij hun kinderen te voorkomen**, onder meer door embryoselectie en – onder duidelijke voorwaarden – embryomodificatie. We willen dat embryoselectie om ernstige erfelijke aandoeningen te voorkomen, mogelijk wordt.
- We geven meer ruimte aan onderzoek en veilige toepassing van nieuwe vormen van **embryo- en stamcelonderzoek**, bijvoorbeeld door de ‘veertiendagengrens’ uit de huidige embryowet te verruimen. Hiermee mag een foetus langer dan veertien dagen na de bevruchting buiten het lichaam onderzocht worden.

Verdieping | Hoofdstuk 4

Onderwijs en wetenschap

Onderwijs en wetenschap

4.1. Talent van elk kind op één

Ieder kind en iedere jongere verdient gelijke kansen. Onderwijs opent mogelijkheden. In het primair en voortgezet onderwijs leggen we daarvoor de basis. Goed onderwijs begint met vertrouwen in de professional. Daarom investeren we in het vak van de leraar en hebben we hoge verwachtingen van alle leerlingen. We geven kinderen meer tijd om te groeien. We zorgen voor een eerlijke start vanaf jonge leeftijd en creëren leeromgevingen die bijdragen aan ontwikkeling, welzijn en rechtvaardigheid. Alle kinderen krijgen een stevige basis mee op taal, rekenen en burgerschap. Dit vraagt om duidelijke keuzes en focus in ons onderwijsbeleid.

Een goede start voor ieder kind

De basis voor gelijke kansen wordt gelegd in de eerste levensjaren. Door te investeren in taal, kennis en sociale ontwikkeling vanaf jonge leeftijd, zorgen we dat ieder kind op een gelijke manier voorbereid wordt op de schoolloopbaan. Samenwerking tussen opvang en de basisschool maakt deze start sterker en eerlijker.

- Het verschil tussen kinderopvang en peuterspeelzaal komt te vervallen. We leggen hiermee het fundament voor kansengelijkheid. Met meer investeringen **in een goede start** voorkomen we dat vroegtijdig taal- en kennisachterstanden ontstaan.
- Op termijn worden kinderopvang en basisonderwijs onderdeel van dezelfde publieke basisvoorziening. Het onderwijs krijgt daarmee een voorschool met een curriculum, zodat kinderen zonder achterstand aan groep 1 beginnen. In de aanloop daarnaartoe gaan kinderopvang en basisonderwijs meer samenwerken. Dat helpt bij het realiseren van een **doorlopende leerlijn**.
- We stimuleren en helpen ouders om hun kinderen meer te ondersteunen bij hun **taalontwikkeling** in de eerste levensjaren. Dit doen we bijvoorbeeld met initiatieven als de VoorleesExpress.

Ieder kind verdient hoge verwachtingen

Taal, rekenen, burgerschap en digitale vaardigheden vormen de basis waarop kinderen hun toekomst bouwen. We bouwen verder aan goed onderwijs: geen losstaande vaardigheden,

maar een doorlopende leerlijn vol rijke kennis en inhoud. Met hoge verwachtingen én goede ondersteuning zorgen we dat iedereen het beste uit zichzelf kan halen. Op iedere basisschool komt een bibliotheek en geven leraren goed leesonderwijs. Leraren krijgen tijd en ruimte voor hun vak. Zo krijgt elk kind toegang tot de wereld die achter taal, boeken en rekenen schuilgaat.

- Het ontbreken van **hoge verwachtingen** van iedere leerling vormt de basis van kansenongelijkheid. Iedereen verdient de kans om uit te blinken in de basis.
- Iedere basisschool krijgt een **bibliotheek**, gevuld met boeken die passen bij het niveau én de wereld van leerlingen. Lezen wordt hierdoor aantrekkelijk en bereikbaar.
- Het vak **begrijpend lezen** draait nu vooral om het aanleren van 'leestrucjes'. Lezen draait echter om achtergrondkennis, woordenschat en begrip. Daarom moet begrijpend lezen in de doorstroomtoets op een andere manier worden getoetst.
- D66 maakt zich sterk voor een **kennisrijk curriculum**. Dit vergroot rechtvaardigheid en maakt onderwijs écht voor iedereen toegankelijk.
- Als we minder van kinderen verwachten, krijgen ze ook minder kansen om hun talent te ontwikkelen en te benutten. Elk kind, ongeacht waar het opgroeit, heeft recht op hetzelfde ambitieuze onderwijs en dezelfde leerdoelen. D66 wil daarom dat de weging van de leerlingpopulatie niet langer bepaalt wat we van scholen verwachten op het gebied van taal en rekenen.
- Als we deze maatregelen doorvoeren, hoeft **geen enkel kind meer laaggeletterd** de school te verlaten. Een voldoende voor Nederlands wordt verplicht voor een schooldiploma. Lees- en schrijfvaardigheid wordt geïntegreerd in alle vakken.
- We zorgen voor voldoende onderwijsplekken voor kinderen van **nieuwkomers**. Zij krijgen de kans om in schakelklassen beter te worden in basisvaardigheden. Ze worden goed voorbereid op het regulier onderwijs en stromen zo snel mogelijk door. Gemeenten die kampen met tekorten gaan wij actief helpen.

Ontwikkelen op eigen tempo

Kinderen ontwikkelen zich op verschillende manieren en in verschillende tempo's. Met brede brugklassen en flexibele routes krijgen leerlingen langer de tijd om hun talenten te ontdekken en een goede keuze te maken voor het vervolg van hun onderwijscarrière. Alle onderwijsroutes zijn gelijkwaardig en alle vaardigheden krijgen waardering.

- Er komen **brede brugklassen** in de eerste twee leerjaren van het voortgezet onderwijs. Zo krijgt iedere leerling de kans de juiste keuze te maken richting het vervolgonderwijs.
- Voor sommige kinderen is het op 12-jarige leeftijd duidelijk dat ze **heel praktisch of heel academisch** gericht zijn. Ook voor deze kinderen moet een passende route beschikbaar blijven.
- We stimuleren middelbare scholen om de **onderbouw flexibeler** in te richten. Dit is nu al mogelijk zonder tijdrovende systeemwijzigingen. Leerlingen moeten de ruimte hebben om eenvoudig te wisselen van route. Daarom stimuleren we samenwerking tussen vo, mbo, hbo en wo.
- We stimuleren scholen om **brede schoolgemeenschappen** te worden of te blijven. We zien dat deze scholengemeenschappen vaak moeite hebben om vwo-leerlingen aan zich te binden. Ook in brede schoolgemeenschappen moeten we oog houden voor deze groep leerlingen. Meer kansen voor de ene groep betekent niet dat de andere groep moet inleveren.
- De **doorstroomtoets** is op termijn **niet meer nodig**. Totdat het aanbod van brede brugklassen landelijk dekkend is, willen we dat er één doorstroomtoets komt. De marktwerking wordt teruggedraaid. Scholen kunnen de doorstroomtoets gebruiken om onderwijs aan te passen en te verbeteren, niet om leerlingen te labelen.

Alle kinderen hebben recht op onderwijs

Ieder kind heeft recht op onderwijs dat past bij zijn of haar ontwikkeling. Toch zitten nog altijd tienduizenden kinderen thuis zonder passend aanbod. D66 wil dit veranderen. Daarom verankeren we het leerrecht in de wet, versterken we de samenwerking tussen zorg en onderwijs en geven we het gespecialiseerd onderwijs de aandacht die het verdient. We moderniseren daarnaast de vrijheid van onderwijs, zodat leerlingen niet langer kunnen worden geweigerd op grond van hun identiteit. Zo wordt onderwijs niet alleen een plicht, maar ook een recht.

- D66 blijft strijden voor het leerrecht van ieder kind. Op dit moment zitten heel veel kinderen thuis zonder vorm van onderwijs of ontwikkeling. Daarom willen we het **leerrecht wettelijk verankeren**: alle kinderen hebben recht op onderwijs dat past bij hun mogelijkheden, op school of daarbuiten. Met onze initiatiefwet maken we flexibel onderwijs mogelijk in tijd, plaats en programma.
- Het regulier onderwijs is nog verre van inclusief. Dat verandert niet vanzelf. Scholen moeten over voldoende tijd, ruimte en geld beschikken om ieder kind het best **passend**

onderwijs te geven. Het geldt dat hiervoor beschikbaar is bij samenwerkingsverbanden moet daadwerkelijk de klas bereiken in plaats van op de bankrekening blijven staan.

- Met meer ruimte en geld voor **ontwikkelingsprofessionals**, zoals gedragsdeskundigen en schoolmaatschappelijk werkers, wordt de ondersteuning duurzamer en meer gericht op het inclusiever maken van de school dan het labelen van leerlingen.
- D66 wil meer aandacht voor leerlingen en leraren in het **speciaal onderwijs**.
- We zorgen voor **passend beleid**, geen generieke maatregelen die niet werken. Het voortgezet gespecialiseerd onderwijs krijg een eigen plek in de wet, los van het primair onderwijs. En we verbeteren de toegang tot het staatsexamen.
- We moderniseren Artikel 23 van de Grondwet. Onderwijsvrijheid mag nooit in strijd zijn met het gelijkheidsbeginsel. Daarom voeren we een **wettelijke acceptatieplicht** in voor alle scholen, ook voor bijzonder onderwijs, en verbieden we identiteitsverklaringen. Geen enkel kind mag worden uitgesloten om wie die is.

Het vak van de leraar centraal

Sterk onderwijs begint bij een sterke onderwijsprofessional. Leraren hebben ruimte nodig om hun vak uit te oefenen. Zij moeten hun lessen zelf en met collega's vorm kunnen geven en zich kunnen blijven ontwikkelen. We hebben het volste vertrouwen in hun vakmanschap. We geven leraren de middelen om onderwijs van hoge kwaliteit te bieden.

- Leraren zitten zelf aan het stuur om effectieve lessen te geven. De leraar krijgt ruimte voor en zeggenschap over **didactiek en pedagogiek**. Lesmethodes zijn er om de leraar te faciliteren de professionele leraar.
- Hoge verwachtingen van leerlingen vragen om vakbekwame docenten die goede lessen kunnen geven. De leraar krijgt daarom meer tijd en ruimte om zich **professioneel te ontwikkelen**. Dat kan bijvoorbeeld met minder onderwijstijd voor de leraar.
- We maken **doorgroeien** in het vak aantrekkelijker, zonder dat dit betekent dat alle leraren moeten doorstromen naar een managementrol. Zij moeten ook salarisstappen kunnen maken zonder de klas te verlaten. We geven leraren en schoolleiders meer tijd om in teamverband de onderwijskwaliteit te verbeteren.
- We willen **door de overheid gestuurde projectweken** of campagnes in het onderwijs kritisch tegen het licht houden. Als dit niet aansluit bij de doorlopende leerlijn draagt het weinig bij aan effectief onderwijs. In plaats daarvan moeten leraren zelf de ruimte krijgen om een rijk

curriculum vorm te geven. Nascholing en professionalisering moet effectief zijn en bijdragen aan goed onderwijs. Leraren leren in de context van de eigen onderwijspraktijk en de omgeving van de school.

- We zetten **stimuleringsregelingen in de vijf grote steden** voor zij-instromers voort en breiden deze uit naar andere tekortregio's.
- Schoolbesturen moeten zorgen voor goede begeleiding van **startende leraren**.

De grootste vernieuwing van schoolgebouwen ooit

We breken met het oude stelsel van versnipperde verantwoordelijkheid tussen gemeenten en schoolbesturen. Er komt landelijke regie en structureel geld.

- Schoolbesturen ontvangen rechtstreeks **fondsgeld** en worden eigenaar van de gebouwen, zodat verantwoordelijkheid en zeggenschap op één plek liggen. Hiermee ontlasten we gemeenten.
- De onderwijshuisvestingsopgave gaat hand in hand met onze woningbouwopgave. **Een nieuwe wijk betekent ook een nieuwe school**. Dat wordt landelijk afgestemd met plannen voor woningbouw.
- **Scholen mogen sparen** voor onderhoud en vervanging van hun gebouwen, zodat er niet opnieuw een renovatiecrisis komt.

Sterk bestuur, sterk onderwijs

- Het is de taak van **schoolbesturen** om de school en de onderwijskwaliteit te versterken. Dit is geen vrijblijvende opdracht. D66 kijkt samen met de sector naar een beter systeem om toezicht te houden op de kwaliteit van schoolbesturen – zonder onnodige bureaucratie, maar met duidelijke waarborgen voor professionaliteit, transparantie en onafhankelijkheid.
- Alle methode-ontwikkelaars, onderwijsadviseurs en -bureaus, interim-adviseurs en andere organisaties die zich richten op het primaire proces van de school moeten voldoen aan een kwaliteitskader. Dit gaat in overleg met de beroepsgroep. In het kader komen ook voorwaarden voor **maximale winstmarges**. Deze voorwaarden gaan ook gelden voor zelfstandig gevestigde professionals.

4.2. Elke student doet mee

Meer rust, minder druk

- Er zijn steeds meer zorgen over het (mentaal) welzijn van studenten. Zij ervaren veel stress en een hoge prestatiedruk. We willen die ontwikkeling goed kunnen volgen. Daarom gaan we mentale gezondheid, stress en prestatiedruk **landelijk in kaart brengen**. We bekijken daarbij ook de rol van digitale technologie en sociale media. We komen met een **landelijke aanpak**, met aandacht voor meer digitale balans en mediawijsheid.
- Het vervolgonderwijs verandert drastisch door technologische ontwikkelingen. Om hier goed mee om te gaan, is D66 voorstander van **landelijke richtlijnen voor onderwijsinnovatie** en het gebruik van AI.
- Wij stimuleren onderwijsinstellingen om ruimte te creëren voor rust, reflectie en persoonlijke ontwikkeling. Daarvoor worden onderwijsinstellingen verplicht zorg te dragen voor **stilteruimtes**.
- We bevorderen **samenwerking** tussen zorg, onderwijs en sociale domeinen, zodat studenten sneller passende hulp krijgen. Landelijk stellen we financiële middelen beschikbaar voor studentenorganisaties, -verenigingen en -initiatieven. Zij kunnen daarmee effectieve interventies ontwikkelen om het mentaal welzijn te versterken.
- We roepen onderwijsinstellingen op om **overmatige toets- en prestatiemomenten** te beperken en stimuleren alternatieve vormen van beoordeling.
- We maken een **einde aan rendementsprikkel**s in het beroepsonderwijs. We willen geen bekostiging meer op basis van behaalde diploma's of studentenaantallen. Er komt een hogere vaste voet voor de bekostiging van onderwijsinstellingen. Universiteiten, hogescholen en beroepsopleidingen moeten kunnen rekenen op financiële stabiliteit. Zo krijgen ze de ruimte voor goed onderwijs en eerlijke contracten. Hiermee investeren we in het toekomstige verdienvermogen van Nederland.
- D66 wil een **einde aan stagediscriminatie**. We zetten 'mystery guests' in om misstanden te achterhalen. Bedrijven en organisaties die zich schuldig maken aan discriminatie, worden vervolgd. Bij veroordeling worden zij permanent uitgesloten van samenwerking met de overheid.
- De **onderwijsinstelling is eindverantwoordelijk** voor de stageplek van de student. Als een student geen stageplek vindt, kan stagematching een uitkomst bieden. Als een student vanwege externe omstandigheden, zoals stagemisbruik of -discriminatie, eerder moet

stoppen, zorgt de onderwijsinstelling voor een vervangende stageplek. Zo voorkomen we studievertraging.

- **Engels** mag de voertaal van een opleiding in Nederland zijn, mits het van meerwaarde is. De inhoud van het vakgebied en de arbeidsmarkt zijn daarvoor belangrijke factoren. Financiële prikkels om op Engelstalig onderwijs over te stappen gaan uit de bekostiging van het onderwijs.

Nooit te oud om te leren

- We willen laaggeletterdheid onder volwassenen drastisch verminderen. Dat doen we door in iedere gemeente **een taalhuis**, het liefst gekoppeld aan de bibliotheek, te realiseren. Herkenbare en toegankelijke plekken waar mensen hulp krijgen met lezen en schrijven. Ze bieden informatie, oefenmogelijkheden en begeleiding met passend aanbod. We breiden de informatievoorziening over het herkennen van laaggeletterdheid en de toegang tot deze taalhuizen uit onder medewerkers in het sociale domein en onder huisartsen en gemeenteambtenaren.
- We investeren in **Leven Lang Ontwikkelen**. Hiemee maken we omscholing mogelijk. Iedereen krijgt de kans om een tweede studie tegen het wettelijk, lage collegegeldtarief te volgen. Flexstuderen wordt mogelijk door studenten de optie te geven per studiepunt te betalen. Het hbo en wo worden zo toegankelijker voor mensen die in deeltijd studeren, een tweede kans zoeken of werk en studie willen combineren. Zo werken we aan een flexibeler en inclusiever onderwijssysteem.
- Er komt een sterke publieke basis voor het **volwassenenonderwijs**. We stoppen met de versnipperde en tijdelijke aanbestedingen. In plaats daarvan komt er – naar Vlaams voorbeeld – een structureel aanbod van publieke basiseducatie vanuit de ROC's. Hier worden landelijke kwaliteitseisen aan gesteld. Het aanbod valt onder het toezicht van de Onderwijsinspectie.

4.3. Vrije wetenschap, sterke toekomst

Vrije en vernieuwende wetenschap is onmisbaar voor de toekomst van Nederland. Daarvoor hebben we een ambitieus wetenschapsbeleid nodig dat verder gaat dan het terugdraaien van bezuinigingen. Er komen grootschalige, doelgerichte en structurele investeringen; een gerichte aanpak voor de verbetering van academische vrijheid en veiligheid; en maatregelen om de samenwerking tussen wetenschap en samenleving te stimuleren. Zo krijgen nieuwsgierigheid, kennis en innovatie de ruimte die ze verdienen.

Investerings voor de lange termijn

D66 kiest voor vaste en voorspelbare financiering. Daarmee hebben wetenschappelijke instellingen ruimte zelf keuzes te maken. Met een goede balans tussen fundamenteel en toegepast onderzoek bouwen we aan een sterke kenniseconomie die bijdraagt aan innovatie, brede welvaart en internationale samenwerking.

- D66 hanteert de Lissabondoelstelling om **3% van het nationaal inkomen** te besteden aan onderzoek en ontwikkeling.
- D66 herstelt het **wetenschapsfonds** en maakt dit structureel. We zorgen dat deze investeringen aansluiten bij de beleidsagenda van de Europese Onderzoeksruimte. Zo versterken we internationale samenwerking en dragen we bij aan een open en sterke kenniseconomie in Nederland en Europa.
- D66 zorgt voor structurele financiering van **sectorplannen** die samenwerking tussen universiteiten en onderzoeksgroepen bevorderen.
- De bezuinigingen op **starters- en stimuleringsbeurzen** draaien we terug. Jonge onderzoekers of ervaren docenten komen weer in aanmerking voor een vrij besteedbare beurs voor hun eigen onderzoek. Universiteiten kunnen deze financiële ruimte onder andere gebruiken om meer vaste contracten aan wetenschappers aan te bieden.

Vrije, veilige en toegankelijke wetenschap

Wetenschappers moeten vrij en veilig kunnen werken. D66 wil academische vrijheid beter verankeren en tegelijkertijd vertrouwen in de wetenschap versterken. Dat doen we met meer autonomie én meer publieke betrokkenheid. We stimulerende dialoog tussen wetenschap en samenleving.

- Intimidatie van wetenschappers is onacceptabel. D66 ondersteunt onderzoeksinstituten om **bedreigde wetenschappers te beschermen** en wil strenger optreden tegen onveiligheid in de wetenschap.
- Om **gevoelige kennis en technologie** goed te beschermen wil D66 Europees samenwerken. Europese universiteiten en onderzoeksinstituten moeten risico's zoveel mogelijk op basis van dezelfde criteria screenen. Zij kunnen ook van elkaar leren hoe kennisveiligheid verbeterd kan worden. Universiteiten en bedrijven worden beter beschermd tegen spionage en diefstal van gevoelige kennis door buitenlandse staten. Met name bij

onderzoeksinstituten met grote belangen voor buitenlandse actoren, zoals instituten die nucleair onderzoek doen of kennis over AI ontwikkelen, is extra waakzaamheid noodzakelijk.

- Er komt een **fonds om internationaal toptalent** aan te trekken en naar Nederland te halen. Zo bieden we bedreigde wetenschappers een veilige haven en versterken we onze positie in de wereldtop van wetenschap.
- D66 stimuleert het gesprek tussen wetenschap en samenleving via het **Nationaal Expertise Centrum Wetenschap en Samenleving** (NEWS).
- D66 zet in op het principe van **open science** – een onderzoekspraktijk waarbij publicaties en data zo vroeg mogelijk breed toegankelijk worden gemaakt. Publicaties, datasets en software die met publieke of semi-publieke middelen zijn gefinancierd moet binnen een redelijke termijn vrij toegankelijk worden.
- D66 wil een **terugverdienregeling** voor publiek of semi-publiek gefinancierd onderzoek. Het kan niet zo zijn dat enkele bedrijven enorme winsten maken met kennis waar de hele samenleving aan heeft bijgedragen. Een significant deel van de winsten van commerciële toepassingen van publiek onderzoek moet daarom terugvloeien naar wetenschaps- en onderwijsinstellingen.

Verdieping | Hoofdstuk 5

Klimaat, energie en economie

Klimaat, energie en economie

5.1. Vooruit voor het klimaat

De overstap naar een duurzame en circulaire samenleving raakt ons allemaal. D66 maakt concreet hoe we die toekomst samen waarmaken: met duidelijke keuzes, slimme investeringen en ruimte voor iedereen om mee te doen. We versnellen waar het kan, beschermen wie dreigt achter te blijven en bouwen aan een economie die werkt voor mens en planeet. Dat doen we eerlijk, haalbaar en met oog voor volgende generaties.

Goedkope en schone stroom, van ons allemaal

D66 maakt ruimte voor een robuust energiesysteem met een slimme mix van energiebronnen, investeringen in infrastructuur en technologie, en duidelijke keuzes voor publieke regie en lokaal eigenaarschap.

- Om te zorgen dat het **elektriciteitsnetwerk** geen belemmering meer is in de transitie van de industrie of het bouwen van huizen, zetten we in op maximaal aanbod en opslag van energie. De geschatte totale vraag ná een geslaagde transitie is leidend voor onze investering in het aanbod en de opslagcapaciteit.
- Voor de versnelde procedures voor vergunningen en opleiding van personeel is het **Nationaal Plan Energiesysteem** van het Ministerie van Economische Zaken hiervoor leidend.
- We versnellen de **toewijzing van windmolens op zee**, en investeren in zonnepanelen op daken en restgronden. Zon en wind op land blijven noodzakelijk, met duidelijke normen voor overlast.
- Duurzame opwekking van energie is wisselend. Daarom stimuleren we **batterijopslag**, warmteopslag en groene waterstofproductie. Ook maken we afspraken met grootverbruikers over flexibel elektriciteitsgebruik, en stimuleren we het gebruik van slimme meters, dynamische tarieven en dynamische energiecontracten in huishoudens.
- We willen het gebruik van **biomassa** voor elektriciteit afbouwen. We laten alleen toepassingen toe waarvoor (nog) geen duurzaam alternatief bestaat. Bijvoorbeeld als grondstof in de chemie of als reststroom in industrie.
- **Kernenergie** is duur, niet hernieuwbaar en zorgt voor gevaarlijk afval. Tegelijkertijd levert het veel CO₂-vrije energie met weinig ruimtegebruik. Wij gaan door met de voorbereidingen voor

de bouw van twee nieuwe centrales. Hierbij zorgen we dat er vanaf het begin veel aandacht is voor de mensen in de omgeving van de nieuwe kerncentrales, voor de ontmanteling aan het eind van de levensduur en voor de eindberging van nucleair afval, zodat we toekomstige generaties niet met problemen opzadelen.

- We zorgen voor transparantie van de vereiste subsidiering van kerncentrales en we geven financiële steun en garanties voor en tijdens de exploitatie. We verdelen de kosten van die steun over alle energiegebruikers en we beperken de versturende werking van deze gesubsidieerde dure kernstroom op de activiteiten van andere duurzame stroomaanbieders.
- We willen dat de overheid tegen een redelijke vergoeding van restwaarde tot sluiting van centrales kan overgaan wanneer ze een schoner en goedkoper duurzaam energiesysteem kan en wil inzetten. Daarnaast stimuleren we de ontwikkeling van nieuwe technieken, zoals thoriumreactoren en kleine centrales (SMR's).
- We passen wetgeving aan om **collectieve opwekking van energie** te vergemakkelijken. Energie delen binnen buurten en het gebruik van wijkbatterijen worden actief ondersteund. We introduceren een kwaliteitsbudget om projecten in te passen in de leefomgeving. Participatie via energiecoöperaties wordt fiscaal aantrekkelijk gemaakt.
- Het einde van het fossiele tijdperk betekent ook het afbouwen of **ombouwen van infrastructuur**. Bedrijven worden verplicht reserveringen te treffen voor het reinigen, afbreken en ombouwen van boorplatforms, leidingen en installaties. Indien deze reserveringen tekortschieten, moet verhaal op aandeelhouders en eerdere uitkeringen mogelijk zijn. Ombouw voor hergebruik heeft onze voorkeur.
- We verplichten grote fossiele bedrijven reserveringen te treffen voor **saneringskosten van oude infrastructuur**. Vernieuwende en duurzame initiatieven krijgen maatwerkondersteuning, inclusief prefinanciering en opschaling.
- We bouwen aan een **Europese Energie Unie** met gedeelde netwerken, gezamenlijke opslag en afgestemde investeringen. We werken hiervoor ook samen met landen in Noord-Afrika, Latijns-Amerika en Azië. Nederland speelt hierin een voortrekkersrol, samen met landen in de Noordzeeregio. Via programma's als InvestEU en Horizon investeren we in grensoverschrijdende projecten voor wind- en waterstof. We verbinden elektriciteits- en waterstofnetwerken onder de Noordzee en bouwen aan een robuuste Europese energie-infrastructuur. Dit doen we ook voor grondstoffen.

Iedereen doet mee, niemand blijft achter

De energietransitie lukt alleen als iedereen kan meedoen. We beschermen mensen met weinig bestedingsruimte, geven huurders meer rechten en we zorgen dat ook mensen zonder eigen dak of spaargeld mee kunnen doen.

- De komende jaren gaan we heel veel huizen bouwen en wat D66 betreft bouwen we meteen de huizen van de toekomst: energieneutraal en met duurzame materialen. Ook de handhaven we subsidies en ondersteuning om bestaande huizen verder te verduurzamen. → *Lees hier meer standpunten over wonen*
- We investeren in **om- en bijscholingstrajecten**, vooral voor personeel in de techniek- en installatiesector. Sectoren die krimpen, zoals fossiele industrie, worden gekoppeld aan sectoren met tekorten. Het persoonlijk leerbudget zetten we in voor het opschalen van scholingsvouchers en publiek-private leerroutes. Hiermee maken we het makkelijker om over te stappen van de krimpsectoren naar de tekortsectoren.
- **We willen zonne-energie voor iedereen.** We benutten collectief daken van scholen, sportverenigingen en appartementencomplexen. Voor mensen zonder eigen dak bieden we toegang via buurtstroom of participatiefondsen.
- We verplichten ontwikkelaars om minstens 15% van nieuwe energieprojecten beschikbaar te stellen voor **lokaal eigendom** en we maken het makkelijker om via coöperaties of participatiefondsen mee te doen vanaf een laag bedrag. Lokale energie-initiatieven krijgen voorrang bij netaansluitingen, toegang tot kennis en geld en hulp van de overheid. Zo maken we van de energietransitie een publiek project.

Van fossiele naar groene energie

We maken verduurzamen lonend. We schaffen fossiele subsidies versneld af, verschuiven belasting van arbeid naar vervuiling en belonen duurzame innovatie met fiscale voordelen. Zo bouwen we aan een economie waarin duurzaamheid vanzelfsprekend is en die internationaal concurrerend blijft.

- In 2026 voeren we een **wettelijk vastgelegde minimumprijs voor CO₂** in voor sectoren buiten het Emissiehandelssysteem (ETS). Deze prijs loopt stapsgewijs op, met jaarlijkse evaluatie.
- Verduurzamen moet wel kúnnen. Ondernemers die investeren, mogen niet vastlopen omdat

er bijvoorbeeld nog geen plek is op het elektriciteitsnet. Daarom komt er een **pauzeknop**: op plekken zonder capaciteit voor een ondernemer om te vergroenen, stellen we de uitstootbeprijzing tijdelijk uit. We stoppen per direct met nieuwe afspraken voor fossiele subsidies, zoals fiscale vrijstellingen voor diesel of kolen, en stellen per regeling een afbouwpad op met duidelijke einddata.

- D66 wil de **milieuschadelijke belastingkortingen** in luchtvaart, scheepvaart en industrie afbouwen, in Europees tempo waar nodig, nationaal waar het kan.
- Elke grote industriële sector krijgt in 2026 een **verplicht transitiepad**, vastgesteld in samenwerking met bedrijfsleven, vakbonden en regio's. Deze paden bevatten concrete uitstapdata voor fossiele technieken, verwachte investeringsmomenten, benodigde infrastructuur (zoals waterstofleidingen of ondergrondse CO₂-opslag (CCS)) en de inzet van publieke middelen.
- Er komen **geen vergunningen meer** voor gaswinning onder de Waddenzee, ook niet bij Ternaard. Gaswinning onder de Noordzee bouwen we zo snel mogelijk af en beëindigen we uiterlijk voor 2040.
- Hoge energieprijzen zetten de Nederlandse industrie onder druk. D66 wil industrie die we willen behouden, gericht helpen. Daarom schuiven we **een deel van de kosten** van de energietransitie naar de toekomst, zodat bedrijven en huishoudens nu niet alles dragen voor investeringen die pas later baten opleveren.
- Een toekomstbestendige industrie is **Europees en regionaal verbonden**. Groene staalproductie in Nederland kost jaarlijks bijvoorbeeld €800 miljoen euro meer dan in Spanje. In zo'n geval is import via de Europese markt verstandiger dan subsidiëren. Energie-intensieve productie vindt daarom plaats waar hernieuwbare energie ruim beschikbaar en structureel goedkoper is, bijvoorbeeld in Spanje, Zweden of Marokko. Voorwaarde is dat sociale en ecologische standaarden in de productieketen worden gewaarborgd.
- D66 investeert gericht in **groene waterstof**, vooral voor sectoren waar elektrificatie niet volstaat, zoals zwaar transport en industrie. We ondersteunen de bouw van een waterstofnetwerk in publieke handen, stimuleren waterstofprojecten in havengebieden en zorgen dat de productie kan opschalen zodra er genoeg groene energie is.
- **Het Rijk coördineert de energietransitie**, maar uitvoering ligt bij sectorale 'klimaattafels 2.0' met provincies, netbeheerders en industrieclusters.
- Beleidskeuzes gaan voortaan uit **van de échte kosten**: ook de schade van vervuiling en grondstofgebruik voor milieu, gezondheid en toekomstige generaties telt mee.

Hergebruik als nieuwe standaard

- We bereiken **een volledig circulaire economie** met stevige wetgeving, slimme investeringen en actieve regie. We scherpen productnormen aan, verplichten producenten tot hergebruik en sturen als overheid op het sluiten van kringlopen. Op bedrijventerreinen brengen we de juiste bedrijven bij elkaar en stimuleren we desnoods verplaatsing om ketens te versterken. En als een schakel in de kringloop dreigt om te vallen, grijpen we in – want een circulaire economie moet niet alleen duurzaam, maar ook robuust zijn.
- De **overheid helpt waar de markt nog onvoldoende levert** – met kapitaal, garanties en dienstverlening. We hervormen investeringsvoorwaarden zodat ook circulaire plannen sneller financiering vinden.
- We moderniseren **afvalwetgeving** en passen regels aan die hergebruik onbedoeld belemmeren. We maken ruimte voor circulaire ketens en stimuleren regionale grondstofkringlopen.
- Om **greenwashing** tegen te gaan, scherpen we regels aan en voeren we duidelijke, onafhankelijke keurmerken in.
- Producenten worden verantwoordelijk voor de **volledige levenscyclus** van hun producten. We breiden dit uit naar luiers, schoenen, medicijnen en andere producten met veel restafval. Ook buitenlandse producenten op de Nederlandse markt vallen hieronder.
- We zetten in op Uitgebreide **producentenverantwoordelijkheid** (UPV). UPV's zijn in Nederland al succesvol in gang gezet en dit biedt een kans: dit gaan we verder uitbreiden en breder toepassen.
- Ondernemers die inzetten op circulariteit krijgen **ondersteuning** via regionale centra, financiering op maat en ruimte voor experimenten.
- We willen in de productieketen kunnen traceren welke materialen in welk product terechtkomen (product-tracking).

Grote plannen, groots investeren

We geven een nieuwe nationale investeringsbank een sleutelrol in de industriële transitie. Grote bedrijven kunnen een concreet verduurzamingsproject voorstellen en een eenmalige subsidie aanvragen. De overheid beoordeelt die voorstellen op basis van een langetermijnvisie op de industrie en kijkt naar randvoorwaarden als beschikbare netcapaciteit. Zo vervangen we de stroperige maatwerkafspraken door een aanpak die initiatief belooft en tempo maakt.

5.2 Technologische innovatie voor maatschappelijke missies

D66 streeft naar een duurzame, weerbare en veilige samenleving, waarin technologie verbindt, gelijke kansen biedt en onze economie stimuleert. We zijn enorm afhankelijk geworden van internationale grote tech bedrijven, die zonder waarden of ethische standaarden ons tot verdienmodel hebben gemaakt. D66 gooit het roer om: het is tijd om ons te richten op waardengedreven technologie. En onze opgave is niet alleen nationaal, maar ook Europees.

Sterke technologische sectoren, in Nederland én Europa

D66 wil een bewindspersoon voor Technologie en Innovatie, met een eigen mandaat en begroting. Zo voeren we niet alleen regie, maar creëren we ook op hoog niveau internationaal draagvlak. Daarmee benutten we optimaal de kansen om aan te haken op het Draghi-rapport, een Europees plan om economie en innovatie te versterken.

- De bewindspersoon voor Technologie en Innovatie zorgt voor overkoepelende regie binnen de overheid en werkt integrale innovatieprogramma's uit rondom de **maatschappelijke missies en sleuteltechnologieën**. Denk bij maatschappelijke missies aan onze doelen op het vlak van gezondheid, een energietransitie waarin iedereen kan meekomen en een economie waarin hergebruik de norm is. Sleuteltechnologieën zijn onder meer kwantumtechnologie en AI. Zo centraliseren we gefragmenteerde innovatie-initiatieven binnen de overheid en bundelen we investeringen om voor zoveel mogelijk maatschappelijke impact te zorgen. (Zie paragrafen Digitalisering, Defensie en Klimaat, Energie en Circulaire Economie)
- De bewindspersoon voor Technologie en Innovatie ziet toe op de **koppeling van Nederlands beleid met grote Europese programma's** zoals Horizon Europe, de Important Projects of Common European Interest (IPCEI), ruimtevaartprogramma's en de Europese uitwerking van de plannen beschreven in het Draghi-rapport.
- We willen de overheid, toezichthouders en rechterlijke macht meer en beter ondersteunen bij de complexe en snel ontwikkelende vraagstukken rond technologie, zoals AI. De bestaande adviesraden voor technologie en innovatie worden beter toegerust als schakel tussen technologie, samenleving en beleid. Zij spelen daarmee een cruciale rol in het sturen van bijvoorbeeld de AI-ontwikkeling in Nederland.
- Sommige sleuteltechnologieën en sectoren kunnen doorslaggevend zijn voor grote maatschappelijke vraagstukken. Bijvoorbeeld AI en kwantumtechnologie of sectoren als de

bio-tech, duurzame energie, ruimtevaart en innovatieve voedselindustrie. Voor technologieën die aan concrete missies bijdragen, stellen we extra hulp beschikbaar.

Regio's van inspiratie en samenwerking

We stimuleren de ontwikkeling van regionale ecosystemen rondom de sleuteltechnologieën en topsectoren, zoals Brainport Eindhoven, Leiden Bio Science Park en Hydrogen Valley in Noord-Nederland. Dit zijn plaatsen waar grote bedrijven, mkb, start-ups, wetenschappers, investeerders en overheid elkaar inspireren en versterken.

- Ondernemers krijgen de vrijheid om op kleine schaal in **gecontroleerde experimenteerruimtes** nieuwe ideeën te testen, bijvoorbeeld de regulatory sandboxes voor de ontwikkeling van AI-algoritmes. Pas bij opschaling buiten deze gecontroleerde omgeving moeten bedrijven aan de reguliere regels voldoen. Dit stimuleert innovatief ondernemerschap en geeft de overheid de kans om onnodige regels te schrappen.
- We investeren in de ecosystemen rondom sleuteltechnologieën en cruciale sectoren, zoals de Einsteintelecoop in de Euregio Maas-Rijn. Daarnaast stimuleren we de **samenwerking tussen STEM opleidingen** (Science, Technology, Engineering en Mathematics, oftewel wetenschap, technologie, engineering en wiskunde) in het mbo, hbo en wo, altijd gekoppeld aan de mens- en geesteswetenschappen en de grote maatschappelijke uitdagingen. Techniek en sociale innovatie gaan hand in hand.

We dichten de Europese innovatiekloof

We willen dat onze investeringen in innovatie ook tot nieuwe producten leiden. Via de Nationale Investeringsbank maken we €1 miljard euro per jaar vrij voor nieuwe producten, missiegedreven innovatie en sleuteltechnologieën.

- D66 heeft bewondering voor mensen die hun eigen onderneming starten. **Start-ups** dagen de gevestigde bedrijven met nieuwe ideeën en technieken uit. We versterken de Regionale Ontwikkelingsmaatschappijen om start-ups en scale-ups te ondersteunen met investeringen.
- We willen **internationale samenwerking** op het gebied van onderzoek en innovatie. We zetten de ambassades in om voor de maatschappelijke missies en sleuteltechnologieën internationale partners te zoeken.

5.3. Ruimte om te ondernemen

D66 wil een gezond en bruisend bedrijfsleven waarin we zoveel mogelijk ruimte maken voor ondernemers met een maatschappelijke missie. We kiezen voor radicale verduurzaming en we maken een realistische keuze tussen hoogproductieve en laagproductieve sectoren. Als overheid helpen we bedrijven verduurzamen en stimuleren we ondernemers om productiever te zijn.

Een economie die kansen schept

D66 schept de juiste voorwaarden voor een vestigingsklimaat waarin ondernemers kunnen groeien en bloeien. Met onze onderwijsplannen zorgen we voor goed opgeleide vakkrachten die zich hun hele leven kunnen blijven ontwikkelen. *Lees hier meer standpunten over → onderwijs en → arbeidsmarkt.* Met onze inzet voor technologische innovatie zorgen we voor meer concurrentievermogen → *Lees hier meer standpunten over technologie.* We bouwen huizen voor werknemers en infrastructuur voor goederen → *Lees hier meer standpunten over wonen.*

- Hoge energietarieven, netcongestie en stikstofproblemen zetten het vestigingsklimaat onder druk. We investeren in **de beste infrastructuur** die bijdraagt aan de verduurzaming en het vestigingsklimaat in industrieclusters.
- We blijven **ondernemers helpen met verduurzamen**. Voor het mkb blijven we investeren in regelingen als de Energie-investeringsaftrek (EIA) en Versnelde klimaatinvesteringen industrie (VEKI) om de noodzakelijke transities te maken. Het Rijk vormt samen met de provincies per regio een investeringsfonds van waaruit de verduurzaming van bedrijventerreinen in de regio's kan worden ondersteund.
- We onderzoeken of **huurprijsregulering** van winkelpanden kan helpen om de diversiteit te beschermen en leegstand te voorkomen.
- Eerlijk ondernemerschap vereist ook streng toezicht op partijen buiten onze thuismarkt. We gaan Europese wet- en regelgeving **strenger handhaven voor cross-border verkopen** van internationale bedrijven, zoals TEMU en Shein.
- D66 kiest voor duidelijke en begrijpelijke regels voor ondernemers, die goed te handhaven zijn. Er komen afrekenbare doelstellingen om de **regeldruk terug te dringen** en een strengere toets op het introduceren van nieuwe regels → *Lees hier meer standpunten over een effectieve en eerlijke overheid.*

Ondernemen midden in de maatschappij

Een sterke overheid bepaalt en handhaaft de spelregels waarbinnen bedrijven maatschappelijk verantwoord ondernemen en geen schadelijke machtspositie opbouwen. Want te veel marktmacht leidt tot hoge prijzen, lage kwaliteit, minder innovatie en minder vrijheid voor consumenten én ondernemers.

- D66 stimuleert bedrijfsvormen waarin maatschappelijke waarde en gedeeld eigenaarschap centraal staan, zoals **coöperaties en steward-owned bedrijven**.
- D66 wil transparanter en **daadkrachtiger mededingingsbeleid**. De Autoriteit Consument en Markt moet bredere bevoegdheden krijgen om misbruik van marktmacht te onderzoeken en aan te pakken. Bijvoorbeeld met een modernere fusietoets en nieuwe instrumenten om preventief op te treden in risicosectoren.
- Machtige bedrijven moeten voortaan zelf bewijzen dat zij geen **misbruik van hun machtspositie** maken en markten belemmeren. Daarmee verschuiven we de bewijslast van de overheid naar partijen met aanmerkelijke marktmacht.
- In het uiterste geval moeten we bedrijven met **te veel marktmacht kunnen opbreken**. Diensten, technologie of infrastructuur met een heel groot publiek belang moeten we kunnen reguleren als een publieke dienst.
- We **sporen verborgen kosten en subsidies op** die schade toebrengen aan milieu, klimaat en gezondheid, in samenwerking met maatschappelijke organisaties. De overheid coördineert dit.
- Grote bedrijven maken **diversiteit openbaar inzichtelijk**: vanaf 100 medewerkers rapporteren ze jaarlijks over brede sociale indicatoren, zoals geslacht en arbeidsbeperking.

5.4 Handen tekort, talent genoeg

D66 kiest voor een landelijke krapteaanpak om het personeelstekort te verkleinen. Een leven lang ontwikkelen staat voor iedereen centraal en werken moet meer lonen. We zorgen dat mensen meer vrijheid krijgen het werkende leven zelf in te richten, op een eerlijke en gelijkwaardige manier.

Leren tijdens je loopbaan

D66 zet vol in op een leven lang ontwikkelen, zodat mensen klaar zijn voor de toekomst. Dat vraagt niet alleen goede aansluiting tussen onderwijs en arbeidsmarkt, maar ook om méér

onderwijs op de arbeidsmarkt. D66 wil een persoonlijk leerbudget invoeren zonder vervaldatum, dat je met je meeneemt totdat er een moment komt waarop omscholing nodig is.

- Als je start op de arbeidsmarkt, krijg je van de overheid een **persoonlijk leerbudget** mee. De hoogte daarvan is gebaseerd op de kosten van de opleiding die je eerder hebt gevolgd of de relevante vaardigheden die je eerder hebt geleerd. Als je een mbo-opleiding hebt gedaan, krijg je meer mee dan iemand die een opleiding op de universiteit heeft afgerond. Zo investeren we in iedereen.
- We zorgen dat de drempels om je leerbudget in te zetten laag zijn, onder andere door een divers aanbod in te richten. Voor sommige mensen betekent dit investeren in het nóg beter kunnen uitvoeren van je ambacht; voor anderen betekent dit juist het omscholen naar iets nieuws.

Oplossingen voor een krappe arbeidsmarkt

Werken moet meer lonen. Dat gebeurt door een verhoging van het minimumloon, betere inkomensondersteuning als alternatief voor het toeslagenstelsel en een verlaging van de inkomstenbelasting. We introduceren het 'urenvoordeel', zorgen voor meer transparantie en een landelijke krapteaanpak.

- Iedereen die minstens vier dagen per week werkt, gaat **minder belasting betalen**. Met dit urenvoordeel wordt het financieel aantrekkelijker voor mensen die nu deeltijd werken om meer uren te gaan werken. Dit helpt tegen personeelskrapte en zorgt dat meer mensen financieel zelfstandig worden. Wie nu al vier of vijf dagen per week werkt, houdt straks netto meer over. Daarnaast maakt het 'urenvoordeel' het belastingstelsel eerlijker, omdat mensen die nu voltijd werken tegen een lager hoog uurloon, evenveel belasting betalen als iemand die met een hoger uurloon veel minder uren werkt. Ook kan het gezinnen helpen een betere balans te vinden tussen werk en zorgtaken als het financieel aantrekkelijker wordt voor beide partners om vier dagen te werken.
- D66 wil een **transparanter loonstrookje**. Mensen moeten eenvoudig kunnen zien wat ze verdienen, wat ze netto overhouden en hoeveel het oplevert om meer uren te gaan werken. Ook het persoonlijk ontwikkelbudget en pensioen moeten inzichtelijk zijn. Er komt een rekentool van de overheid om makkelijk te kunnen zien wat je netto overhoudt van een dag in de week extra werken.
- Er komt samen met werkenden, ondernemers en de overheid een **landelijke krapteaanpak**. Te beginnen in het onderwijs, de zorg en in de techniek. We zorgen voor betere secundaire

arbeidsvoorwaarden, meer mogelijkheden voor ontwikkeling en we maken erkenning van eerder opgedane werkervaring makkelijker.

Werken dat werkt voor iedereen

Of je nu werkt, werk zoekt of na een tijd terugkeert op de arbeidsmarkt: je verdient ondersteuning die past bij jouw situatie. Van ouderschapsverlof, hulp bij re-integratie en gendergelijkheid op de werkvloer.

- Ouders verdienen tijd met hun kind, vanaf het begin. Daarom krijgen **beide ouders zes maanden verlof**, waarvan ze zes weken onderling kunnen uitwisselen. Tijdens het verlof krijgen ouders 80% van hun loon betaald.
- D66 **vereenvoudigt de re-integratiehulp**. We willen minder formulieren, snellere trajecten en duidelijkere regelgeving. Ook de scheidslijnen tussen verschillende instanties heffen we op: een werkzoekende kan terecht bij één loket, en kan zo sneller weer aan de slag.
- We verruimen voor iedere bijstandsgerechtigde de mogelijkheid om **bij te verdienen naast de uitkering**, om via deeltijdwerk de stap naar een reguliere baan te zetten.
- Het moet makkelijker worden om een opleiding te volgen, mantelzorg te verlenen of vrijwilligerswerk te doen in de **Participatiewet**. We steunen sociale werkbedrijven die mensen helpen hun eerste stap op de arbeidsmarkt te zetten. Bijvoorbeeld via het compenseren van begeleidingskosten, ook in gevallen van werknemers met een arbeidsbeperking.
- Miljoenen Nederlanders doen dit dagelijks via **vrijwilligerswerk** in de buurt, bij de sportvereniging of in de natuur. Zij dragen bij aan veel maatschappelijke vraagstukken en zorgen voor verbinding in de samenleving. D66 stimuleert en faciliteert vrijwilligerswerk, en maakt regels simpeler.
- We maken **beleid mét sekswerkers**, gericht op decriminalisatie en destigmatisering: we wijzigen of schrappen regels die sekswerkers criminaliseren, we voeren de Wet regulering sekswerk niet in, we verplichten gemeentes voldoende ruimte te bieden aan sekswerk en we treden sterk op tegen criminele organisaties die de vrijheid en autonomie van sekswerkers bedreigen.
- **We verlagen de werkgeverspremies** voor de laagste inkomens zodat het aantrekkelijker wordt voor werkgevers om mensen in dienst te nemen.
- De **Wet werk en inkomen naar arbeidsvermogen (Wia)** werkt op dit moment onvoldoende.

Door tekorten en onduidelijke regels voelen veel mensen zich niet erkend of krijgen ze niet waar ze recht op hebben. De instroom groeit, vooral door psychische klachten. Zonder ingrijpen loopt het systeem vast: zieken krijgen geen hulp en werkenden blijven te lang in het systeem. In lijn met de analyse van de onafhankelijke commissie toekomst arbeidsongeschiktheidsstelsel (OCTAS) hervormen we de Wia.

- Gelijke kansen tussen vrouwen en mannen vragen om actie. Daarom voeren we een **quotum** in: minstens 40% vrouwen óf mannen in bestuur en toezicht van bedrijven en de top van de overheid. Zo doorbreken we hardnekkige ongelijkheid.

Zelfstandigen krijgen een eigen plek in het arbeidsrecht

Nederland heeft zelfstandig ondernemers nodig voor een bloeiende en innoverende economie. Collectieve voorzieningen worden tegelijkertijd vooral bekostigd door werknemers in loondienst.

- Het is hoog tijd dat er duidelijkheid komt rondom **de status van zelfstandigen**. D66 heeft hier samen met andere politieke partijen een initiatiefwet voor ingediend. D66 wil dat de arbeidsrelatie wordt getoetst voordat een zelfstandig aan de slag kan voor een zakelijke opdrachtgever. Het gaat onder meer om een toets of een zzp'er echt zelfstandig werkt en hiervoor zelf voor kiest. We steunen het voorstel dat iemand automatisch werknemer is bij een te laag uurtarief. Zo voorkomen we dat zzp'ers onder een minimumtarief worden betaald (in lijn met het voorstel in de conceptwet Verduidelijking beoordeling arbeidsrelaties en rechtsvermoeden, Vbar).
- De verschillen tussen zelfstandigen en werknemers in loondienst zijn nu te groot en leiden tot problemen zoals schijnzelfstandigheid. Daarom verkleinen we de verschillen in belasting en sociale zekerheid, in lijn met het arbeidsmarktakkoord, om oneerlijke concurrentie te voorkomen.
- In steeds meer sectoren, waaronder zorg en onderwijs, stappen mensen over van loondienst naar ZZP'er-schap. Vaak ingegeven vanuit de wens tot meer flexibiliteit. Hoewel deze keuze te begrijpen is, holt het de collectieve voorzieningen uit en verhoogt het vaak de werkdruk van de werknemers in loondienst. De tekorten in deze sector maken bovendien dat de opdrachtgevers weinig keuze hebben. Ook hier is dus sprake van een disbalans. D66 wil om die reden de positie van werkende in loondienst versterken. Door te zorgen voor **betere lonen en eerlijkere fiscale voordelen** voor alle typen werkenden verlagen we de financiële prikkel om zelfstandige te worden. Daarnaast geven we de werknemers meer inspraak en verkleinen de concurrentie tussen werknemers onderling en met zzp'ers. Dit sluit zelfstandigen in deze sectoren niet uit, maar maakt de basis eerlijker.

- Iedere werkende verdient bescherming, arbeidsongeschiktheid is een risico voor iedereen. Daarom bouwen we aan **sociale zekerheid voor alle werkenden**. Als eerste stap voeren we een verplichte betaalbare collectieve arbeidsongeschiktheidsverzekering in voor zelfstandigen, conform het advies van de Stichting van de Arbeid. Ook willen we dat zelfstandigen een gelijkwaardige toegang krijgen tot zwangerschaps- en bevallingsverlof.
- We vergroten de mogelijkheden voor **collectieve onderhandelingen voor zelfstandig ondernemers**, om tegenwicht te bieden aan de marktmacht van opdrachtgevers. Bij het afsluiten van cao's moeten alle werkenden voor wie de cao gaat gelden beter worden betrokken, ook niet-leden. We toetsen consequenter op draagvlak en representativiteit.

5.5. Arbeidsmigratie die werkt

Arbeidsmigranten helpen met het opvangen van grote tekorten op de arbeidsmarkt en houden onze (kennis)economie draaiende. Tegelijkertijd vraagt deze vorm van arbeid veel van onze voorzieningen en hebben arbeidsmigranten zelf vaker te maken met misstanden en slechte arbeidsomstandigheden. D66 wil arbeidsmigratie in eerlijke banen leiden. Dat begint begint bij een goed georganiseerde overheid, betrouwbare informatievoorziening en betere registratie van arbeidsmigranten.

Scherpe keuzes over arbeidsmigratie

We kiezen welke economie we willen en investeren in arbeidsbesparende technologieën, waardoor er minder arbeid nodig is.

- We doen grote investeringen in digitalisering en innovatie. We helpen sectoren met middelen en expertise om in te zetten op innovatie. Een voorbeeld is de verlengde inzet op het innovatieprogramma voor robotisering in de landbouw, om zo ook verduurzaming in de sector te bevorderen → *Lees hier meer standpunten over ondernemerschap*.
- Er komen **bindende afspraken met de logistieke sector** over het terugdringen van arbeid en het opschalen van automatisering. In ruil daarvoor wordt gekeken naar wat de sector van de overheid verlangt aan randvoorwaarden en ondersteuning.
- We maken scherpe **keuzes over welke mensen nu nodig** zijn voor Nederland. Dit betekent dat we kiezen voor vakkrachten en kenniswerkers die tijdelijk kunnen helpen om tekorten op te lossen en kennis en ervaring die Nederland mist aan te vullen. Dit kan door aan te

sluiten bij de Europese Talentpool die de Europese Commissie heeft opgezet. Ook zijn er kansen om bedrijven meer mogelijkheden te bieden om werknemers uit grensregio's aan te trekken, bijvoorbeeld door het EU-breed erkennen van (mbo-)diploma's. Regels staan soms in de weg om net over de grens te werken. We halen belemmeringen in de fiscaliteit en sociale zekerheid voor werkgever en werknemer weg. Een nationale adviesraad gaat jaarlijks aanbevelingen doen over het aantal mensen dat in welke sectoren nodig is. Tot slot zetten we in op verschillende pilots om een regeling voor vakkrachten in tekortsectoren te testen.

Waardering voor werk

We verminderen de vraag naar laagbetaalde arbeid. We zorgen dat mensen gewaardeerd worden voor wat ze toevoegen.

- Het **wettelijk minimumloon** en het **wettelijk minimumjeugdloon** worden verhoogd. Hierdoor worden mensen eerlijker beloond voor het werk dat ze doen en wordt het voor werkgevers aantrekkelijker om te investeren in innovaties die de productiviteit verhogen.
- Europese landen concurreren met elkaar om arbeidsmigranten door (fiscale) voordelen te bieden. Dat leidt tot een race to the bottom die we niet willen. Daarom willen we hier duidelijke **afspraken in de Europese Unie** over maken.
- De ETK-regeling (**Extraterritoriale Kostenregeling**) biedt een gerichte vrijgestelde vergoeding om de kosten te dekken die werknemers maken omdat ze niet in land van herkomst, maar in Nederland werken. We versoberen deze maatregel licht door het aantal vrijgestelde kostenposten te verminderen.
- We vergemakkelijken het aannemen van **statushouders**. In veel gevallen willen en kunnen zij een bijdrage leveren aan onze economie. Bovendien zijn zij al in Nederland.

Geen goedkope arbeid ten koste van klimaat en mensen

We voeren maatregelen om sectoren die veel stikstof uitstoten, schade doen aan het klimaat of aan andere zaken te beprizen en te normeren.

- D66 wil een **hogere CO₂-beprijzing in de glastuinbouwsector**. Rode diesel komt niet terug en er komt een slachttaks in de vleessector.
- We **schaffen het verlaagde btw-tarief op sierteeltproducten af**. Dit verlaagde tarief is negatief geëvalueerd. Ook kent de sierteelt negatieve effecten op het klimaat. Er is daarom geen reden deze sector van fiscale voordelen te voorzien via dit lagere tarief.

- Arbeidsmigranten zijn oververtegenwoordigd in het **nachtwerk**. We willen dat ondernemers hier zorgvuldiger mee omgaan. We stellen strengere normen voor nachtarbeid in de Arbeidstijdenwet.
- Er wordt niet genoeg rekening gehouden met de druk die door arbeidsmigratie wordt gelegd op voorzieningen, in het bijzonder huisvesting. Daarom verplichten we het gebruik van de bestaande '**effectrapportage bij nieuwe bedrijvigheid**'. Met dit instrument krijgen gemeenten direct inzicht in wat nodig is wanneer een arbeidsmigrant aantreedt. Het helpt bijvoorbeeld bij het gesprek tussen gemeenten en bedrijven over de huisvesting van arbeidsmigranten in de regio. Het doorlopen van de effectrapportage wordt een voorwaarde voor een vergunning voor de bedrijfsactiviteit van de ondernemer

Een einde aan uitbuiting

In Nederland vormen misstanden en uitbuiting van arbeidsmigranten in laagbetaalde banen geen uitzondering. Dit is voor D66 onacceptabel.

- Op dit moment lenen uitzendbureaus uitzendkrachten vaak uit aan andere uitzendbureaus. Dit doorlenen zorgt ervoor dat het voor de werknemer vaak niet duidelijk is welke cao-afspraken voor hen gelden. Door de ondoorzichtige constructie is het bovendien erg lastig om als werknemer je recht te halen bij de rechter. Daarnaast maakt doorlenen het gebruikelijker om arbeidskracht over grenzen heen in te zetten, wat complexiteit en het ontduiken van werkgeversverplichtingen in de hand werkt. Dit **doorlenen van uitzendarbeid wordt verboden**.
- Voor het grootste gedeelte ligt de verantwoordelijkheid voor het voorkomen van misstanden en uitbuiting bij de werkgevers van arbeidsmigranten zelf. We verhogen de boetes op terrein van eerlijk werk en versterken het instrumentarium van de Arbeidsinspectie. D66 wil dat werkgevers meer verantwoordelijkheid nemen voor de **huisvesting van arbeidsmigranten**. We verkennen hiervoor verschillende opties voor nieuwe wetgeving, bijvoorbeeld een verplichte bijdrage van werkgevers aan een Volkshuisvestingsfonds of een verplichting tot huisvesting bij het aannemen van een arbeidsmigrant.
- Een prettige en volwaardige deelname aan de samenleving door arbeidsmigranten is een win-win situatie, zeker omdat veel arbeidsmigranten in de praktijk vaak langer in Nederland verblijven. Hier horen middelen voor goed onderwijs bij. We zorgen dat de **onderwijsbekostiging voor kinderen van arbeidsmigranten** op gelijk niveau wordt gebracht met dat van kinderen van asielmigratie.

- D66 ondersteunt gemeenten met extra middelen voor het aanbieden van **taalonderwijs aan arbeidsmigranten** door een verhoging van de middelen in de Wet Educatie Beroepsonderwijs (WEB). Hierdoor wordt het makkelijker voor arbeidsmigranten en hun kinderen om sociaal te integreren in de maatschappij en zichzelf te redden in het dagelijks leven.

Verdieping | Hoofdstuk 6

Ruimtelijke ordening, natuur en landbouw

Ruimtelijke ordening, natuur en landbouw

6.1 Een land dat leeft

We hebben meer plannen en ambities dan dat we ruimte hebben. Daarom moeten we slim combineren wat we belangrijk vinden. D66 pleit voor zorgvuldige en transparante afwegingen bij ruimtelijke keuzes. Participatie moet aan het begin van het proces plaatsvinden, zodat we sneller en met meer draagvlak keuzes kunnen maken.

- Grote vraagstukken zoals wonen, mobiliteit, biodiversiteit, energie en veiligheid vragen om richting. Daarom neemt het Rijk weer regie op **de ruimtelijke hoofdstructuur van Nederland**. Niet om alles zelf te bepalen, maar om samen met provincies, gemeenten en regio's keuzes te maken die mensen vooruithelpen.
- Er kan meer als we slim samenwerken. D66 wil dat het Rijk, de provincies en de gemeenten samen voor **elk gebied één integraal plan** opstellen voor de grote vraagstukken, zoals woningbouw, mobiliteit, de landbouwtransitie en natuurherstel. Een ambitieuze toekomstvisie, een heldere uitvoeringsagenda en afspraken over financiering en verantwoordelijkheden komen in deze plannen samen.
- We geven gemeenten en provincies de regie om **actief grondbeleid** te voeren. We bundelen beschikbare publieke en private middelen. Zo voorkomen we dat potjes geld over verschillende beleidsterreinen en versnipperen. En we zorgen dat inspraak en beroep beter worden geregeld, en procestijden worden verkort.
- We beschermen onze leefomgeving niet alleen voor onszelf maar ook voor wie na ons komt. Daarom voert D66 een **generatietoets** in bij wetgeving over ruimtelijke ordening. Zo krijgen we zicht op de langetermijneffecten op de leefomgeving voor volgende generaties.
- We werken **gebiedsgericht** samen met regionale overheden. D66 wil dat het Rijk structureel samenwerkt met regio's aan lokale oplossingen voor wonen, bereikbaarheid, landbouw en leefomgeving. Dat vraagt om duidelijke regie, structurele middelen en maatwerkafspraken die recht doen aan de kracht en opgaven van elke regio.

Betere balans tussen recht op wonen en rechtsbescherming

Het moet weer mogelijk worden om woningen te bouwen en noodzakelijke infrastructuur aan te leggen voor de verduurzaming van onze energie. D66 wil daarom de mogelijkheden om bewaar te maken in balans brengen met het recht op een dak boven je hoofd.

- De gemeenteraad krijgt in de Omgevingswet meer mogelijkheden om **participatie** te eisen bij private en (semi-)publieke initiatiefnemers van projecten.
- Door te investeren in **sociale advocatuur** krijgen meer mensen tijdig juridische ondersteuning bij bezwaarprocedures. Zo voorkomen we dat zaken voortslepen en procedures worden gestart die enkel en alleen vertragend zullen werken. Ook investeren we in de capaciteit van de rechtspraak en brengen we de behandeltermijnen uit de crisis- en herstelwet weer terug. Zo **lopen de wachttijden terug** en is er sneller duidelijkheid.
- Bij projecten met een beperkte impact op de leefomgeving verkleinen we de mogelijkheid van een **voorlopige voorziening**. De bezwaarprocedure loopt dan door, maar het remt de realisatie niet. Reparatie is dan immers mogelijk, als de bezwaarmaker in het gelijk wordt gesteld.

Schone lucht, schone grond, schoon water

Vervuiling maakt mensen ziek en verwoest de natuur. D66 pakt vervuiling aan. We verbieden PFAS zo snel mogelijk, halen milieubelastende bestrijdingsmiddelen uit de schappen en investeren in veilige alternatieven. Boeren krijgen duidelijkheid en steun bij de overstap. Gemeenten krijgen meer slagkracht voor spuitvrije zones. We hervormen het toelatingsbeleid voor bestrijdingsmiddelen zodat volksgezondheid en biodiversiteit echt voorop staan. En we nemen de zorgen van burgers serieus. We brengen samen met hen de problemen in kaart via burgermeetnetwerken en testmogelijkheden van eieren van hobbykippen.

- De verspreiding van PFAS en milieubelastende bestrijdingsmiddelen bedreigt onze leefomgeving en volksgezondheid. D66 wil het gebruik zo snel mogelijk terugdringen en voorkomen dat het resterende gebruik onacceptabele risico's oplevert.
- PFAS die niet essentieel is, wordt zo snel mogelijk verboden. D66 is voorstander van een **Europees PFAS-verbod**. Wat Europees nog niet lukt, moeten we in Nederland gaan doen. We investeren daarnaast in alternatieven voor PFAS. Dit is ook een economische kans.
- Er komt **grootschalig** onderzoek op PFAS-verdachte locaties om uitspoeling naar het milieu te voorkomen. Grondeigenaren worden verplicht om hieraan mee te werken
- Bij de **toelating van bestrijdingsmiddelen** op de markt testen we deze nadrukkelijk ook op het effect wanneer ze in combinatie met andere middelen worden toegepast, en op de effecten op de volksgezondheid.
- Er komen duidelijkere regels die gemeenten helpen om spuitvrije zones in te stellen en eisen te stellen aan telers over het informeren van omwonenden.

- We pleiten voor een **landelijk verbod op milieubelastende bestrijdingsmiddelen**. Dat is nodig om de kwaliteit van ons drinkwater te beschermen. Boeren en consumenten moeten zich op het verbod kunnen voorbereiden. We investeren in alternatieve, niet-schadelijke bestrijdingsmiddelen en andere innovaties. Milieubelastende bestrijdingsmiddelen voor de sierteelt en glyfosaat verbieden we binnen achttien maanden. Roundup moet per direct uit alle consumentenwinkels in Nederland verdwijnen. Voor andere middelen kijken we naar ruimere afbouwperiodes met een duidelijke einddatum. Zo maken we flink investeren in alternatieven aantrekkelijk.
- Betrokkenheid van burgers bij hun gezonde leefomgeving is belangrijk. D66 is daarom voorstander van **burgermeetnetwerken**. Denk aan het meten van luchtkwaliteit, waterkwaliteit, biodiversiteit of de verspreiding van chemicaliën. Door deze burgermeetnetwerken te omarmen, kan vroegtijdig worden gezorgd voor kwalitatief goede metingen en voor duidelijkheid over de rol van de metingen bij het formuleren van effectief beleid. Ook kan het een nuttige aanvulling zijn op wetenschappelijk onderzoek.
- D66 wil burgers de mogelijkheid bieden om gratis de eieren van hun hobbykippen te laten testen. Dit wordt centraal gecoördineerd, waardoor een beter beeld ontstaat van de PFAS-verspreiding.

Klaar voor extreem weer

- We verplichten woningplatformen zoals Funda om de bekende **klimaatrisico's van een woning te vermelden**. Zo kunnen mensen vanaf het begin een geïnformeerde keuze maken.
- Banken krijgen de verantwoordelijkheid om klimaatrisico's mee te nemen bij de hypotheekverstrekking. Zo worden kopers in staat gesteld om de verwachte klimaatschade te herstellen met spaargeld of hypotheekruimte. Doordat de woningwaarde stijgt na herstel kan de leenruimte voor kopers mogelijk worden verruimd.
- Alle data over klimaatrisico's en klimaatschade wordt via het CBS beschikbaar gesteld om risico's op onjuiste informatie en inefficiëntie te voorkomen.
- D66 wil een Klimaatschadeladder die inzichtelijk maakt welke klimaatschade voor rekening komt van burgers en bedrijven, en welke klimaatschade de overheid draagt. Zo zorgen we voor duidelijke verwachtingen en rechtvaardige risicospreiding.
- D66 pleit voor de ontwikkeling van een Nationale Adaptatiemonitor, die periodiek verschijnt en inzicht biedt in klimaatrisico's, maatschappelijke gevolgen van klimaatverandering en effectieve adaptatiemaatregelen. Zo maken we Nederland weerbaarder tegen weersextremen.

6.2. Voor de toekomst van alles wat leeft

Wat we nú doen, bepaalt hoe we straks leven. Zonder gezonde natuur verliezen we onze basis: schoon water, een vruchtbare bodem, biodiversiteit, verkoeling, veiligheid en verwondering. Daarom maken we werk van natuurherstel en -versterking en bescherming van drink- en oppervlaktewater en dierenwelzijn. Dat doen boeren, bedrijven, overheden en bewoners samen.

Natuur terug in ons dagelijks leven

We beschermen wat kwetsbaar is en versterken wat waardevol is. Dat begint bij heldere doelen, eerlijk eigenaarschap en boeren als bondgenoten. Zo maken we ruimte voor herstel, brengen we natuur dichterbij mensen en zorgen we dat iedereen mee kan doen: publieke en private grondeigenaren en burgers. Zo zorgen we dat natuurdoelen niet blijven steken in goede bedoelingen, maar écht worden gehaald.

D66 gaat de versnippering van natuurgebieden tegen en werkt aan verbonden ecosystemen. We nemen afscheid van eentonige monoculturen en maken meer ruimte voor biodiversiteit. We herstellen en versterken de natuur actief in beschermde gebieden én daarbuiten: waar we wonen, werken en recreëren.

Het mooie is: veel van deze maatregelen zijn eenvoudig, betaalbaar en maken Nederland mooier. Denk aan bloemrijke bermen, inheems openbaar groen of het vasthouden van water met natuurlijke middelen. Zo brengen we natuur terug in het dagelijks leven – dichtbij en tastbaar.

- Rond kwetsbare natuur richten we zogenaamde **groen-blauwe** zones in. Zulke zones helpen om de natuur te beschermen tegen stikstof, verbeteren de waterkwaliteit en bieden leefruimte aan planten en dieren. Ze dragen ook bij aan een aantrekkelijk landschap en helpen water vast te houden bij droogte of extreme regenval.
- We zorgen dat alle overheden **natuur meenemen in hun ruimtelijke keuzes**, met 'natuurinclusief beleid' als toetsingskader bij bijvoorbeeld woningbouw, infrastructuur en landbouwprojecten.
- Gronden in eigendom van het Rijk worden voortaan **natuurinclusief beheerd**. Denk aan bloeiende bermen langs rijkswegen, dijken met ruimte voor insecten en natuurvriendelijke oevers bij Rijkswaterstaat.
- We scherpen **pachtvoorwaarden** aan voor areaal in overheidsbezit: biodiversiteit wordt beloond, uitputting tegengegaan. De pachtwet passen we aan, zodat het makkelijker

wordt om vooruitstrevende boeren of grondgebruikers te waarderen, te kunnen sturen op duurzaam grondgebruik en ondernemers een langere tijdshorizon te geven.

- Particuliere grondeigenaren krijgen steun om natuur te behouden en te versterken. Dat doen we gericht, zoals via **vergoedingen voor natuurbeheer**, belastingvoordelen, langjarige beheercontracten en praktische ondersteuning. Zo maken we natuur op particuliere gronden een aantrekkelijke en haalbare keuze.
- Tuinen en balkons kunnen de biodiversiteit in steden en dorpen verrijken. Daarom wil D66 samen met de tuinbranche werken aan een Nationaal Actieplan '**De tuin van Nederland**': in 2035 zijn tuinen, parken en balkons vol leven.
- Om particulieren en bedrijven te ondersteunen om het goede te doen voor de natuur, richten we een platform op voor kennisdeling, praktijkervaringen en financiële steun.
- We erkennen de waarde van natuur niet alleen ecologisch, maar ook juridisch. Natuur is niet slechts een van de vele belangen, maar verdient **een eigen stem** in besluitvorming. Daarom werken we aan een systeem waarin cruciale natuurgebieden – zoals de Waddenzee – rechten kunnen krijgen, met vertegenwoordiging in bestuurlijke processen. Zo kunnen we het belang van ecosystemen structureel borgen bij ruimtelijke keuzes, en ze beter beschermen op de lange termijn.

Water als onze buffer

Water bepaalt of onze dorpen leefbaar blijven, onze oogsten slagen en ons drinkwater schoon is. Waterbeleid is klimaatbeleid, gezondheidsbeleid en natuurbeleid tegelijk. Voldoende, schoon water en waterveiligheid zijn geen vanzelfsprekendheid, maar het moet dat wel weer worden. Ook moeten we zorgen dat het landschap werkt als een spons: water vasthouden in natte tijden en leveren in droge.

- We voldoen uiterlijk in 2027 aan de **Europese Kaderrichtlijn Water**. Die schrijft voor dat ons water – zoals rivieren, sloten, meren en grondwater – in 2027 schoon, gezond en van goede kwaliteit moet zijn. Dus minder vervuiling door mest, milieubelastende bestrijdingsmiddelen en afvalstoffen, en meer ruimte voor natuurlijk waterbeheer.
- In veenweidegebieden en kwetsbare zones verhogen we het **grondwaterpeil**. Dit is goed voor het klimaat, voorkomt bodemdaling en schade, verbetert de waterkwaliteit en helpt kwetsbare natuur herstellen.
- **Water wordt een handelswaar** met een eerlijke prijs. We zetten in op gedragsverandering via voorlichting en prijsprikkels. Daarmee gaan grootverbruikers gaan meer betalen, zodat verspilling afneemt. We ontzien particulieren met normaal gebruik.

- We investeren in **moderne zuiveringsinstallaties**, circulaire watersystemen en het hergebruik van grijs water. We verbeteren industriële lozingsnormen, inclusief de controle op naleving, en investeren in moderne zuiveringsinstallaties.

6.3. Toekomst voor boeren én natuur

De landbouw- en voedseltransities vragen concrete keuzes. Niet alleen mooie woorden, maar duidelijke stappen die boeren helpen, natuur en dierenwelzijn versterken en voedselzekerheid garanderen. We combineren richting en ruimte: met landelijke kaders én lokaal maatwerk. Zo bouwen we samen met boeren, burgers en ketenpartners aan een landbouw die toekomstbestendig is – economisch, ecologisch én sociaal.

Van crisis naar kracht

We benaderen de grote opgaven in het landelijk gebied integraal. De tijd van onsamenvangende beleidsdoelen is voorbij. Water, natuur, klimaat en bodem vragen om samenwerking tussen overheden, boeren en samenleving. Alleen zo voorkomen we dat boeren van crisis naar crisis gaan.

- Er zijn in veel gebieden belangrijke stappen gezet. De ambitieuze plannen die er liggen, voeren we uit. Voor gebieden waarvoor nog geen integraal plan is, versnellen we dat proces. Dit doen we door voor deze gebieden een zogenaamd **Omwisselbesluit** te nemen. Het Rijk maakt een gebiedsplan, inclusief financiering. De regio mag binnen een afgebakende tijd een alternatief plan voorstellen.
- De transitie van de landbouw kent onzekerheden, regionale verschillen en stevige dilemma's. Daarom sturen we niet met rigide blauwdrukken, maar met **vertrouwen**, ruimte om te leren en bereidheid om bij te stellen. We leren gaandeweg en sturen bij op basis van praktijkervaringen. Ook de handhaving passen we daarop aan.
- We kiezen voor natuurinclusieve en natuurversterkende landbouw mét verdienvermogen. Daarom versterken we het **verdienmodel van de boer** als deze bijdraagt aan maatschappelijke doelstellingen voor bodem, water, lucht en biodiversiteit. Dat doen we met een scala aan maatregelen. Denk aan: een nieuwe verdeling van Europese gelden; een gelijk speelveld in Europa; een eerlijke betaling voor zogenaamde systeemdiensten als koolstofopslag in de bodem; waterberging; landschapsbeheer; het stimuleren van biologische producten door zowel supermarkten als door inkoop van producten door de

overheid. En tot slot het afboeken van grondwaarde. Dat brengt het opbrengend vermogen van de grond weer in balans met de grondprijs.

- De veehouderij is een van de belangrijkste bronnen van de overbelasting met stikstof die ons land op slot heeft gezet. De huidige, generieke uitkoopregeling is gericht op snelle stikstofreductie en draagt weliswaar bij aan dat doel, maar is in veel gevallen niet kosteneffectief. Blijvende boeren worden niet geholpen om te verduurzamen. Bovendien heeft de regeling ongewenste neveneffecten. Zo verdwijnt er veel grasland, waar teelten die meer kunstmest, bestrijdingsmiddelen en grondwater vragen voor in de plaats komen. Hier is de integrale gebiedsopgave niet mee geholpen.
- **Toekomstige uitkoopregelingen** moeten helpen om de brede gebiedsdoelen te realiseren. Ze moeten ook toekomstgerichte boeren helpen verduurzamen. Een uitkoopregeling kan een uitkomst zijn voor ondernemers zonder opvolging of voor wie niet kan verduurzamen, om welke reden dan ook. Als het nodig is om gebiedsdoelen te halen, blijft gedwongen uitkoop een optie.
- D66 kiest voor structurele **transformatie van de landbouw** als dominante beweging, in plaats van sanering. Onze focus ligt op een extensievere en natuurinclusieve landbouw met een gezond verdienmodel. Dat betekent dat we minder focussen op technische innovatie. Dit zal een bijdrage leveren, maar in de praktijk vallen de resultaten vaak tegen, zijn de kosten hoog en houden ze de intensieve landbouw in stand.
- We begrijpen het verlangen van boeren om weer aan het roer te staan. Daarom staat D66 open voor **doelsturing**: de overheid stelt duidelijke milieudoelen, en de boer bepaalt zelf hoe die te bereiken. Dat geeft ruimte voor vakmanschap en innovatie.
- Het Rijk stelt een **gebiedsfonds** in voor integrale gebiedsfinanciering. Zogenaamde ecosysteemdiensten die bijdragen aan biodiversiteit, landschap, bodem-, water- en luchtkwaliteit en andere gebiedsopgaven, zoals verstedelijking en de energietransitie, worden in samenhang gerealiseerd. Alleen zo krijgen we oplossingen die werken voor boeren, natuur en samenleving.

Boeren als bouwers van het landschap

Boeren doen zoveel meer waardevols dan alleen voedselproductie. Ze beheren het landschap, houden de bodem gezond en zorgen voor schoon water. Daar hoort een eerlijk verdienmodel bij. We maken ruimte voor nieuwe inkomsten, innovatieve vormen van samenwerking en beloning voor ecologische diensten.

- We betrekken **innovatieve en duurzame koplopers** actief bij het ontwerpen van beleid en gebiedsopgaven. Hun kennis en ervaringen worden richtinggevend.
- Vergoedingen voor ecologische diensten, zoals het behoud en herstel van natuur, worden niet meer bepaald op basis van het principe van misgelopen inkomsten vanwege een mindere oogst op een deel van het perceel, maar op basis van de **maatschappelijke waarde** die de ecologische dienst creëert.
- We ondersteunen samenwerkingen tussen boeren, bewoners en andere belanghebbenden (**gebiedscoöperaties**) en korte voedselketens om boeren meer grip te geven op hun afzet- en verdienvermogen. We delen kennis en ervaringen tussen verschillende gebiedscoöperaties, bieden procesondersteuning en kijken met deze coöperaties naar de barrières die zij ervaren en hoe we deze kunnen opheffen.
- We kunnen niet alles met publieke middelen oplossen. Waar de waarde van grond of productie sterk stijgt dankzij publieke investeringen of besluitvorming, voeren we een **planbatenheffing** in. Zo voorkomen we dat de ene partij veel verdient terwijl een ander de kosten draagt. We geven boeren meer ruimte om andere economische activiteiten te ontwikkelen wanneer dit de verduurzaming van hun bedrijf ondersteunt. Denk aan het opzetten van een lokale energiecoöperatie.
- Economische activiteiten die bijdragen aan gebiedsdoelen – zoals kleinschalige woningbouw of energieprojecten – kunnen deels worden ingezet voor financiering van duurzame landbouw.
- Wanneer bedrijfsemissies betrouwbaar meetbaar zijn, staat D66 open voor een **feebate-systeem**: een bonus voor een lage uitstoot en een bijdrage bij een hoge uitstoot. Dit maakt het voor ondernemers lonend om stappen extra te zetten boven op de minimale vereisten. Zo stimuleren we creativiteit en ondernemerschap.

Toegang tot grond

De toekomst van de grondgebonden landbouw wordt voor een groot deel bepaald door toegang tot betaalbare grond. Grond is schaars, duur én cruciaal voor extensivering. Daarom voeren we actief grondbeleid gericht op duurzame, toekomstgerichte landbouwbedrijven. Zo versterken we de natuur én het verdienvermogen.

- De komende jaren komt naar verwachting veel grond op de markt. Die grond is cruciaal om de gebiedsplannen uit te kunnen voeren. Daarom voeren we **actief grondbeleid**: we kopen, via voorkeursrecht, grond op en maken het beschikbaar voor de realisatie van de

gebiedsdoelen, waaronder versterking van de natuur en een landbouwsector met toekomst. Zo zorgen we dat de gewenste gebiedsfunctie op de juiste plek mogelijk wordt en er perspectief komt voor toekomstgerichte boeren.

- We bieden ruimte voor **nieuwe boeren**: gemotiveerde jonge mensen die graag een landbouwbedrijf willen opzetten of overnemen. Dat is nu nog lastig wanneer je geen grond of startkapitaal hebt of niet uit een boerengezin komt. Juist buitenstaanders kunnen met hun frisse blik voor een positieve impuls zorgen. Naast toegang tot grond vraagt dit ook om toegang tot leningen die een duurzame bedrijfsvoering mogelijk maken.
- In de overgangszones naast natuurgebieden zetten we in op **natuurversterkende landbouw**. Denk hierbij aan voedselbossen en andere vormen van natuurinclusieve landbouw. Voedselbossen kunnen na tien jaar al een even grote biodiversiteit hebben als een 'oud' natuurgebied.

Kringlooplandbouw in praktijk

Kringlooplandbouw is geen ideaal op papier, maar een richtinggevend principe voor het dagelijks boeren. Dat betekent dat veehouders zelf het voedsel voor de dieren produceren (en het niet importeren) en dat de mest op de eigen grond kan worden afgezet. Door bodem en water leidend te maken en kringlopen zoveel mogelijk lokaal te sluiten, bouwen we aan een landbouw die minder afhankelijk is van import, minder uitstoot veroorzaakt en beter bestand is tegen klimaatverandering.

- Een nieuwe **Kringlooplandbouwwet** legt vast dat boeren in de toekomst binnen de natuurlijke grenzen produceren. Dat betekent: minder afhankelijkheid van kunstmest en geïmporteerd veevoer, minder verspilling van grondstoffen en een gezonde bodem die niet alleen nu maar ook in de verre toekomst voedsel kan voortbrengen. Uiterlijk in 2032 is de melkveehouderij grondgebonden, dat wil zeggen: het voer komt van het eigen land en de mest wordt ook gebruikt voor dit land.
- **Kunstmest** en milieubelastende bestrijdingsmiddelen worden uit gefaseerd vanaf 2035. We onderzoeken hoe menselijke mest veilig kan worden toegepast om kringlopen te sluiten en nutriëntentekorten te voorkomen.

Voedsel van de toekomst

Een eerlijk en duurzaam voedselsysteem vraagt om verandering in de hele voedselketen. Niet de goedkoopste prijs, maar de echte waarde moet leidend zijn. Daarom zetten we in op

transparantie, eerlijk delen van opbrengsten en ondersteuning van gezonde, duurzame keuzes voor iedereen.

- Supermarkten en voedselverwerkers gaan financieel bijdragen aan verduurzaming. Biologische en lokale producten worden de norm bij inkoop door overheden. **Duurzaam eten** wordt makkelijker met fiscale prikkels en heldere labels.
- **Kweekvlees** krijgt ruimte voor doorontwikkeling en toelating op de voedselmarkt. Nederland heeft alles in huis om hierin voorop te lopen: sterke kennisinstellingen, innovatieve startups en een groeiende markt. D66 wil een actieve rol van de overheid om deze voedselinnovaties te versnellen. Denk aan snellere toelating, gerichte investeringen en Europese samenwerking. Zo bouwen we aan een voedselsector die niet alleen gezond is voor mens en planeet, maar waarin Nederland ook economisch het verschil maakt.
- Plantaardige eiwitten zijn inmiddels volwaardige en smakelijke alternatieven, mede dankzij Nederlandse koplopers in innovatie en voedseltechnologie. Dierlijke eiwitten blijven een rol spelen, maar krijgen een eerlijkere prijs – inclusief de impact op milieu, gezondheid en dierenwelzijn. Zo versterken we de markt voor duurzame keuzes en creëren we ruimte voor toekomstgerichte boeren.

Dierenwelzijn als moreel kompas

Hoe we met dieren omgaan, zegt iets over wie we zijn. We zorgen voor duidelijke regels, strenge handhaving en meer ruimte voor dierenrechten. Dieren in de veehouderij, in de natuur en in laboratoria verdienen bescherming – met realistisch, maar vastberaden beleid.

- We versnellen de afbouw van kooihuisvesting en verbieden onnodige ingrepen bij dieren.
- Het toezicht op dierhouderijsystemen, het transport en de slacht wordt flink aangescherpt.
- We stellen een onafhankelijke **Ombudsman voor Dieren en Natuur** aan, met een mandaat voor toezicht, klachtenverwerking en beleidsadvies.
- We leren samenleven met de **wolf** – beschermen waar het kan, ingrijpen waar het moet. Ook bij plaagdieren kiezen we voor preventieve, diervriendelijke aanpakken. We investeren in alternatieven voor dierproeven.

Verdieping | Hoofdstuk 7

Europa, defensie, internationale samenwerking en migratie

Europa, defensie, internationale samenwerking en migratie

7.1. Europa dat beschermt en verbindt

Het antwoord op nieuwe dreigingen is betere samenwerking. D66 kiest voor een daadkrachtige Europese Unie die levert op grote maatschappelijke missies: klimaat, veiligheid en technologie. We hervormen de Europese begroting om forse, gerichte investeringen mogelijk te maken. We versterken de democratie met meer zeggenschap voor mensen. We maken de interne markt eerlijker en effectiever door onnodige barrières weg te nemen. Niet alleen omdat het werkt en nodig is in tijden van grote nieuwe dreigingen, maar ook omdat we geloven in een steeds hechtere Unie die onze waarden beschermt en mensen verbindt.

Samen sterk voor Europese waarden en belangen

Terwijl autocraten aan invloed winnen, staan de democratie en onze waarden onder druk. Rusland, China en de Verenigde Staten hebben baat bij een verdeeld Europa. Daarom kiezen wij voor open strategische autonomie en uitbreiding van de EU. Want als wij niet besluiten hoe we een gezamenlijke toekomst vormgeven, dan gaan andere wereldmachten dat voor ons doen. *Lees hier meer standpunten over → defensie en → technologie.*

- Met **Europees economisch buitenlandbeleid** beschermen we onze belangen in de wereld. Dat betekent preferentiële handelsverdragen sluiten en investeren in landen met veel grondstoffen, Europese voorraden aanleggen van cruciale grondstoffen en strategische industriële partnerschappen sluiten om de toegang tot cruciale technologie, zoals microchips, veilig te stellen.
- D66 steunt een duidelijk **Europees perspectief**, met strenge voorwaarden voor democratie en rechtsstaat, voor de Moldaviërs, Georgiërs, Armeniërs en de mensen op de Westelijke Balkan.
- De EU moet zich voorbereiden op **uitbreiding**, met sterkere democratische besluitvorming en betere rechtsstatelijke waarborgen.
- Discriminatie hoort nergens thuis in Europa. In landen als Hongarije en Italië staan vrouwen en LHBTI+’ers onder druk. D66 wil dat de EU optreedt: met een sterke antidiscriminatie-richtlijn die **gelijke behandeling, mensenrechten en reproductieve rechten**

in alle lidstaten beschermt, en met structurele financiering van ngo's die opkomen voor mensenrechten en de rechtsstaat.

Een interne markt die werkt voor jou

D66 wil dat de interne markt werkt voor mensen. Pensioenen en spaargeld moeten makkelijker duurzaam worden geïnvesteerd. Europese bedrijven krijgen ruimte om te groeien in sectoren als AI, medicijnen en schone technologie. Zo versterken we Europa's concurrentiekracht en bouwen we aan een eerlijke economie.

- In het **Europees mededingingsbeleid** moet het makkelijker worden om machtige bedrijven te beboeten, gedragsmaatregelen op te leggen of zelfs op te breken als de schade die zij toebrengen te groot is. Dat betekent: snellere procedures, minder ruimte voor juridisch tijdrekken en zorgen dat particuliere belangenbehartigers makkelijker hun recht halen.
- D66 staat pal voor het vrije verkeer van personen binnen **Schengen**. Grenscontroles aan de binnengrenzen zijn schijnoplossingen die amper effect hebben op de veiligheid, maar wel onze economie, samenwerking en vrijheden ondermijnen. We investeren liever in slimme samenwerking, sterke buitengrenzen en Europese solidariteit.
- D66 wil een echte **Europese kapitaalmarktunie**, waarin regels voor faillissementen en duurzaamheidsrapportages gelijk worden getrokken.
- Multinationals misbruiken verschillen tussen lidstaten om zo min mogelijk belasting te betalen. Daarom wil D66 een **Europese vennootschapsbelasting**, met een hogere Europese ondergrens.
- We verminderen onnodige regeldruk, zonder in te leveren op consumentenrechten of privacy. **De AVG wordt toekomstbestendig gemaakt**: eenvoudiger toepasbaar voor kleine bedrijven, met behoud van sterke bescherming van persoonsgegevens.
- De ambities om de interne markt verder te brengen, zoals de digitale interne markt, kunnen schuren met nationaal veiligheidsbeleid. D66 werkt aan **pragmatische oplossingen** waarvoor geen verdragswijziging nodig is, zodat bijvoorbeeld Italiaanse voornemens voor samenwerking met Elon Musk niet de strategische positie van de hele EU ondermijnt.

Een écht boegbeeld van de democratie

Nu Trump in de VS de democratie met voeten treedt, moet Europa des te meer het voorbeeld van democratie in de wereld zijn. Laten we de daad bij het woord voegen en de EU écht democratisch

maken. Daarbij is onze Europese democratie zo sterk als de zwakste speler: we treden hard op tegen lidstaten die de rechtsstaat aan hun laars lappen.

- D66 wil **transnationale kieslijsten**. Het **Europees Parlement** krijgt ook de volle bevoegdheid om zelf wetten te initiëren.
- Nederland neemt initiatief om een eind te maken aan de maandelijkse verhuizing tussen Brussel en Straatsburg. Het **Europees Parlement krijgt één vaste zetel**.
- D66 wil **hervorming van de artikel 7-procedure**. In het uiterste geval, moeten lidstaten die de democratie en rechtsstaat systematisch met voeten treden, volledig uit de Europese Unie gezet kunnen worden.
- Sterke **betrokkenheid van nationale parlementen bij Europees beleid** is belangrijk voor de democratie. D66 wil daarom duidelijke invloed van het parlement op het Nederlandse standpunt. In het bijzonder is sterkere betrokkenheid na afloop van vergaderingen van de Europese Raad nodig.
- Om de EU echt sterker, slagvaardiger en democratischer te maken, is **verdragswijziging** nodig. Op korte termijn zijn ook stappen nodig, zoals aanbevolen in het zogeheten Draghi-rapport over het Europese concurrentievermogen: de EU moet minder doen en wat het doet vooral beter doen, snellere integratie realiseren op prioriteiten, met ruimte voor koplopers, en zorgen voor een lagere regeldruk.
- Europees beleid gaat bij uitstek over de lange termijn. Daarom moet de jeugd aan tafel zitten. Een **Europese jongerenraad**, met jonge mensen onder de 25 jaar, krijgt adviesrecht bij de benoeming van Eurocommissarissen en kan openbaar adviseren over nieuw EU-beleid.

Een begroting die wél het verschil maakt

Het is hoog tijd om de Europese begroting te moderniseren. Het Meerjarig Financieel Kader moet zich richten op de grote opgaven van deze tijd. Dat betekent ook dat de EU meer eigen inkomsten nodig heeft en lidstaten meer ruimte voor investeringen. Juist in gemeenschap en schaalvoordeel ligt de kracht van Europa. Daar profiteren Nederlanders direct van.

- Aanvullende **eigen inkomsten voor de Europese Unie** bestaan bijvoorbeeld uit een Europese suikertaks, een Europese belasting op grote financiële transacties (gericht op flitstransacties), een percentage van de overwinsten van multinationals en een grensheffing die de import van goederen eerlijk belast op basis van de uitstoot van CO₂. De extra middelen gaan onder meer naar groene energie en energie-onafhankelijkheid,

verduurzaming, defensie, Europese technologie, asiel en migratie en wetenschap. Ook is D66 voorstander van Eurobonds: obligaties (leningen) van de eurozone als geheel, niet van de afzonderlijke lidstaten.

- We moderniseren het **Meerjarig Financieel Kader**. Publiek geld gaat naar de grote opgaven van deze tijd. Landbouwsubsidies schroeven we terug, en zijn alleen nog maar gericht op verduurzaming, herstel van natuur en regionale versterking. Geen subsidies meer voor vervuilende bedrijven. De looptijd van de begroting verkorten we van zeven naar vijf jaar; dat past beter bij de Europese prioriteiten.

7.2 Een Europese krijgsmacht

De grote geopolitieke dreigingen van deze tijd vragen om versterking van onze veiligheidsinfrastructuur. D66 investeert in een weerbare Nederlandse krijgsmacht, strategische zelfstandigheid van Europa en een slagvaardig NAVO-bondgenootschap – mét een eigen Europese krijgsmacht. We versterken de weerbaarheid van onze samenleving tegen hybride dreigingen en investeren zowel in klassieke militaire capaciteiten als in militaire technologie. Zo beschermen we onze vrijheid, democratie en rechtsstaat.

Een samenleving die voor zichzelf opkomt

D66 komt de afspraak van de NAVO na om 3,5% van het BBP in defensie te investeren en 1,5% van het BBP in kritieke infrastructuur, maatschappelijke weerbaarheid en een sterke defensie-industriële basis. Op die manier bieden we weerstand tegen de druk waaronder onze samenleving staat. Lokale, nationale en internationale bedreigingen vermengen zich steeds meer. Statelijke actoren maken bijvoorbeeld gebruiken van de diensten van criminele samenwerkingsverbanden om onze samenleving aan te vallen. De hybride dreiging vraagt niet alleen om een sterke krijgsmacht maar om een gezamenlijke inzet tegen deze dreiging: als overheid, als bedrijven en als burgers.

- We versterken onze nationale **verdediging tegen hybride oorlogsvoering** zoals cyberaanvallen, sabotage en desinformatie. D66 investeert in de bescherming van datakabels, de energievoorziening en andere kritieke infrastructuur.
- We ontwikkelen **een nationale strategie** om Nederland te beschermen tegen hybride dreigingen. Vitale organisaties – zoals ziekenhuizen, energiebedrijven en IT-dienstverleners – zijn verplicht om hun digitale veiligheid op orde te brengen. De overheid moet hen daarbij ondersteunen.

- We maken een **nationaal plan voor weerbaarheid** van onze kritieke infrastructuur. Daarin maken we een brede maatschappelijke risicoanalyse voor alle kritieke logistieke knooppunten, energievoorzieningen, fysieke en digitale infrastructuur. Ook hierin nemen we de impact van klimaatverandering mee.
- We investeren in **strategische reserves** van medicijnen, levensmiddelen en gas. Net als de strategische voorraad olieproducten die we sinds de oliecrisis in 1973 aanhouden, zijn strategische voorraden van deze artikelen essentieel voor onze weerbaarheid en veiligheid.
- Via een **landelijke campagne** maken we de samenleving bewust van de impact van hybride oorlogsvoering. Mediawijsheid, crisisvoorbereiding, en digitale vaardigheden zijn essentieel voor een weerbare samenleving.
- Door klimaatverandering neemt de kans op natuurbranden, overstromingen en andere rampen steeds verder toe. Daarom investeren we in de gehele keten van **rampenbestrijding**.
- D66 wil dat in Nederland iedereen vanaf jonge leeftijd de kans krijgt om te leren helpen. In samenwerking met maatschappelijke organisaties maken we het mogelijk dat alle mensen **vanaf 12 jaar kosteloos een EHBO-diploma** kunnen halen. Dat versterkt de weerbaarheid van onze samenleving én het vertrouwen in elkaar.

De Nederlandse krijgsmacht als sterke partner

D66 investeert met strategische ambitie in een veilig Europa en een sterk NAVO-bondgenootschap. We versterken de Nederlandse krijgsmacht door te investeren in voldoende personeel, passend materieel, uitbreiding van oefenlocaties en efficiënte logistiek. Tegelijk bouwen we aan maatschappelijke weerbaarheid, zodat samenleving en defensie samen sterker staan.

- Aanvullend op de dienstplicht naar Zweeds model gaan we door met het **dienjaar**, waarin jongeren een jaar lang vrijwillig bij de krijgsmacht werken en ontdekken of een militaire carrière iets voor ze is. We evalueren de opzet hiervan en houden rekening met de organisatorische groeipijn die hiermee gepaard gaat.
- We promoten een **actief reservistenbeleid** in het bedrijfsleven zodat meer mensen de gelegenheid krijgen om naast hun civiele baan ook parttime of op oproepbasis voor defensie te werken.
- We blijven zoeken naar mogelijkheden om de benodigde uitbreiding van **oefenlocaties van defensie** te versnellen, passend binnen de huidige wet- en regelgeving, zoals het stikstofbeleid en de privacyregelgeving.

- Nederland is ook militair gezien een belangrijk **logistiek knooppunt** binnen Europa. Wegen, spoorwegen en bruggen moeten gereed worden gesteld voor zware militaire transporten. D66 investeert daarin.
- D66 pleit voor een **divers en inclusief personeelsbeleid** binnen de krijgsmacht. Alleen een krijgsmacht waar iedereen welkom is, werft voldoende mensen om onze vrede en veiligheid te bewaken. Zowel in uitrusting en training, als ontwikkeling en doorgroeimogelijkheden moet de krijgsmacht inclusief zijn ten opzichte van vrouwen.

Klassieke kracht én nieuwe technologie

Moderne oorlogsvoering vraagt zowel klassieke slagkracht als technologische vernieuwing. We investeren daarom in munitie, materieel, mensen en productiecapaciteit, maar ook in AI, drones, ruimtevaart en cyberweerbaarheid. Want alleen met massa én innovatie blijven we veilig. D66 wil dat Nederland in 2030 koploper in Europa is in technologische toepassingen voor defensie. Want wat we doen, doen we met ambitie.

- De oorlog in Oekraïne leert ons dat we aan bepaald materieel, zoals munitie en drones, enorme **massa** moeten hebben. Per maand worden duizenden drones geproduceerd. Voor een dergelijke schaal hebben we naast Europese samenwerking ook nationaal capaciteiten nodig om weerbaar te blijven. We investeren in onze nationale strategische autonomie door dit soort materieel zoveel mogelijk nationaal aan te besteden. We richten ons op standaardisatie en interoperabiliteit van deze systemen met Europese partners en NAVO-bondgenoten.
- Onze nationale kampioenen in de defensiesector moeten kunnen **doorgroeien** in Europa. We willen launching customer zijn wat betreft nationale capaciteiten en blijven ons inzetten voor een sterke positie van Nederlandse bedrijven in internationale toeleveringsketens. Zo dragen we bij aan de Europese strategische autonomie.
- **Ondernemerschap in de defensiesector** vergt een lange adem en veel voorinvesteringen. Hoge standaarden leiden tot lange ontwikkeltrajecten met testen, verificatie en validatie. Waar het in andere sectoren gebruikelijk is om in dit soort trajecten ook voor één specifieke klant afspraken te maken over afname, is dat in de defensiesector nog niet het geval. Dit maakt het financiële model wankel. D66 streeft naar een marktconforme benadering met meer aandacht voor voorfinanciering, lange termijn afspraken en koppeling van R&D trajecten aan aanbestedingen. Het huidige inkoopstelsel is gebouwd op 30 jaar aan bezuinigingen en niet gericht op opschaling. Rusland produceert in drie maanden hetzelfde als de NAVO in een heel jaar. Zonder toewijding in opschaling, voorfinancieringen en lange

termijn afspraken staan we met lege handen. We bouwen aan vertrouwen tussen de overheid en industrie.

- Waar de VS gemiddeld 16% van het defensiebudget aan militaire R&D besteed, blijft Europa ver achter met gemiddeld 4,5%. We investeren uiterlijk vanaf 2030 minimaal 15% van het defensiebudget aan **onderzoek en innovatie** in sleuteltechnologieën en cruciale sectoren voor defensie, zoals cybertechnologie, drones en ruimtevaart. We breiden bestaande onderzoeks-, ontwikkel- en **innovatieprogramma's** binnen Europa uit. Zo wordt Europa zowel strategische onafhankelijk als leidend op het gebied van de volgende generatie defensietechnologieën.
- D66 wil dat de investeringen in defensie en de kennis die bij defensie wordt opgedaan, ook ten goede komt aan andere sectoren. Dat kan onder meer door een goede koppeling tussen de bestaande **Defensie Industrie Strategie** en de Nationale Technologiestrategie.

Europa en de NAVO toekomstbestendig

Wie verantwoordelijkheid neemt, bepaalt mee. D66 wil dat de strategische NAVO-commandovoering over Europese veiligheid in Europese handen komt. We versterken de Europese krijgsmacht binnen de NAVO en vullen capaciteitsgaten gericht aan. Bovendien versterken we interoperabiliteit: de variatie aan Europese systemen is een uitdaging, maar ook een kracht. Zo worden Europa en de NAVO toekomstbestendig.

- Het **European Readiness 2030 plan** is van groot belang. De Europese Commissie heeft als doel gesteld om tot €800 miljard euro te mobiliseren voor de versterking van de Europese defensiecapaciteiten. Hiervoor is het belangrijk de begrotingsregels te versoepelen om lidstaten in staat te stellen hun defensie-uitgaven te verhogen en gezamenlijk te lenen.
- Europa moet zelf in staat zijn het **benodigde personeel** te leveren, zoals beschreven in het NATO Force Model. Daarbij vergroten we de gereedheid van de gevechtseenheden door middel van gezamenlijke oefeningen en trainingen.
- Voor de kritieke elementen die grootschalige operaties mogelijk maken, zijn we als Europa nu nog afhankelijk van de VS. D66 pleit daarom voor een **Europees investerings- en inkoopplan** gericht op het inkopen van eigen luchttankervloten, transportvliegtuigen, systemen om inlichtingen te vergaren zoals satellieten en drones, capaciteiten voor elektronische oorlogsvoering, satellietcommunicatie, maritieme patrouillecapaciteit en strategische langeafstandswapens.

- Een sterke Europese defensie capaciteit vergt ook een sterke **Europese defensie-industrie**. D66 stelt voor om gezamenlijke inkoop radicaal te verhogen tot minimaal 50% in 2026 en 80% in 2030, met een nationale inkoopstrategie voor Nederland.
- De oorlog in Oekraïne laat zien hoe cruciaal luchtverdediging is in moderne oorlogsvoering. Luchtaanvallen zijn een mix van langeafstandsraketten en massa's goedkope drones, bedoeld om de verdediging te verzadigen. Europa moet zich hiertegen wapenen door fors te investeren in een geïntegreerd, grensoverschrijdend luchtverdedigingssysteem. Dit zal niet alleen mensen beschermen, maar ook kritieke infrastructuur als energiecentrales en militaire bases.
- Europa heeft een open interne markt en vrij verkeer van personen, maar voor militair materieel en troepenbewegingen is de realiteit anders. Bureaucratische rompslomp zorgt voor onnodige vertragingen bij grensovergangen. In tijden van crisis kan dit de snelheid en effectiviteit van een militaire reactie ernstig belemmeren. Daarom is het tijd om werk te maken van een "**Militair Schengen**": een systeem waarbij troepen en materieel zich vrij en zonder belemmeringen door Europa kunnen verplaatsen, met duidelijke militaire transportroutes en gestroomlijnde grensprocedures.
- Een moderne oorlog kan niet worden gewonnen zonder robuuste en langdurige **aanvoer** van munitie, brandstof en reserveonderdelen. De oorlog in Oekraïne heeft laten zien hoe snel voorraden opraken in een grootschalig conflict. Daarom moet Europa een defensieve voorraad opbouwen die bestand is tegen zes maanden oorlog bij hoge verbruikspercentages, zoals gedefinieerd door de NAVO.
- De huidige dreigingen kunnen alleen het hoofd worden geboden met **effectieve inlichtingen- en veiligheidsdiensten**. Daar hoort een toekomstbestendig, wettelijke kader bij dat doeltreffend en strategisch inlichtingenonderzoek door MIVD en AIVD mogelijk maakt. Bij de herziening van de Wet op de inlichtingen- en veiligheidsdiensten (Wiv) is het daarom van belang dat passende waarborgen samengaan met effectieve bevoegdheden. Dat leidt tot minder administratieve lasten voor de medewerkers van de diensten en wordt de slagkracht versterkt.
- Om de slagkracht van onze inlichtingendiensten verder te versterken, intensiveren we Europese **samenwerking op het gebied van inlichtingen- en veiligheidsdiensten**, met landen die voldoen aan de wettelijke vereisten.
- We investeren in **interoperabiliteit en standaardisatie** van protocollen binnen Europees materieel. Een toekomstgerichte krijgsmacht is niet platformafhankelijk, maar sluit qua onderliggende architectuur aan. De grote variatie aan systemen binnen de EU is een uitdaging, maar ook een kracht zolang onderliggend de systemen maar interoperabel zijn en data uitwisselen.

- D66 wil Europese bilaterale en multilaterale **veiligheidsinitiatieven** opschalen en uitbreiden, zoals de bescherming van de Noordzee en ons gedeeld luchtruim met onze buurlanden en de bijdrage aan de Joint Expeditionary Force.

We werken samen met eensgezinde landen

Bevordering van de internationale rechtsorde en stabiliteit is niet alleen een nobel en solidair streven, het is een menselijk recht en internationale plicht. D66 ziet de noodzaak voor een geïntegreerde aanpak, waarin defensie, diplomatie, handel en investeringen een brede agenda vormen. Een eerlijkere wereld met kleinere welvaartsverschillen draagt bij aan onze eigen veiligheid en welvaart.

- We richten '**Coalitions of the Willing**' op met eensgezinde landen, zoals Canada, het VK, Australië en Japan, om gezamenlijk de internationale rechtsorde en stabiliteit te bevorderen. We sluiten hierbij zoveel mogelijk aan op bestaande NAVO-structuren.
- We dragen bij aan militaire missies die de **stabiliteit in het Midden-Oosten**, de Sahel-regio, de Indo-Pacific en de Arctische regio waarborgen. Binnen NAVO verband of de Coalitions of the Willing overwegen we welke militaire bijdragen noodzakelijk zijn om de vrije doorvaart in het Midden-Oosten te garanderen.
- D66 zet zich in voor uitvoering van de VN-veiligheidsraadresolutie 1325 over **Vrouwen, Vrede en Veiligheid**. We maken ons hard voor gelijke deelname van vrouwen aan besluitvorming over veiligheid, betere bescherming tegen seksueel geweld tijdens conflicten en ondersteuning aan vrouwelijke vredes- en mensenrechtenverdedigers wereldwijd.

7.3. Internationaal leiderschap in recht en vrede

D66 zet zich in voor een Europa dat wereldwijd opkomt voor mensenrechten, veiligheid, ontwikkelingssamenwerking en democratische weerbaarheid. We investeren in diplomatie, duurzame handel en eerlijke partnerschappen met landen in Afrika, Azië en Latijns-Amerika. We komen in actie tegen mensenrechtenschendingen en internationale straffeloosheid. Internationale solidariteit vraagt om structurele inzet: met beleid dat armoede en ongelijkheid tegengaat, en de wereldwijde strijd voor democratie, rechtsstaat en duurzaamheid ondersteunt – met Europa als voortrekker.

Onze brede veiligheidsvisie verbindt defensie, diplomatie, internationale samenwerking en handel omdat we geloven dat deze elkaar versterken en samen bijdragen aan een vreedzame en rechtvaardige toekomst.

Het internationaal recht is leidend

D66 staat pal voor de handhaving van internationaal recht en mensenrechten. Wie het recht schendt, moet worden aangepakt – of het nu Rusland in Oekraïne is, of Israël in Gaza. Europa mag niet met twee maten meten. Daarom zetten wij ons in voor een consequente, rechtsstatelijke buitenlandpolitiek gebaseerd op democratie en mensenrechten.

- In het geval van **bezette gebieden**, zoals de Israëlische bezetting in Palestina en de Russische bezetting in Oekraïne, is het van groot belang om het internationaal recht te handhaven en ervoor te zorgen dat betrokken partijen verantwoordelijk worden gehouden voor hun daden.
- Ook in conflicten zoals in Sudan en Congo wil D66 dat er een duidelijke rol voor internationaal recht en internationale organisaties is.
- We vergroten de **druk op Rusland** totdat alle Russische militairen zijn teruggetrokken uit Oekraïne en Poetin voor het Internationaal Strafhof is verschenen. We versterken onze langjarige steun aan Oekraïne. Russische tegoeden confisqueren we en zetten we in voor de wederopbouw van Oekraïne.
- We **schorten EU-handelsvoordelen** op met landen die mensenrechten, humanitair oorlogsrecht en VN-resoluties schenden.
- We leggen **sancties** op tegen leden van de regeringen die oproepen tot genocidaal geweld.
- De **arrestatiebevelen** van het Internationaal Strafhof uit 2023 tegen Poetin vanwege de deportaties van kinderen uit Oekraïne blijven van kracht. Bij overeenkomsten die worden gesloten tussen Rusland en Oekraïne over het beëindigen van de oorlog dienen de ontvoerde kinderen uit Oekraïne veilig terug te keren naar hun familie.
- We zijn voorstander van het gebruik van het Europese mensenrechten-sanctieregime (**Magnitsky-wetgeving**), zoals bijvoorbeeld bij Rusland, Wit-Rusland en China. Hiermee kunnen individuele mensenrechtenschenders buiten de Europese Unie gestraft worden in hun portemonnee en is reizen naar de Europese Unie niet meer mogelijk.
- D66 bevordert de dialoog met **niet-democratische landen** vanuit VN, NAVO en EU-verband.

- Sinds de verkiezing van Trump staat onze **relatie met de Verenigde Staten** onder druk. We blijven met de VS in gesprek om samenwerking te bevorderen, maar zijn niet naïef. Dat betekent dat we Europa versterken om minder afhankelijk te zijn van de VS.
- China stelt zich steeds dreigender op naar **Taiwan** en de Filippijnen. Taiwaneseen hebben recht op behoud van hun democratie, en China moet de grenzen van buurlanden respecteren. Nederland gaat meer samenwerken met bondgenoten om China te weerhouden van agressie. We blijven ons inzetten voor de soevereiniteit van Taiwan en de mensenrechten van Oeigoeren, Tibetanen en andere minderheden.
- Wereldwijd staan de **rechten van vrouwen** onder druk. Een initiatiefrijk beleid is nodig om gelijke rechten voor meisjes en vrouwen te bevorderen, vooral in onderwijs en gezondheidszorg. We draaien de forse kortingen op mensenrechtenbeleid, maatschappelijke organisaties en gendergelijkheid terug. We leggen abortus vast als mensenrecht en stellen mensenrechten en vrouwenrechten weer centraal in beleid.

Een glasheldere koers in het Israëliisch-Palestijnse conflict

- Op dit moment voltrekt zich een genocide in Gaza. Internationaal recht verplicht Nederland alles op alles te zetten om dit te stoppen en de daders te berechten.
- Ook de terreuraanval van Hamas op 7 oktober 2023 vraagt om veroordeling; de daders moeten worden opgespoord en berecht. Hamas is een terroristische organisatie en moet als zodanig worden behandeld.
- Het geweld van Israëliische kolonisten op de Westelijke Jordaanoever is onaanvaardbaar. Nederland moet zich maximaal inzetten om de Israëliische bezetting van de Westelijke Jordaanoever, Oost-Jeruzalem en de Gazastrook te beëindigen.
- D66 pleit voor plaatsing van kolonistengroepen die geweld plegen op de Europese lijst van terroristische organisaties.
- Nederland zet zich in voor de vrijlating van onschuldige Palestijnse gevangenen, waaronder kinderen en vrouwen, en het stoppen van mishandeling in Israëliische gevangenissen. Daarnaast draagt Nederland, samen met ngo's, bij aan de wederopbouw van Gaza, met aandacht voor onderwijs, psychologische hulp en toekomstperspectief. Ook worden oorlogsslachtoffers naar Nederland overgebracht voor behandeling en revalidatie.
- Zolang Israël genocide pleegt en het internationaal recht naast zich neerlegt, moeten sancties volgen: beëindiging van wapenexport en leveringen van dual-use goederen, opschorten van het EU-associatieverdrag en een importverbod op producten uit bezette

gebieden. Bedrijven die blijven profiteren van illegale nederzettingen worden aangepakt en zo nodig geboycot. Israëliische militairen die zich schuldig maken aan oorlogsmisdaden en in Nederland verblijven, worden opgespoord en vervolgd.

- Een rechtvaardige vrede begint met gelijke rechten en internationale erkenning van het Palestijnse zelfbeschikkingsrecht. Nederland moet de Palestijnse staat nu erkennen.
- Ook het Israëliische volk moet op duurzame vrede en veiligheid kunnen rekenen. Vanuit de EU moeten we samen met gelijkgezinde landen en de Arabische landen inzetten om het Midden-Oosten veilig te stellen van terroristische organisaties zoals Hezbollah, Hamas, Houthi-rebellen en agressie van aan Iran gelieerde milities en ze dwingen de wapens neer te leggen.
- Nederland zet in op actieve diplomatie voor stabiliteit in de hele regio, samen met de EU, gelijkgezinde landen, de VS, Arabische staten, Golfstaten en Noord-Afrikaanse landen gericht op samenwerking rondom migratie, mensenrechten, handel, defensie, veiligheid, terrorismebestrijding, internationale samenwerking en cultuur.

Europa wereldkampioen groene handelsakkoorden

Internationale handel is de drijvende kracht achter een sterke wereldeconomie en achter de Nederlandse economie: een derde van ons geld wordt in het buitenland verdiend. D66 zet in op Europese handelsakkoorden met respect voor mensenrechten, klimaat en arbeidsnormen. Nederland neemt daarin verantwoordelijkheid en versterkt de Europese positie in een veranderende geopolitieke context.

- We zetten in op **Europese handelsakkoorden**. De houding van de Trump-regering over handelstarieven laat zien dat we samen sterk staan. Europees staan we op voor onze gedeelde waarden voor een op regels gebaseerd handelssysteem. Mensenrechten, arbeidsomstandigheden, de positie van vrouwen en het milieu zijn leidend in de manier waarop wij met andere landen handeldrijven. We geloven in duidelijke handelsregels, afgesproken binnen internationale organisaties zoals de Wereldgezondheidsorganisatie en de Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling (OESO), om dit te bereiken.
- De Europese Unie sluit alleen handelsakkoorden met landen die het **Klimaatakkoord van Parijs** hebben ondertekend.
- D66 onderschrijft Europese richtlijnen voor **internationaal verantwoord ondernemen**, zoals de Corporate Sustainability Due Diligence Directive (CSDDD) die sinds juli 2024 van kracht is. Dit soort richtlijnen zijn een cruciaal aspect van de bredere inzet van de EU voor duurzame ontwikkeling en maatschappelijk verantwoord ondernemen.

- D66 zet zich in voor uitbreiding van het **handelsverdrag voor groene goederen** ('Environmental Goods Agreement'). We bevorderen hiermee de handel in producten voor duurzame ontwikkeling, bijvoorbeeld door invoerheffingen voor deze producten af te schaffen.
- We maken ons strategisch **onafhankelijk van autocratische regimes**. Daarom zetten we in op digitale autonomie, strategisch grondstofbeheer, duurzame energie, screening van in- en uitgaande investeringen en bescherming van onze vitale infrastructuur. We brengen strategische afhankelijkheden doorlopend in kaart en bevorderen industrieën die deze afhankelijkheden kunnen verminderen.
- **China is een systeemrivaal** en een gevaar voor de liberale wereldorde. In Europees verband bouwen we een strategische handelsagenda op gericht op diversificatie en het afbouwen van strategische afhankelijkheden, zoals grondstoffen voor medicijnen of duurzame technologieën.

Verbonden met de wereld

Waar de VS zich terugtrekt, breidt China haar macht uit. Ondertussen breidt Rusland haar invloed uit met economische en militaire middelen. D66 wil dat Nederland Europa versterkt als betrouwbare partner, uit solidariteit én verantwoordelijkheid. Want terwijl de nood aan humanitaire hulp toeneemt door conflicten, opwarming van de aarde en economische en gezondheidscrisis, is de wereldwijde financiering juist afgenomen.

- Nederland moet vooroplopen om samen met andere landen en de EU een **buitenlandstrategie** te formuleren, waarbij ontwikkelingshulp ook het internationale vertrouwen in democratie en rechtstaat herstelt.
- Effectiviteit en efficiëntie van **noodhulp en vaccinatieprogramma's** is gebaat bij de expertise, schaal, breed geaccepteerde positie en staande processen van organisaties zoals het Wereldvoedselprogramma (WFP), Unicef en het Bureau van de Hoge Commissaris van de Verenigde Naties voor de Vluchtelingen (UNHCR). Nederland zet in op het structureel financieren van noodhulp via dit soort bewezen, grootschalige organisaties en spoort partnerlanden aan dit ook te doen.
- Door klimaatverandering zal het aantal natuurrampen de komende jaren toenemen. Binnen het budget verhogen we de bijdrage aan **humanitaire noodhulp** als redmiddel voor mensen in de erbarmelijkste omstandigheden bij conflictsituaties, gezondheidscrisis of natuurrampen.

- Internationale organisaties zoals de **Verenigde Naties** blijven belangrijk voor het bieden van noodhulp. Daarnaast zal meer worden ingezet op noodhulp via lokale organisaties. Nederland zal ook andere donoren in de EU en VN aansporen om meer bij te dragen aan acute noodhulp en wederopbouw.
- D66 is, net als de EU, VN en de OESO, **tegenstander van gebonden hulp**. Dit is hulp waarbij het ontvangende land wordt verplicht dit te besteden aan goederen of diensten uit het donorland. Hulp moet zonder voorwaarden beschikbaar zijn bij nood.
- De **kwetsbaarste landen** hebben onze hulp het hardst nodig. Daarom verhogen we het aandeel dat expliciet wordt toegewezen aan de Least Developed Countries, zoals gedefinieerd door OESO.
- We zetten in op versterking van het **maatschappelijk middenveld** en de positie van het midden- en klein bedrijf in ontwikkelingslanden, met extra aandacht voor de positie van jonge en vrouwelijke ondernemers.
- Verbetering van de positie van **vrouwen en LHBTI+-personen** blijft een cruciaal punt. Dit is ook van groot belang voor de toegang tot onderwijs en de bestrijding van armoede en honger. Ook blijft discriminatie tegengaan vanwege seksuele oriëntatie en genderidentiteit prioriteit.
- We blijven ons inzetten voor **seksuele en reproductieve gezondheid en rechten**. Versterking van het recht op zelfbeschikking en verbetering van de positie van vrouwen en meisjes is wat D66 betreft cruciaal.
- **Abortuszorg** moet standaard worden aangeboden in nood- en conflictsituaties. D66 wil daarom meer ondersteuning voor abortusklinieken voor niet-Nederlandse ingezetenen en maatschappelijke organisaties die zich inzetten voor abortuszorg en mensenrechtenverdedigers beter beschermen.

De kracht van diplomatie

Diplomatie is onze eerste verdedigingslinie; die kracht mogen we in de onveilige context van vandaag niet vergeten. D66 investeert daarom sterk in diplomatieke slagkracht, aanwezigheid en expertise. Want duurzame vrede, veiligheid en samenwerking komen uiteindelijk tot stand daar waar je met elkaar aan tafel zit.

- We versterken de **diplomatieke slagkracht**, met investeringen in capaciteit, expertise en aanwezigheid in EU/NAVO-instellingen en multilaterale fora.

- De Europese positie staat internationaal onder druk door antiwesterse propaganda en **desinformatie** van China en Rusland. Om het vertrouwen in democratie en internationaal recht te beschermen, breiden we ons postennet sterk uit.
- We pleiten voor een **permanente zetel voor de Europese Unie** in de VN-Veiligheidsraad.

Nederlanders in het buitenland

- D66 maakt zich hard voor de vrijheid van identiteit en nationaliteit. Mensen mogen daarom **meerdere nationaliteiten** hebben en moeten ook vrijwillig afstand kunnen doen van een andere nationaliteit als ze alleen voor Nederlanderschap willen kiezen.
- D66 wil wereldwijde **erkenning van meervoudige nationaliteiten** voor Nederlanders in het buitenland, en versoepeling van hervverkrijging van de Nederlandse nationaliteit.

7.4. Asielbeleid dat wél werkt

D66 kiest voor een migratiebeleid dat werkt: menswaardig, uitvoerbaar en toekomstbestendig. Dat vraagt om een betrouwbare overheid die bescherming biedt aan wie daar recht op heeft, snel duidelijkheid geeft en een helder terugkerbeleid heeft voor mensen die geen verblijfsrecht hebben. D66 wil een einde maken aan de harde knip tussen asielzoekers en statushouders waar het gaat om taal, werk en meedoen in de samenleving. Hoe eerder mensen meedoen, hoe beter het is. Want er is geen enkele reden om een systeem in stand te houden dat is ingericht op de 30% van mensen die niet mogen blijven, in plaats op de 70% die wel in Nederland blijven. Voor Oekraïense ontheemden zetten we in op een helder toekomstperspectief, of dat nou in Nederland of in het land van herkomst ligt.

Een einde aan de crisis in de opvang

Er moet een einde komen aan de permanente crisismodus in de asielopvang. Alleen met structurele investeringen en betrouwbare uitvoering zorgen we voor een menswaardig, stabiel en toekomstbestendig asielsysteem. Dat vraagt om landelijke regie, eerlijke spreiding, voldoende capaciteit en ruimte voor lokaal maatwerk. Zo creëren we rust, overzicht en perspectief voor nieuwkomers en gemeenten die hen opvangen.

- We regelen **structurele financiering** voor het Centraal Orgaan opvang Asielzoekers (COA), de Immigratie- en Naturalisatiedienst (IND) en de Dienst Terugkeer en Vertrek (DT&V) met een realistische basiscapaciteit.
- Om **Ter Apel te ontlasten**, dringen we aan op spoedige opening van minstens twee extra aanmeldcentra naast Ter Apel en Zevenaar.
- Een **doorstroomlocatie** is bedoeld voor statushouders die al aan een gemeente in dezelfde regio zijn gekoppeld, maar nog geen woning hebben. Zolang in Nederland doorstroomlocaties voor statushouders nodig zijn, willen we dat ze een opstap zijn naar een volwaardig leven in Nederland. Nog te vaak zijn ze nu een eindstation zonder perspectief. Daarom pleiten we voor concrete afspraken met gemeenten over maximale verblijfstermijn van een jaar en over inburgering en werk.
- We kiezen voor **opvang die past bij de wijk of buurt**, kleinschalig waar dat werkt, met open deuren en voorzieningen waar de buurt ook van profiteert.
- D66 wil dat **alleenstaande minderjarige vreemdelingen** (amv'ers) tot 21 jaar die nog in de procedure zitten, opgevangen worden in kleine groepen met voldoende begeleiding, zoals dat ook gebeurt voor amv'ers met een verblijfsstatus. Zo zorgen we voor een betere start in Nederland en voorkomen we overlast.
- We zetten in op **stabiliteit voor minderjarigen** en gezinnen met kinderen door hen op één plek te laten verblijven en niet voortdurend verplaatsen. Dit geeft ook mogelijkheden voor beter onderwijs voor kinderen van nieuwkomers.
- We pleiten voor gendersensitieve psychosociale hulp en bescherming voor nieuwkomers met een trauma en toezicht op gezinnen waar geweld achter de voordeur plaatsvindt. Daarbij hoort speciale inzet op personen in kwetsbare situaties, zoals LHBTI+ers of vrouwen.

Snel duidelijkheid, meteen meedoen

Wie in Nederland verblijft, moet snel kunnen meedoen. Daarom zijn duidelijke procedures van belang en hebben mensen recht op juridische duidelijkheid. Integratie start met taal, werk en perspectief. Actieve deelname aan de samenleving vereist taalbeheersing, financiële zelfstandigheid en bescherming van kwetsbare groepen. Een realistisch integratiebeleid heeft oog voor de specifieke omstandigheden, waaronder levensfase, van mensen.

- De IND krijgt de mogelijkheid om mensen uit landen met een hoog inwilligingspercentage **schriftelijk te horen**. Dit spaart veel tijd en capaciteit.

- D66 houdt vast aan de **toegang tot rechtsbijstand** vanaf het begin van de asielprocedure. Dit zorgt voor zorgvuldigheid en voorkomt onnodig bezwaar en beroep.
- In asielbeleid en ambtsberichten blijft zorgvuldige aandacht voor de positie van **LHBTI+-asielzoekers**. We stoppen met stereotyperingen; zelfidentificatie is het uitgangspunt.
- We maken **naturalisatie na vijf jaar legaal** verblijf mogelijk. Dat is de beste manier om mensen zich zo snel mogelijk echt onderdeel van ons land te laten voelen.
- We versterken VN-organisaties, zoals de UNHCR en de Internationale Organisatie voor Migratie (IOM), en vergroten onze financiële steun.

We proberen kansrijke asielzoekers en statushouders zoveel mogelijk hetzelfde pakket aan te bieden. Want dat zorgt voor soepelere overgang voor de mensen die mogen blijven.

- D66 wil **taalonderwijs voor asielzoekers** direct bij aankomst en tijdens de asielprocedure. Het taalniveau moet aansluiten bij het leervermogen van de asielzoeker en statushouder die het inburgertraject volgt. We voorkomen dat mensen boetes krijgen bij taalexamens en verlagen hiermee ook het risico op schulden.
- We maken het mogelijk dat mensen tegen **wettelijk tarief kunnen studeren** tijdens de asielprocedure.
- Een **snellere erkenning van diploma's en ervaringsdeskundigheid** van nieuwkomers blijft belangrijk. We stimuleren actief 'inburgering on the job' bij bedrijven en organisaties in sectoren waar tekorten zijn. Nu duurt het soms veel te lang voordat bijvoorbeeld artsen, verpleegkundigen en architecten aan het werk kunnen, omdat ze eerst opnieuw een opleiding moeten volgen.
- We **schaffen de tewerkstellingsvergunning af** voor deze groep om de regeldruk voor ondernemers te beperken. Dit stelt nieuwkomers in staat om na een maand te gaan werken.

Strenger voor mensen zonder recht op verblijf

Wie geen recht heeft op verblijf in Nederland moet snel en menswaardig kunnen terugkeren. We pakken overlast meteen aan. Illegaal verblijf mag niet leiden tot chaos en onmenselijke toestanden. Nog te vaak keren mensen die geen recht hebben op asiel niet terug naar hun land van herkomst. Wie geen recht heeft op asiel moet terug naar het eigen land en landen van herkomst moeten hun eigen burgers ook terugnemen. Dit moet op een zorgvuldige manier gebeuren. Terugkeerbeleid mag nooit leiden tot mensenrechtenschendingen en daarom verzetten we ons tegen plannen om uitgeprocedeerde asielzoekers terug te sturen naar onveilige landen.

- We willen strenge procedures voor een versnelde behandeling van **overlastgevende asielzoekers**.
- D66 steunt de opvang van en ondersteuning voor mensen zonder verblijfstatus. Ook ongedocumenteerde mensen behouden zo het recht op basisvoorzieningen zoals maaltijden, onderdak en zorg via de **bed-bad-broodregeling** (de Landelijke Vreemdelingen Voorziening). Dit voorkomt dat mensen op straat gaan zwerven en voor onveilige situaties zorgen voor zichzelf en de samenleving.
- We willen een snellere **terugkeer van mensen zonder verblijfstatus**. We maken afspraken met herkomstlanden over terug- en overname van mensen zonder verblijfstatus, bij voorkeur op Europees niveau. Afspraken over bijvoorbeeld circulaire arbeidsmigratie maken het hierbij aantrekkelijk voor landen van herkomst om mee te werken aan terug- en overname. We zijn ook bereid om dossiers te koppelen, zoals beperkende visamaatregelen, wanneer landen weigeren onderdanen terug te nemen.
- D66 verzet zich tegen Europese plannen om asielzoekers terug te sturen naar landen waar de **bescherming van mensenrechten** niet wordt gegarandeerd, zoals Tunesië of Egypte.

Perspectief voor Oekraïners

De opvang van Oekraïners leek in eerste instantie een voorbeeld van hoe participatie kan werken. Maar inmiddels knelt het aan alle kanten. Mensen hebben geen recht op taalonderwijs, kunnen niet studeren, blijven steken in banen die onder hun niveau zijn. Nu de oorlog voortduurt, zijn structurelere oplossingen nodig. Op dit moment zet Nederland in op een verlenging van de Richtlijn Tijdelijke Bescherming. D66 vindt het tijd om Oekraïners meer duidelijkheid en mogelijkheden te geven. We weten dat een deel van hen niet zal terugkeren en een deel van de Oekraïners zullen willen bijdragen aan de wederopbouw van hun land. Daarom zetten we stevig in op ontwikkeling van kennis en vaardigheden.

- We maken het mogelijk voor Oekraïners om een studie te volgen tegen wettelijk collegegeld.
- We investeren in de mogelijkheid om taallessen te volgen, te kunnen studeren en te werken. We werken hierin samen met onderwijsinstelling en het bedrijfsleven.

Opvang in de regio en veilig routes

Veel mensen op de vlucht zoeken bescherming in de regio. D66 kiest voor solidariteit met deze landen door opvang daar te steunen, mits deze menswaardig is. We combineren noodhulp met

investeringen in zorg, onderwijs en werk. Tegelijkertijd zetten we in op veilige en legale routes zoals hervestiging via de UNCHR.

- We investeren in bescherming, zorg, onderwijs en werk in **opvanglanden** en versterken lokale gemeenschappen en overheden. Hierbij maken we bindende afspraken over mensenrechten.
- We zetten in op actiever **hervestigingsbeleid** van erkende vluchtelingen via de UNCHR. We verhogen het Nederlandse hervestigingsquotum. De komende jaren willen we 5000 mensen per jaar op deze manier hervestigen, op de langere termijn zetten we in op een heel nieuw systeem.

Een lange termijnvisie op asielbeleid

D66 wil een eerlijker en humaner asielsysteem. Daar gaan we nu al mee aan de slag. We steunen de invoering van het **Europese migratiepact** in juni 2026 als belangrijke stap naar een werkend asielsysteem in Europa. Dit is de kans om meer regie te krijgen op migratie in Europa en samenwerking tussen lidstaten te versterken. De invoering van het pact zal de grootste aanpassing zijn in het vreemdelingenbeleid van de afgelopen jaren. Het zal veel van uitvoeringsorganisaties vergen en een beroep doen op de samenwerking tussen verschillende lidstaten.

Daarnaast laten we ons inspireren door het **Canadese model**: veilige en legale toegang via hervestiging en humanitaire visa. We passen deze aanpak uiteraard aan op de Nederlandse en Europese context. Hiermee kunnen we beter bescherming bieden aan mensen die het echt nodig hebben en kunnen we mensen uitnodigen die we als land daadwerkelijk een toekomst kunnen bieden.

Deze nieuwe aanpak zorgt voor meer voorspelbaarheid in Nederland en andere landen van aankomst. Doordat vluchtelingen vooraf worden geselecteerd, weten we wie op welk moment komt en kunnen we mensen goed ondersteunen, zowel financieel als sociaal. Die selectie zal op termijn buiten de EU-grenzen plaatsvinden. Dit kan alleen als mensenrechten gewaarborgd zijn op de locaties waar vluchtelingen zich moeten melden en dit ook onafhankelijk kan worden vastgesteld. Dat was bijvoorbeeld bij de Tunesië-deal wat ons betreft niet het geval. Om dit stelsel mogelijk te maken, moeten we het Vluchtelingenverdrag moderniseren. Ook daar geldt dat dit alleen aan de orde kan zijn als modernisering vooruitgang betekent voor ontvangende landen én voor vluchtelingen.

Verdieping | Hoofdstuk 8

Overheid

Overheid

8.1. De overheid met oog voor mensen

We investeren in kennis, vereenvoudigen regels en herstellen vertrouwen. Met de menselijke maat, lef en daadkracht bouwen we aan een overheid die werkt voor iedereen – eerlijk, effectief en rechtvaardig.

Oude patronen doorbreken

D66 bouwt een overheid die grote problemen weer zelf oplost. De overheid heeft in de afgelopen jaren door personeelstekort taken uitbesteed. Hierdoor verdrievoudigden de kosten voor externe inhuur in de afgelopen tien jaar, en nam kennisniveau van het eigen personeel verder af. Daardoor was de overheid weer minder in staat om zelf problemen op te lossen, waardoor nog meer uitbesteding plaatsvond. Dat patroon gaat D66 doorbreken.

- We investeren in de **eigen kennis- en onderzoekscapaciteit**. Een goed functionerende ICT, de uitvoering van publieke taken en het doen van richtinggevende onderzoeken en adviezen zijn van groot publiek belang. Daarom horen ze thuis bij de overheid zelf, die daar ook democratisch rekenschap over aflegt. D66 hanteert daarom voortaan de Roemernorm voor externe inhuur van maximaal 10% van de totale personeelsuitgaven. Als het toch nodig is om externen in te huren, leggen we in contracten vast wat de overheid zelf zal leren van de diensten die zij inkoopt.
- Ook uitvoerders geven we een breder mandaat om zelf afwegingen te maken als dat leidt tot betere uitkomsten voor mensen. **Uitvoeringsorganisaties gaan uit van vertrouwen** in mensen. We bieden uitvoeringsorganisaties de ruimte om te blijven leren. Dit betekent ook dat de politiek fouten moet kunnen accepteren en niet bij elk incident op de achterste poten gaat staan.
- Voor D66 is het principe **‘niet over ons, zonder ons’** leidend. Dat betekent: betrek de mensen om wie het gaat bij het ontwerp, de uitvoering en de evaluatie van wetgeving.
- Ook de organisaties die het werk doen worden bij nieuw beleid altijd betrokken. We geven daarom uitvoeringsorganisaties de mogelijkheid om een **‘rode kaart’** uit te delen als zij beleid onuitvoerbaar vinden, zoals aanbevolen door de Staatscommissie Rechtsstaat en de Algemene Rekenkamer.

- Uitvoeringsorganisaties krijgen **een directere lijn naar de politiek**. Zo zorgen we dat signalen over knelpunten de politiek ook bereiken. Uitvoerders rapporteren periodiek aan een vaste Kamerdelegatie over voortgang op doelen, uitvoerbaarheid en knelpunten. Zo ontstaat vroegtijdig inzicht, wordt politiek gestuurd op uitkomsten in plaats van incidenten, en krijgen professionals de ruimte om verantwoordelijkheid te nemen.
- We doorbreken verkokering. De grote opgaven in ons land eisen dat we over de grenzen van ministeries heen werken. Voor de grootste overkoepelende problemen benoemen we doorbraakministers. Ook op beleidsniveau richten we eenheden in die langjarig domein overstijgend werken aan grote, strategische opgaven, zoals aanbevolen door de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid. Het Nationaal Programma Leefbaarheid en Veiligheid is een goed voorbeeld van hoe dit kan werken in de praktijk.
- Om **gokverslaving tegen te gaan**, kijken we veel strenger naar de rol van de overheid in de gokindustrie en in Nederlandse Loterij. Daarbij ontmoedigen we problematisch gokgedrag door in het bijzonder abonnement-verkoop van loten en de mogelijkheid tot het eenvoudig aankopen van een grote hoeveelheid loten te beperken
- D66 wil een **betere samenwerking tussen Rijk, provincies en gemeenten**, met heldere rolverdelingen en eerlijke financiering. Het Rijk voert regie, maar geeft ruimte voor lokaal maatwerk. Zo sluiten beleid en middelen beter aan op regionale en lokale uitdagingen. Daarbij kijken we ook hoe de verschillende bestuurslagen democratischer en effectiever hun werk kunnen doen.
- Om de scheefgroei tussen Rijk en gemeenten in taken en middelen recht te trekken, geven we een forse impuls aan het **Gemeentefonds**. Gemeentelijke belastingen en heffingen zorgen nu voor nog geen 20% van de gemeentelijke inkomsten. Daarom breiden we ook het lokale belastinggebied uit.

Een einde aan verstikkende regeldruk

De overheid is niet vastgelopen door onwil, maar door overmaat. Regels op regels, formuleren op formuleren. Ambtenaren die niet meer mogen afwijken. Uitvoerders die beleid moeten uitvoeren dat ze zelf niet meer snappen. Dat moet veel eenvoudiger.

- We voeren een brede **vereenvoudigingsoperatie** van regelgeving door. De Tweede Kamer, uitvoeringsorganisaties en de vakdepartementen inventariseren welke regels de oplossing van grote opgaven in de weg staan. Onder leiding van een doorbraakminister met heldere doelstellingen wordt in strak tempo gewerkt aan vereenvoudiging. Hierbij doorbreken we ook de status quo van de manier waarop de noodzakelijke discussies hierover gevoerd worden.

- Om continu aandacht te vragen voor begrijpelijke regels roepen we een **vereenvoudigingsdag** in het leven. Ieder jaar moet de regering voorstellen voor het vereenvoudigen van (fiscale en sociale zekerheids)regels naar de Kamer sturen.
- We stoppen eerder met wat niet werkt. Naast de uitvoeringstoets aan de voorkant komt er standaard een **invoeringstoets** een jaar na inwerkingtreding van wetgeving, en een evaluatie na een vooraf bepaald aantal jaren. Daarbij bepalen we vooraf hoe we uitvoerbaarheid en effectiviteit vaststellen en rekenen daarop af. Voor het aanpassen van wetgeving op basis van die evaluatie wordt beter gebruikgemaakt van technische verzamelwetten, waarbij in meerdere wetten tegelijkertijd technische verbeteringen worden aangebracht.
- Bij generieke regels en regelingen wordt het uitgangspunt om zo min mogelijk uitzonderingen vast te leggen. In plaats daarvan gebruiken we vaker **hardheidsclausules** om bestuursorganen de mogelijkheid te geven af te wijken van een strikte wettelijke regel als die toepassing in een bepaald geval zou leiden tot een oneerlijke of onredelijke situatie. We gebruiken de Leidraad voor menselijke maat van de Algemene Rekenkamer als uitgangspunt om te voorkomen dat maatwerk leidt tot willekeur in de uitvoering.
- We bouwen **een lerende overheid**. Binnen beleidskaders wordt een vast percentage van het budget gereserveerd voor evaluaties, pilots en lerend beleid. Dat vraagt ook om een andere houding, meer gericht op de doelstellingen van beleid en minder op het goed doorlopen van alle procedures.
- We maken meer **ruimte om te experimenteren** door tijdelijke versoepeling van regels.
- We maken het voor bedrijven en burgers **eenvoudiger om subsidies en vergunningen aan te vragen**. De verantwoordingsplicht maken we mede afhankelijk van de hoogte en impact van een subsidie of vergunning. De overheid en het bedrijfsleven gaan vaker met elkaar om tafel om knelpunten weg te nemen.

Vertrouwen is het uitgangspunt

Om vertrouwen terug te winnen moet de overheid ook vertrouwen geven. We maken vertrouwen weer het uitgangspunt van beleid.

- Bij regelingen en subsidies is **vertrouwen het uitgangspunt**. Dat betekent minder bewijsmateriaal aanleveren, minder controles, maar hogere boetes bij opzettelijke fraude
- Vergissen is menselijk en dus hoort bij een menselijke overheid ook het **recht op vergissen**. Een fout in een formulier zou niet per se moeten betekenen dat iemand alle rechten op ondersteuning verliest. De overheid gaat minder procederen tegen haar eigen burgers.

- Bij **digitale en fysieke overheidsloketten** (bijvoorbeeld in bibliotheken of gemeentehuizen) kunnen inwoners terecht met vragen aan de overheid: van inhoudelijke vragen tot hulp bij het invullen van formulieren of het aanvragen van ondersteuning.
- Iedereen heeft **recht op begrijpelijke taal van de overheid**. We leggen vast in de wet dat communicatie vanuit de overheid begrijpelijk moet zijn en dat besluiten duidelijk uitgelegd worden. Om iedereen de mogelijkheid te geven mee te praten, komen de belangrijkste Kamerstukken beschikbaar in eenvoudig Nederlands.
- We passen de **Algemene wet bestuursrecht** aan om de overheid meer in dienst te stellen van de inwoner, de menselijke maat in het bestuursrecht te vergroten en de rechtsbescherming van burgers te versterken.
- In overheidsdienstverlening komt meer ruimte voor **contact tussen mensen en de uitvoeringsorganisaties**, zoals de Belastingdienst en het UWV.
- D66 pakt discriminatie binnen overheidsorganisaties hard aan, met onafhankelijke klachtenafhandeling, verplichte discriminatietoetsen, duidelijke plannen per ministerie en sancties bij overtreding.
- De overheid werkt alleen samen met bedrijven die mensenrechten respecteren. Daarom houden we ons **in alle aanbestedingen aan de OESO-richtlijnen** voor internationaal maatschappelijk verantwoord ondernemen.
- De **structurele CO₂-beprijzing** wordt verankerd in de Rijksbegroting. Voor elke verhoging van de prijs wordt automatisch budgettaire ruimte vrijgemaakt voor compenserend klimaatbeleid of lastenverlichting elders.

8.2 Geen angst meer voor een foutje

De manier waarop we nu onze belastingen organiseren, is nodeloos complex en inefficiënt en leidt vaak tot onrechtvaardige uitkomsten. Dat geldt ook voor de toeslagen. De toeslagen zijn ooit geïntroduceerd om financiële zekerheid te bieden, maar vormen nu een stelsel dat juist zorgt voor veel onzekerheid. Dat moet veranderen.

Rechtvaardige belastingen voor een rechtvaardige samenleving

D66 wil dat belastingen bijdragen aan een rechtvaardige economie. Een economie waarin werken loont en de vervuiler betaalt. We verhogen de lasten op vervuiling en vermogen.

- We stellen middelen beschikbaar voor een **fiscaal voordeel** voor alle werkenden die minstens vier dagen per week werken. Dit scheelt een werkende minimaal 600 euro per jaar netto aan belasting.
- Werken voor je geld zou meer moeten opleveren dan het rendement op vermogen. Naast het invoeren van een belasting op het werkelijk gerealiseerde rendement, **belasten we grote vermogen meer** dan kleine vermogens in box 3. Daarnaast wordt in box 3 een vermogensbelasting voor miljonairs ingevoerd, dus voor vermogens groter dan €1 miljoen euro.
- We bieden verschillende significante **fiscale voordelen voor innovatie en duurzaam ondernemen** met een verruiming van de innovatiebox, de Energie-investeringsaftrek (EIA), de Milieu-investeringsaftrek (MIA) en de Willekeurige afschrijving milieu-investeringen (VAMIL), en een verhoging van de Wet Bevordering Speur- en Ontwikkelingswerk (WBSO). Ook trekken we geld uit voor een nieuwe regeling die innovatie en duurzame investeringen stimuleert.
- De **hypotheekrenteaftrek** is duur en drijft de huizenprijzen op. Wie een hoger inkomen heeft en meer leent, krijgt meer belastingvoordeel. D66 wil de voordelen en lasten eerlijke verdelen. Daarom bouwen we de hypotheekrenteaftrek stap voor stap af. De opbrengsten gebruiken we geheel voor het verlagen van de inkomstenbelasting voor iedereen. Dit doen we geleidelijk, waarbij mensen nog de helft van de resterende looptijd recht op aftrek houden. Zo ontzien we mensen die recent een hypotheek hebben afgesloten en jonge starters die de komende jaren een huis willen kopen.
- We **moderniseren de erf- en schenkbelasting**, omdat je financiële situatie nu steeds meer afhangt van die van je ouders. Dit ondermijnt kansengelijkheid. We verhogen de vrijstellingen in de erfbelasting en maken de tarieven onafhankelijk van de relatie tot de schenker of erflater.
- D66 brengt het **btw-tarief op nieuwbouw** in het kader van sociale huur en middenhuur naar het verlaagde btw-tarief van 9%. Op deze manier worden woningbouwprojecten in deze sectoren meer rendabel en zal er sneller en meer gebouwd kunnen worden in de sociale huur en middenhuur.
- De **bedrijfsopvolgingsregeling (BOR) wordt versoberd** en de **doorschuifregeling afgeschaft**, net als de landbouvvrijstelling. Het belastingsysteem kent vele regelingen, waarvan enkele – zoals de BOR en de landbouwstelling – in de afgelopen jaren negatief zijn beoordeeld. De regelingen doen niet waar ze voor bedoeld zijn of bereiken niet de juiste mensen. D66 vindt het belangrijk dat dit soort regelingen dan ook worden afgeschaft. Daarom scherpt D66 ook de verliesverrekening en de beperking van de aftrek van rente op schulden van een onderneming in de vennootschapsbelasting aan.

- We **verlagen de eerste schijf van de energiebelasting** op elektriciteit flink. Dat is goed voor de portemonnee en maakt de keuze om van het gas af te gaan aantrekkelijker.

Een individueel basisbedrag voor iedereen

De complexiteit en onduidelijkheid van het toeslagenstelsel zorgt ervoor dat mensen niet kunnen uitgaan van wat er op hun rekening terecht komt of zelfs toeslagen niet aanvragen. Daarom wil D66 een nieuw stelsel dat eenvoudig, overzichtelijk en rechtvaardig is.

- We introduceren een **individueel basisbedrag** voor elke meerderjarige Nederlander. Dit is een belastingkorting die met je belasting wordt verrekend en die in geld wordt uitgekeerd bij geen of te lage inkomsten. Dit basisbedrag is het begin van het afschaffen van het toeslagenstelsel op de langere termijn.
- Tegelijkertijd worden **het minimumloon en de gekoppelde uitkeringen verhoogd**, wat de financiële zekerheid nog verder versterkt.
- D66 werkt uiteindelijk toe naar meer bestaanszekerheid in **een stelsel helemaal zonder toeslagen**. Het basisbedrag wordt dan steeds verder verhoogd, waardoor andere vormen van inkomensondersteuning verder afgebouwd kunnen worden. Zo maken we het systeem eenvoudiger, stoppen we met het complexe rondpompen van geld en zorgen we voor meer inkomenszekerheid voor iedereen.
- Totdat het toeslagenstelsel is afgeschaft, zorgt de Rijksoverheid dat mensen krijgen waar ze recht op hebben. **Aanbieden wordt het uitgangspunt**, in plaats van aanvragen. Veel toeslagen worden nu niet aangevraagd omdat aanvragen ingewikkeld kan zijn of potentiële aanvragers wantrouwen hebben in het stelsel. Het kan veel verschil maken als de overheid mensen attendeert op de mogelijkheden en verantwoordelijkheid neemt. Al kan hierin een hulpmiddel zijn.